

1985 AUG 12

1763

1985/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. ÉVFOLYAM

II. RÁKÓCZI FERENC
1676 - 1735

Veress Ferenc képei

A Magyar Kapu Kolozsvárott

Olombányák Radnán

Bánffy Louise grófnő
kalotaszegi viseletben

A Népviseleti album
fedőlap

(Kincses Károly reprodukciói)

Radnai templomrom
(Magyar Fotóművész
Szöv. tul.)

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Romány Pál: Földért, kenyérért!	3
	Herman Ottó komáromi kapcsolatairól (Fehérváry Magda)	6
	Bocsor Istvánra emlékezünk (ifj. Kálmán Gyula)	9
HAGYOMÁNY	Negyvenesztendős a csepeli Jedlik Anyos Gimnázium (Hajdú D. Dénes)	13
	A magyar pénzekről (Vámos György)	16
	Kitaibel Pál Heves megyei útinaplójából (Pozder Miklós)	19
	Amikor a zemplénielk kergették a főispánt (Hegyí József)	22
	A Gyűjteményegyetem (Szántó György Tibor)	25
	Az Ung-vidéki pásztorok hiedelmeiből (D. Varga László)	27
	Veress Ferenc, kolozsvári fotográfus emlékezete (Zika Klára)	30
	A népek összefogásának példája. Köpeczi Béla akadémikussal beszélget (Deregán Gábor)	32
	Legdöntőbb: a cselekvő részvétel. Hentz Lajos szakkörvezető tanárral beszélget (Töltési Imre)	35
	Országépítés — országfényképezés (Morvay Péter)	37
VÁLTOZÓ HAZÁNK	„Balassy Balint volt eleötteök ...” (Dr. Fenyvesi László)	40
	A pozsonyi Hegyhát és Szokolca (Tok Béla)	44
TERMÉS	Dapsy Gizella — a magyar szüfraszett (Sólyom László)	48
	A tarjáni honismereti szakkör (Szegedi Jánosné)	49
KRÓNIKA	Dr. Blaskovics József hetvenöt éves (Dr. Polgárdy Géza)	50
	Koltón az elvetett mag kicsirázik ... (Dr. Tungli Gyula)	53
KÖNYVESPOLC	Tájház a Mátyusföldön (Szárász Pál)	54
	Maksay Ferenc (1916—1984) (Bertók Lajos)	55
	Új Herman Ottó-kötetek (Balázs Géza)	57
	Barátok, rokonok (Varga Domokos)	58
	Nagycenk múltja és jelene (Gazdag István)	60
	Jogtörténeti interjú az erdélyi magyarokról (Für Lajos)	61
	Új Mindenés Gyűjtemény, II. (Sándor László)	63
	HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (mellékleten)	
	GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ:	
	Eszközleltárak készítéséhez — tárgyegyüttesek feldolgozásához (Szarvas Zsuzsa) (mellékleten)	
Az első borítón [Cseh Gusztáv], a hátulsón Szentesné Sinkó Zsuzsanna rajza látható.		

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balázs Géza, az ELTE tudományos ösztöndíjasa, Bp. — **Bertók Lajos** levéltáros, Magyar Országos Levéltár, Bp. — **Cseh Gusztáv** grafikus, Kolozsvár — **Deregán Gábor** főszerkesztő, Pedagógusok Lapja, Bp. — **D. Varga László** kollégiumi nevelőtanár, Nagykapos — **Fehérváry Magda** néprajzos muzeológus, Révkomárom — **Fenyvesi László dr.** muzeológus, Budapesti Történeti Múzeum, Bp. — **Für Lajos** tudományos titkár, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp. — **Gazdag István** igazgató, Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen — **Hajdú D. Dénes** üzemgazdász, Bp. — **Hegyi József** ny. gimnáziumi tanár, Sárospatak — **Hornnyák László** grafikus, Bp. — **Kálmán Gyula** ifj. kollégiumi tanár, Csorna — **Morvay Péter dr.** néprajzi kutató, Bp. — **Polgárdy Géza dr.** jogtanácsos, Bp. — **Pozder Miklós** üzemtechnikus, Gyöngyös — **Romány Pál dr.**, az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottságának első titkára, Kecskemét — **Sándor László** író, Bp. — **Sólyom László** ny. takarékpénztári tisztviselő, Losonc — **Szarvas Zsuzsa** muzeológus, Néprajzi Múzeum, Bp. — **Szántó György Tibor dr.**, az MTA Levéltárának munkatársa, Bp. — **Szárász Pál** építésvezető, Nagyfödemes — **Szegedi Jánosné** tanár, Tarján — **Szentesné Sinkó Zsuzsa** tervezőmérnök, Bp. — **Tok Béla** muzeológus, Révkomárom — **Töltési Imre**, a HNF Országos Titkárságának ny. főelőadója, Bp. — **Tungli Gyula dr.** adjunktus, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, Győr — **Varga Domokos** író, Bp. — **Vámos György** szerkesztőségi titkár, Magyar Rádió, Bp. — **Zika Klára** újságíró, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBOR
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÜRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 9000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 85 51287 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: Gondolatok nemzetről, nemzetudatról, 125 éve született Borovszky Samu, Kosztolányi hűsége, Az egri vár ágyúgolyói, A magyarországi német települések helytörténete, Adalékok a székelyek korai történetéhez, A gyöngybagoly éve, Régi ejtőernyősök emlékeiből, Postai cenzúra Magyarországon 1945-ben, Avar-kori kutatások Rév-Komáromban, Klubélet a Zobor alatt, Megemlékezés a magyar partizánokról Vámosmikolán, Könyvismertetések, Honismereti bibliográfia, Honismereti évfordulónaptár, 1986.

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlaprodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal való átutalással. Ára 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Kúkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

Romány Pál:

Földért, kenyérért!

A felszabadulás 40. évfordulója nemcsak ünnepi megemlékezésre, hanem számvetésre is módot adó alkalom. Számvetést készítünk arról, hogy miként tudtunk élni a szabadsággal, hogyan tudtuk talpra állítani az országot a mérhetetlen háborús pusztításból, szebb és boldogabb életet alapoztunk-e meg a dolgozó milliiónak. Ennek a visszaemlékezésnek és számvetésnek a parasztság sorsfordulójának egyik *történelmi dátuma 1945. március 17-e, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalkotta a nagybirtokok megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló 600-as rendeletét, a földreformrendeletét.*

Ez a rendelet jogilag eldöntötte a nagy pert, a földet azoknak adta, akik megművelik. Új honfoglalás kezdetét jelentette ez a parasztság számára.

A magyar nép történelmi harcaiban mindig jelentős helyet foglalt el a földért folytatott küzdelem. A magyar parasztok fegyveresen harcoltak a földért, már Budai Nagy Antal és Dózsa György vezetésével is. A parasztság tömegei a szabadság és a föld reményében álltak Rákóczi és Kossuth zászlaja alá. A jobbágyfelkelések, a parasztmozgalmak, a belső és külső elnyomás elleni függetlenségi harcoknak, különösen az 1948—49-es szabadságharcnak, történelmünkben kimagasló szerepük volt, a szabadság kivívását, a társadalmi haladás útját egyengették.

A tavasz, a természet újjáéledése. Talán szimbolikus, hogy a földért folyó küzdelem nagy történelmi dátumai is a tavasz kibontakozásának időszakára esnek: 1848, 1919 és 1945 tavaszai, e harc legkiemelkedőbb állomásai.

— A magyar nép legjobbjai küzdöttek 1848-ban is a szabadságért, az emberi jogokért, a jobbágyság nagy álmaiért: a földért. Az 1848—49-es szabadságharc leverése útját állta az önálló, magyar, polgári, nemzetállam létrejöttének. Megszűnt ugyan a jobbágyrendszer, de a föld nem került a parasztok kezébe, a feudális maradványokkal, nemzeti ellentétekkel terhelt tőkésrendszer bonyolult viszonyokat teremtett Magyarországon.

— 1919. március 21-én hatalomra jutott a magyar proletariátus. A Tanácsköztársaság nagy történelmi feladatot hajtott végre, amikor a Kormányzó Tanács rendelete kimondta, hogy: „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat. Minden közép- és nagybirtok, minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt megváltás nélkül a proletár állam tulajdonába megy át.” Ez a rendelet óriási jelentőségű volt a nagybirtokosok uralmának felszámolásában, gazdasági hatalmuk megtörésében, de nem felelt meg a parasztság évszázados kívánságának, nem elégítette ki földhűségét.

A rendelet ugyanis kimondta, hogy sem a köztulajdonba vett földek, sem azoknak a felszerelése, egyesek, vagy csoportok között nem oszthatók szét, azokat a parasztnak szövetkezeti kezelésre kell átadni. A parasztság vágya a földért, a földosztás megvalósítása tehát elmaradt. Voltak ugyan a földreformnak olyan kezdeményezői, mint Károlyi Mihály, aki 1919 februárjában elkezdte földjei felosztását. Példamutatása azonban elszigetelt jelenség maradt. Pedig a dolgozó parasztság haladó rétege 1919 tavaszán a földek megváltás nélküli birtokbavételét és a felosztását kívánta: *agrárforradalmat* akart.

— Az 1945-ös földreform mögött olyan politikai és társadalmi erő állt, amely súlyos csapást mért azokra a reakciós erőkre, amelyek a földreformot elleneztek. 1944. november végén került nyilvánosságra a Magyar Kommunista Párt programja, amely határozottan állást foglalt a földosztás mellett. A program szerint: „A mezőgazdasági munkások és cselédek, a törpe és kisbirtokosok, a magyar nép e legszámosabb és legszegényebb rétegének felemelésére, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására a legrövidebb határidőn belül a földigénylők közreműködésével széles körű földreformot kell végrehajtani.”

1944. december 21-én hangzott el az *Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózata*, amely a földosztásról így nyilatkozott: „Földreformot akarunk! Földhöz juttatunk sok százezer földnélküli és szegényparasztot, hogy gyarapítsuk a magyar nemzeti erőt és évszázadokra megszilárdítsuk a demokratikus magyar államrendet.”

1945. március 17-én alkotta meg az *Ideiglenes Nemzeti Kormány a földreformrendeletet*. Erdei Ferenc erre így emlékezett egyik cikkében: „Nyilvánvaló és általános az egyetértés abban, hogy a most esedékes földreform elodázhatatlan és kikerülhetetlen történeti szüksége a magyar népnek. A századokon át eltorzult és megmerevedett feudális birtokviszonyokat kell gyökeresen megváltoztatni, s ez a lépés a legelső feltétele az ország és a nemzet újjáépülésének. . . . Nyilvánvaló és kétségtelen az most már mindenki előtt, hogy a magyar földnek a magyar parasztság kezébe kell kerülni, mert csak a parasztok saját földje a biztosítéka annak, hogy valóban demokratikus ország épüljön a romokon, és annak is hogy a föld megtermelje a kenyerünket.”

A földreform végrehajtása a földigénylők széles körű közreműködésével történt. A földhöz jutott százezrek szilárdan megvetették lábukat a kiosztott földeken. Az egész országban visszhangzott a jelszó: „Földet vissza nem adunk.” 1946-ban pedig elfogadták azt a törvényt, amely megtiltotta az 1945-ben földhöz jutott parasztok háborgatását. Győzött a parasztság igaz ügye.

A földreform történeti jelentősége

A felszabadulás előtti magyar falut mély társadalmi és gazdasági ellentétek, az uralkodó osztályok gazdasági és kulturális monopóliuma, a hárommillió koldus országának elnyomott zsellérei, cselédjei, agrárproletárjai jellemezték. A *felszabadulás, a demokratikus földreform után új történelmi korszak kezdődött a magyar falu parasztsága életében is*. A nagybirtokok parasztkézre adása erőteljesen aktivizálta azokat a szunnyadó erőket, amelyek a parasztságban potenciálisan léteztek. Ezek a felszabadult, hatalmas energiák, a felferkent, friss paraszti erők tették lehetővé, hogy a háborús pusztítások dacára is — mondhatni — munkaeszközök nélkül, vagy igen elhasznált felszereléssel dolgozva, rövid néhány év alatt a mezőgazdasági termelés megközelítette, sőt nem egy ízben túl is szárnyalta a háború előtti termelési színvonalat.

Igen fontos volt a parasztszaladók aprajának, nagyjának, fiataljainak és öregjeinek kétkezi munkája, amelyet az évszázadokon át hasztalanul áhított, megélhetést jelentő tulajdon, a saját föld varázsa, a biztos élet reménye acélozott meg. Az újgazdák hősiességük munkát végeztek. Nem egyszer eke és állat nélkül, ásóval, kapával fogtak hozzá juttatott földjük megmunkálásához.

A földreform végrehajtása nemcsak első volt a demokratikus átalakulásért folytatott lépéseinknek, hanem egyik legsikerültebb akciónk is. Sikerének titka, egyfelől abban rejlett, hogy a kommunista párt az adott helyzet történeti lehetőségeit következetesen és maximálisan kiaknáta. Másfelől pedig, hogy a széles dolgozó paraszti tömegek szubjektív véleménye tökéletesen egységes volt a nagybirtokrendszer megszüntetése és saját életviszonyainak a földreform alapján történő megjavítása tekintetében. A végrehajtás sikere azt is jelentette, hogy a munkás-paraszt szövetséget úgy alapozta meg a földreform, ahogy azt a lenini útmutatások és az oroszországi forradalom tanulságai alapján előre el lehetett képzelni.

A földreform — amely igen nagy történelmi sorsforduló volt — *kiinduló pontját és alapját jelentette társadalmi, valamint gazdasági fejlődésünknek, a parasztság társadalmi felemelkedésének, mezőgazdaságunk fejlődésének*. Döntő jelentőségű volt a dolgozó nép hatalmának megszervezése, a mezőgazdasági termelés beindítása, a szegényparasztság szociális helyzetének javítása terén és nem utolsósorban abból a szempontból, hogy amint azt Erdei Ferenc megfogalmazta: „A földreform volt az első lépcsője annak a felfelé vezető útnak, amelyet a felszabadulás nyomán a felemelkedés további lépcsői követtek. Ezek a következők voltak:

— A földreform megvédése, a lélegzethöz jutott földbirtokos osztály próbálkozásaiival szemben a munkásosztály és pártja vezetésével, erejével.

— A földművelészetkezetek egész országra kiterjedő hálózatának létrehozása, az új földhözjuttatottak támogatása és gazdasági megerősítése érdekében, a régi hatalmába és birtokába visszasóvárgó birtokos osztály támadásaival, s a nagygazdák kizsákmányolási törekvéseivel szemben.

— A bérlőszövetkezetek alakítása a földreform során földhöz nem juttatottak boldogulása érdekében.

— Az első termelőszövetkezeti csoportok létrehozása, a földművesszövetkezetek keretei között, majd a termelőszövetkezetek megszervezése a földhöz nem jutattottakból és a földhöz jutattottakból.”

A földreform tehát sikeres és nagy műve volt a felszabadulás utáni talpraállásunknak. Történelmi jelentőségét csak növeli, hogy agrárforradalmunknak nemcsak ezt az első lépését tettük meg sikeresen, hanem később, majd a következő másodikat is, a *mezőgazdaság szocialista átszervezését*.

Mai mezőgazdaságunk jellemzői

Az elmúlt négy évtized alatt felszabadult népünk — benne parasztságunk — élt a nagy történelmi lehetőséggel, s nemcsak behozta százados elmaradását, hanem olyan termelési viszonyokat, olyan üzemmódot alakított ki, amelyek méltóak a szocialista társadalmi rendszerhez, más szóval *létrehozta a szocialista mezőgazdaságot*.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése során — az MSZMP agrárpolitikai tézisei alapján — olyan módszerek kerültek alkalmazásra, amelyek hatása ma is él és tovább is érvényesül még hosszú ideig. (Például: a szövetkezeti demokrácia értelmezése, a közös és háztáji gazdaság egységének megfogalmazása.) Így, sőt csak így bizonyosodhatott be az, hogy a parasztság számára a szövetkezeti forma a legalkalmasabb a nagyüzemi gazdálkodás megteremtésére. Ez egyben a gyakorlatban igazolta a hazai viszonyokra alkalmazott *Lenini szövetkezeti koncepció helyességét*.

Pártunk helyzetét ma a szocialista termelési viszonyok határozzák meg. Létrejött az alapvető érdekazonosság a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság között. A szövetkezeti parasztság az aktív keresők 14% -a, a munkásosztály szilárd szövetségese. A mezőgazdaság magas szintre emelésével nagymértékben hozzájárul a paraszti életmód gyökeres átalakulásához.

Mezőgazdaságunk agrár- és szövetkezetpolitikánk eredményeként már néhány mutató tekintetében felzárkózott a nemzetközi élvonalhoz. Amint az a kongresszusi dokumentumokban is olvasható: „A magyar mezőgazdaság — a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok változatlanul meghatározó szerepe mellett — a nagyüzemi termelést jól tudja párosítani a kisüzemi, a háztáji és kisegítő gazdaságok termelési és értékesítési tevékenységével, ezek összehangolt fejlesztésével.”

Mindezek eredményeként a *felszabadulás óta eltelt évek alatt alapvetően megváltozott a falu társadalmi, gazdasági arculata*. Az itt élőknek és dolgozóknak döntő szerep jut a társadalmi, politikai életben. Az azelőtt kismemizett parasztok a párt és a munkásosztály vezetésével bebizonyították, hogy képesek gyakorolni a hatalmat és töretlenül dolgozni a gazdasági felemelkedéséért. Gyökeresen átalakult, igen sokat fejlődött a falu társadalmi, kulturális élete, szociális ellátása. A szövetkezeti parasztság termelési kulturáltsága, életmódja, szemlélete, jelentősen megközelíti a munkásosztályét. A mezőgazdasági munka elismerése növekszik, parasztságunk a társadalmunk megbecsülését élvezti.

A mezőgazdaság fontossága a jövőben sem csökken népgazdaságunkban. A helyes arányokhoz, az egyensúlyhoz nélkülözhetetlen a nagy termelékenységű, jövedelmező mezőgazdasági termelés. Ennek feltétele, illetve *továbbra is célunk, ahogyan a pártkongresszus is fogalmazott: a hozamok növelése, a fajlagos ráfordítások csökkentése, valamint a kedvezőtlen adottságú gazdaságokban a leginkább megfelelő termelési szerkezet kialakítása. Gazdasági feladatainkat akkor tudjuk megoldani, ha a jövőben is lehetővé tesszük:*

— A szövetkezeti parasztság általános politikai, szakmai haladását és a szövetkezeteinkben aktív részesei lesznek mindenütt a határozatok megalkotásának, át tudják tekinteni a szövetkezeti élet legfontosabb területeit, saját gazdaságukat.

— A szövetkezetek érdeképviseleti szervei azon is öröködnék és azért is felelősséget vállalnak, hogy a szövetkezeti életben a szocialista elvek, a szövetkezeti jelleg és a közeleti erkölcs megfelelően érvényesüljön.

— A hazai és nemzetközi tapasztalatokat alkotó módon, késedelem nélkül hasznosítják.

— Ha minden munkában építünk azokra a legjobb hagyományokra, amelyek a földreformért vívott harcokban éppúgy megmutatkoztak, mint a szocialista mezőgazdaság megalapozásában, a parasztság soraiban szerte az országban és Bács-Kiskun megyében is.

Befejezésül: tisztelettel és hálával emlékezünk a 40 év előtti sorsfordító események résztvevőire, tényleges formálóiira. A felszabadítókra, az antifasiszta ellenállás harcosaira, a magyar baloldal tagjaira, a földosztó kormánybiztosokra, egykori Györfly-kollégistákra. Köszönjük, hogy eljöttek és személyesen kívánhatunk mindannyiuknak jó egészséget, örömet az életben. A rendezők megbízásából megnyitom a kiállítást, s kívánom, hogy szerepét jól betöltve sokakat tanítson nemzett- és önismeretre itt és szerte az országban.

Herman Ottó komáromi kapcsolatairól

Herman Ottó (1835—1914) kortársaitól joggal kapta a „polihisztor” jelzőt, hisz valóban számos tudománnyal foglalkozott, úgymint rovartalannal, madártannal, embertannal, régészettel, történelemmel, nyelvészettel és néprajzzal. Emellett a múlt század második felének egyik nagy hatású politikusa is volt. Nevéhez fűződik többek között a magyarországi tudományos madártan megalapítása és külföldi példák nyomán ő ösztönözte Magyarországon az ősrégészeti és az antropológiai kutatások elindítását is. Az utókor azonban elsősorban néprajzkutatóként tartja számon. Neki köszönhető, hogy Magyarországon a folklórkutatások mellett tudományos szinten megindultak a tárgyi néprajzi vizsgálódások is. Szemléletét az evolúcionizmus jellemezte.

Herman Ottó életéről eddig már több életrajz készült, munkái számos kiadást értek meg. Két éve pedig Erdődy Gábor történész válogatott egy kötetre valót gyűjtőnaplóiból, vitacikkeiből és leveleiből.¹ Ebben a komáromi vonatkozású feljegyzései nem kaptak helyet, pedig A magyar halászat könyve című munkájából tudjuk, hogy néprajzi kutatásai során Komáromban is megfordult. Ez ösztönözte arra, hogy a rendelkezésemre álló helyi források alapján megpróbáljak fényt deríteni Herman Ottó komáromi kapcsolataira. Ebben elsősorban a helyi lapok és a levéltári anyag nyújtott segítséget. A komáromi (Komárno) Járási Levéltár négy Herman Ottó levelet őriz, ezeket az alábbiakban adom közre.

1883 augusztusában a Komáromi Lapok arról tudósít, hogy „Herman Ottó jeles természet-tudósnk a héten több napon át a dunai halászat és halak tanulmányozása végett — városunkban időzött. Idejének legnagyobb részét künn a halásztanyákon a halászok körében töltötte, hol ő maga is meglehetősen szerencsével horgászott. Itteni bűvárlatainak eredményeivel egészen meg volt elégedve. Több dunai halfajt vitt borszeszbe téve a nemzeti múzeum természetrajzi tára számára is. Tőlünk a Tisza vidékére utazott, az ottani halászat tanulmányozására.”²

Valószínűleg ez a gyűjtőútja szolgált alapul az 1887-ben megjelent munkája, A magyar halászat könyve komáromi fejezetének megírásához. Ebből a Komáromi Lapok tárcája a könyv megjelenésének évében A komáromi halászat címmel közölt részleteket.³ A hírlapíró megjegyzi, hogy „két illusztráció is van csatolva a mű e részéhez, az egyik egy komáromi halásztanyát, a másik tanyavetést ábrázol sikerült kivitelben. Az alakok ismerős komáromi halászok hű képmásai.”⁴

A nagy tudós később se feledte el Komárom gazdag halászati hagyományát és eszközkincsét, és amikor 1894-ben megbízták az Ezredéves Országos Kiállítás halászati részének az elkészítésével, ismét Komáromhoz fordult segítségért. Mint a történelmi-vadászati bizottság társ-

¹ A pokol cséplője. Herman Ottó gyűjtőnaplói, vitacikkei, levelei. (Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót írta Erdődy Gábor.)

² Komáromi Lapok (a továbbiakban KL) IV. évf. (1883) 43. sz. 3. old.

³ KL VIII. évf. (1887) 15. sz. 1—2. old.

⁴ KL VIII. évf. (1887) 15. sz. 3. old.

elnöke, levélben kérte fel Tuba János komáromi csoportbizottsági tagot,⁵ hogy a kiállítás számára szerezzon be néhány halászeszközt. Így hangzik a levél:

1896-iki
Ezredéves Országos Kiállítás
I/9 csoportbizottság.
Nemzeti Múzeum
Szám 126/94

Nagyságos Uram!

Tisztelettel és egész bizalommal a következőkre bátorodom Nagyságodat felkérni.

Legyen oly kegyes az iránt intézkedni, hogy Komáromban és környékén az ezredéves kiállítás halászati része számára a következő tárgyak szereztessenek be:

1. Egy teljes felszerelésű *fenékhorg*.
2. A hány *lentő* csak keríthető, értve a fából valókat kövel súlyozva.
3. Egy lovasbárka.
4. Egy evedző.
5. A hálók némely nemein divó háló köveknek minden nemét. Fő dolog, hogy *használt tárgyak* legyenek. Minden költséget nagy köszönettel megtéríteni kész vagyok. A tárgyak nevem hozzátételével a m. Nemzeti Múzeum igazgatóságához küldhetők.

Fogadja kérem hazafias tisztelem kifejezését.

Budapest 1894 martius 2.

Herman Ottó
b. elnök

Nagyságos Tuba János Országgy. képviselő úrnak az I/9 csoportbizottság tagjának Rév-Komárom.

(Megjegyzés: Ismeretlen kézírású levél, csak az aláírás Herman Ottóé.)

Sajnos nem ismerjük Tuba János válaszelevelét, de az minden bizonnyal kedvező lehetett, mert Herman Ottó egy másik, dátum nélküli, saját kézzel írt levele következtét⁷ (lásd a 8. oldalon)

Herman Ottó a Tuba János által begyűjtött halászeszközökről a következő, dátum nélküli, saját kézzel írt levélben érdeklődött:⁸

1896-iki
Ezredéves Országos Kiállítás
I/9 csoport-bizottság
V. Akadémia-utca 3.
Szám 155

Nemzeti Múzeum

Nagyságos Uram!

Közeledvén a végrehajtás, van szerencsém tiszteletteljesen kérdezni: hány csomagot fog a komáromi halászati szerszám alkotni? Erre azért van szükségem, hogy a kellő számú jelező lapról gondoskodhassam, mely arra való, hogy a csomagokra ragasztva, azoknak a kiállítási területre való beszállítását biztosítsa.

Kiváló tisztelettel

Herman Ottó
R—Komárom. cs. b. elnök

Nagys.

Tuba János képviselő, biz. tag úrnak

Amikorra 1896-ban sor került a halászeszközök Komáromból való elszállítására, Herman Ottó és Tuba János között már baráti viszony alakult ki, amit a cím mellett látható, rövid, Tuba Jánosnak címzett, saját kézzel írt s Komáromban az utolsó fennmaradt Herman Ottó levél jelez.⁹

⁵ Tuba János (1855—1921) előbb Komáromban városi tisztviselő (1878—1892), majd a Komárom Vidéki Takarékpénztár igazgatója (1892—1918) nyugállományba vonulásáig. 1892—1905 között országgyűlési képviselő. Komárom közéletének jelentős alakja. 1880-ban Komáromi Lapok címmel újságot indított, s ennek haláláig eszmei irányítója volt. — [KL XLII. évf. (1921) 86—87. sz. 2. old. Tuba János élete — Nekrológ.]

⁶ Járasi Levéltár Komárno. Fond Alapi Gyula hagyaték. 1. sz. doboz. Leltári szám nélkül.

⁷ Uo.

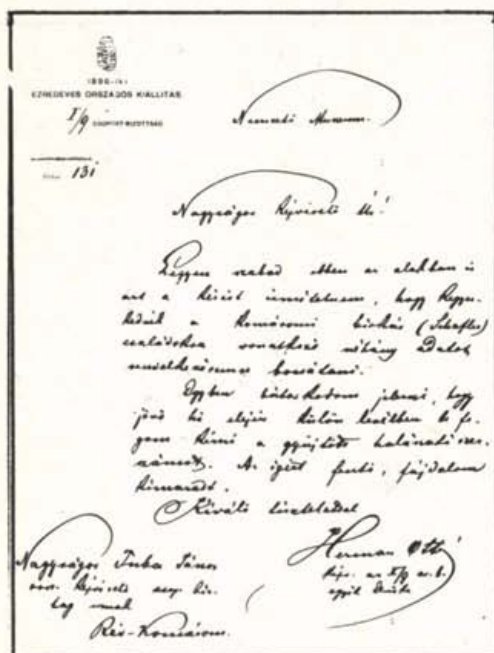
⁸ Uo.

⁹ Uo.

A Herman Ottó és Tuba János között kialakult baráti viszony az elkövetkező években sem szakadhatott meg, mert a jeles tudós 1901 novemberében ismét Komáromba látogatott, ahol két napig Tuba János vendége volt.¹⁰ Ez alkalommal egyrészt A magyar nép arca és jelleme című, 1902-ben megjelent munkájához gyűjtött adatokat, másrészt megtekintette az állami polgári leányiskola gazdag természetrajzi gyűjteményét. A helyi lapok szerint Herman Ottó „vasárnap reggel részt vett az ev. ref. egyház isteni tiszteletén is, hogy az itt egybegyűlt gazdaközönség férfiival megismerkedhessenek. Isteni tisztelet végeztével id. Sebestyén Józsefet, Rácz Dánielt, továbbá a fiatalabbak közül ifj. Sebestyén Józsefet, Sebestyén Ferencet, Rácz Ferencet, Rácz Benót s még többeket is fölkért, hogy engedjék magukat lefényképezetni tanulmánya számára, ami aztán Wittmann Nándor fényképésznél meg is történt... A Bottay által tömött állatokról általában nagy elismeréssel nyilatkozott Herman Ottó, s ennek folytán említette is, hogy a vidéken is föllátni tervezett madárvonulási és madárfigyelő osztályok komáromi központjának vezetőjéül Bottay Kálmánt fogja illető helyen ajánlani.”¹¹

Az elkövetkező évekből már nem találtam Herman Ottóval kapcsolatos komáromi adatokat. A tudóst élete utolsó évtizedében elsősorban a pásztorkodás néprajza foglalkoztatta. Nincs adatunk arról, hogy e témával kapcsolatban gyűjtött-e Komáromban.

Fehérváry Magda

¹⁰ KL XXII. évf. (1901) 47. sz. 3. old.

¹¹ Herman Ottó Komáromban. KL XXII. évf. (1901) 48. sz. 4. old.

Bocsor Istvánra emlékezünk

(1807–1885)

1. 1981 őszén ünnepelte a pápai református kollégium alapításának 450 éves évfordulóját. A magyar művelődéstörténetben oly nagy szerepet játszó intézmény falai között a hazai tudomány, művészet, politika és irodalom számos kiemelkedő nagysága tanult: Jókai, Petőfi, Deák Ferenc, Eötvös Károly, Noszlopy Gáspár, vagy a későbbi nemzedékekből Somogyi József szobrászművész, Lőrincze Lajos nyelvész, Nagy László és Csoóri Sándor költők. A jubileumi ünnepségen Pozsgay Imre akkori művelődési miniszter mondott beszédet, melyben kiemelte, hogy „Pápan tanított a reformkor talán legnagyobb hatású történelemtanára, a híres Bocsor István professzor”.¹ Órála emlékezünk most halálának centenáriumán, mert eredményekben és hatásaiban csodálatosan gazdag életútja a jelenkor emberének is számos tanulsággal szolgálhat.

Bocsor István 1807. október 18-án született a mezőföldi Enyingen. Szülőháza a mai Bajcsy-Zsilinszky utca 15. számú lakás, amelynek hátsó kapuja a Petőfi utcára nyílik. A Bocsor-szülőház Petőfi utcai végét átépítették, de az épület derékréze és pincéje ma is eredeti állapotban látható.²

Édesapja, Bocsor Péter a jobbágyorsból küzdött föl magát a módosabb gazdák sorába, s Enying akkori földesura, Battyhány Fülöp neki adta bérbe az uradalom hús- és bormérését. A szülők előrelátó emberek voltak, s nem sajnálták a pénzt kisebbik fiuk, István taníttatására. Az elemi iskola első négy osztályának elvégzése után, 1819 őszén beiratták a pápai kollégium grammatikai osztályába.

Bocsor István a gimnáziumi évek alatt mindvégig kiváló előmenetelű és magaviseletű diák volt. 1825-ben fejezte be a gimnáziumot, majd ezt követően újabb hat évet tanult a kollégium főiskolai tagozatán: filozófiát, történelmet és teológiát hallgatott; majd amikor 1832-ben megindult Pápan a jogi tanfolyam, azt is elvégezte. Szabad idejében idegen nyelveket tanult és ifjúsági zenekart is szervezett.

1831-ben, miután befejezte főiskolai tanulmányait a poetica (költészet) segédtanárává választották meg, ebben az is szerepet játszott, hogy társai közül magasan kitudt a magyar nyelv és költészet iránti kivételes érdeklődésével. És ez igen lényeges volt akkoriban — a reformkorszak hajnalán —, hiszen Bocsor katedrára lépése idején hazánkban még a latin volt az iskolai oktatás nyelve, s csak a reformeszmék fokozatos előretörése szüntette meg ezt a helyzetet. Bocsor 1831—1835-ig működött a pápai kollégiumban segédtanárként és helyettes tanárként (praeceptor et praes); ez idő alatt betöltötte a könyvtárosi, ellenőri (contrascriba) és seniori (önkormányzati vezetői) hivatásokat is. Egy sereg tantárgyat tanított: matematikát, földrajzot, görög nyelvet, éneket és zenét. Lelkiismeretes és pontos munkájával kivívta fellebbezői elismerését s a főiskola tanácsa 1835-ben megválasztotta az esztétika, a francia nyelv és a neveléstan rendes tanárának.

Örömmel és lelkesen fogadta a megtisztelő kinevezést, de mielőtt rendes tanári katedráját elfoglalta volna, külföldi egyetemre indult tapasztalatcserére. Először Bécsben tanulmányozta szaktárgyait, majd a berlini egyetemre ment. Nagy figyelmet szentelt a porosz közép- és felsőiskolák szervezetének tanulmányozására, melynek nyomai később a pápai közép- és fő-

¹ Pozsgay Imre: Unnapi beszéd a pápai kollégium alapításának 450 éves évfordulóján. Új Tükör 1981. X. 11.

² Balázs Sándor adatai Tudós Bocsor c. írásában. Szabad Föld. 1977. VI. 19.

iskola modernizálásánál is megfigyelhetők. A reformkorszak eszméitől átítatott ifjú tanár Berlinből Párizsba szeretett volna menni. Kedves barátja, Szemere Bertalan (Kossuth későbbi miniszterelnöke) inasának öltözött, de a francia—porosz határon fölismerték és visszatoloncolták.

2. Külföldi tapasztalatokkal fölverte, 1837 végén foglalta el rendes tanári székét Pápán. Nagy energiával látott munkához, hogy növendékeit megtanítsa a honi nyelvre és irodalmunk értékeire. Olvasótársaságot szervezett, s a tagság által összeadott pénzből meghozatta Pestről a hazai irodalom legújabb termékeit. Ezek a művek alapozták meg a pápai képzőtársulat — melynek később Jókai és Petőfi is tagja volt — nagy hírű könyvtárát!

Tanár- és tanrendváltozás miatt Bocsornak át kellett vennie a világtörténelem és a statisztika tanítását is. Ekkor már több nyelven beszélt kifogástalanul (angol, latin, görög, francia, német, olasz). Rendes tanári katedrájának elfoglalása után olyan magasívű tanári pályát futott be Pápán, amely a magyar neveléstörténet legnagyobb alakjainak sorába emeli őt mindmáig. Ötvennégy esztendőig (!) tanított, nevelt; de tudományos, iskolareformeri és tankönyvírói téren is hervadhatatlan érdemeket szerzett.

Pályakezdeése a reformkorszakra esett. A hazafias eszmék térhódítása, a nemzeti nyelv és kultúra művelése, a magyar irodalmi, művészeti és gazdasági élet kibontakoztatása erre a pezsdítő korszakra esik. 1837-ben rendes tanári székfoglalóját magyar nyelven tartotta meg, s magyarul kezdte előadni a világtörténelmet is. Ekkoriban fogalmazta meg tanári hitvallását: „Míg létem rövid folyamata engedi, mindent, amit tehetek a nép nevelésére, s nevendékeim művelésére, elkövetni szent kötelességemnek tartom.”³

Mint a világtörténet tanára, legfőbb főladatának tekintette a história haladó hagyományainak megismertetését növendékeivel. Különösen fontosnak tartotta a francia forradalmi eszmék elhíntését. Bocsor tanári pályáját a kezdettől a végéig átszötte a szabadságeszmék szenvedélyes tanítása, s a mindenfajta zsarnokság elleni határtalan gyűlölete és megvetése. „Az anyanyelv közvetlenségével, az önmeggyőzés melegével, az élettapasztalat higgadtságával, de egyszerűsége a jövőre való következtetés célzatosságával”⁴ megtartott históriai előadásai hamarosan a legnépszerűbbek lettek a pápai kollégiumban. A hazafias eszmék hatása alá került tanulóifjúság nagy tömegben kezdte látogatni Bocsor professzor óráit, sőt még a város érdeklődő polgárai közül is sokan eljöttek, hogy meghallgassák. Antal Gábor írja: „A hallgatóság befogadására nem volt elég a kollégium nagyterme, hanem a hallgatóknak nagy része kinn a folyosón állott, s áhitattal szívta magába az »élet mesterének« mondott tudományok, az ékes-szóól ajakról folyó, nemzeti létünk s jövőnk iránt önbizalmat keltő igéit. Ezen igék nemcsak a fülnek voltak mondva, áthatották azok úgy a tanulóifjúság, mint a hallgató városi polgárság kebelét, s ott gyökeret verve alapjául szolgáltak későbbben a szabadabb eszmékérti lelkesedés és önfeláldozó hazafiasság több kiváló megnyilvánulásának.”⁵

Bocsor tevékenyen részt vett a pápai kollégium irányításában is. Mindjárt megválasztásának évében kinevezték a gimnáziumi tagozat igazgatójának. Ebben a tisztségében igyekezett a tanrendszert a korszerű követelményeknek megfelelően fejleszteni. Elválasztotta az elemi iskolát (sexitácát) a gimnáziumtól, s a latin nyelv helyett bevezette a magyar nyelvű oktatást. A gimnáziumot hat, határozottan elkülönített osztályra osztotta, s az addiginál jóval nagyobb lehetőséget teremtett a természettudományok oktatására. A segédtanárokat három évre nevezte ki, az osztályok élére osztálytanítókat (a mai osztályfőnököknek felel meg) állított, s az osztályok mindegyikében bevezette az osztálynapló használatát.

A fegyelmezésben is más módszereket követett, mint elődei. Addig a nevelés csaknem teljesen a tanári önkényen alapult. Bocsor újszerű kapcsolatot épített ki tanítványaival, amely a kölcsönös bizalom és tisztelgeten alapult. Elrendelte, hogy a testi fenytést szüntessék meg, s csak a legsúlyosabb fegyelmi vétség esetén lehetett alkalmazni.

Izzó hazaszeretetet sugárzó, patetikus hangvételű előadásai jó talajra hullottak az ifjú növendékek lelkében, ahol tanításai csakhamar ki is csíráztak. Az 1848. március 15-i pesti forradalom után a vidéki tanintézetek közül elsőként a pápai diákok jelentkeztek a honvédseregbe — elsősorban Bocsor nevelőmunkájának eredményeképpen! Az első és második honvédzászlóaljba sorozták be a pápai önkénteseket, akik mielőtt elindultak volna a táborba, elbúcsúztak iskolájuktól és szeretett professzoruktól: 1848. május 22-én nemzeti színű lobogókkal — a Rákóczi-induló és a Marseillaise hangjaira menetelve — Bocsor lakása elé vonultak. A tanár meghatóttan nézett végig a haza védelmére induló hallgatóin és így válaszolt búcsúzó szavaikra: „Önök a hazáért harcolni indulnak, jól tesztek, s ha Önök nem ezt tennék, amit tesztek, mint kárba vesztett munkát, széttépném irataimat és darabokra törve katedrámat, mint tanári pályám hitvány emlékét, irataimmal együtt elhamvasztanám.”⁶

Bocsor tagja lett az 1848-as népképviselői országgyűlésnek is: szülőfaluja, Enying választotta meg követnek. Részt vett a pesti országgyűlés munkájában, különösen a népnevelési kérdések vitájánál tevékenykedett. 1848 telén súlyosan megbetegedett, és lemondott mandátumáról. Bár a szabadságharcban betegsége miatt nem vett részt, a felkelés leverése után mégis a pesti hadbírósgal elé idézték, vizsgálati fogságban tartották. Később visszamehetett Pápára, de eltiltották a magyar história tanításáról. Nemzetünk nagyjairól nem beszélhetett — beszélt hát hallgatóinak a görög, a római és a karthágói hősről!

3. Az önkényuralom sötét éveiben a főiskola igazgatójaként minden idejét lekötötte az intézmény ügyes-bajos dolgainak intézése. A szabadságharc leverése utáni első tanévben Bocsor a világtörténelmet és az idegen nyelveket (francia, angol, latin) oktatta. Az elkövetkezendő időszakban az iskola pusztán fennmaradásáért folyt a küzdelem, melynek élén Bocsor igazgató állt rendíthetetlenül. 1851-ben az osztrák hatóságok megszüntették a pápai kollégium gimnáziumi tagozatának nyilvánosságát, és a diákok 1857-ig Győrbe és Sopronba jártak érettségizni. 1860-ban állíthatták csak fel újra a kollégium jogi akadémiaját, melyben Bocsor a magyar közjogot és az európai államrajzt tanította.

Tevékeny alakja volt a kiegyezést követő pápai közéletnek. Többféle városi bizottságnak töltött be vezető posztot. Amikor 1871-ben rendezett tanácsú várossá nyilvánították Pápát, ő készítette el a település új szervezetét, s mint a jogügyi bizottság elnöke szigorúan ügyelt a törvényes intézkedések végrehajtására. Szerteágazó szervezőmunkájának volt köszönhető, hogy állami segítyből fölépült a pápai nótanoda, s a régebbi alapítványokból és az újabb gyűjtésekből megvalósult az óvoda és a rajziskola is.

Bocsor tanári pályáján számos tantárgyat tanított, ám mindvégig a történelmet szerette a legjobban, híret is e tantárgy ékesszóló előadásával alapozta meg. Haza- és szabadságszeretetét, mindenfajta zsarnokság elleni szenvedélyes gyűlöletét a história keretében tudta legszemléletesebben megfogalmazni. A nagy és örök emberi eszményeknek — hősiesség, áldozatkészség stb. — is minduntalan méltó emléket állíthatott óráin.

A „lelkes beszéddel és színes kifejezéssel” megtartott történelemóráin kívül gondoskodott arról is, hogy az írott és nyomtatott szó súlyát is fölhasználhassák növendékei. Nyomatásban és kéziratban fennmaradt történelmi tárgyú műveinek mindegyike tankönyv, illetve jegyzet gyanánt készült. Számos történelmi munkáját kézzel írott sokszorosításban terjesztették a diákok maguk között. A szerző nyomtatásban meg nem jelent történelmi kéziratait „Vezér-fonalul” írta meg növendékeinek, amint azt több fennmaradt — saját kezével lejegyzett — munkájának címdalán ma is olvashatjuk a pápai református levéltárban.

Gazdag történelmi kézírathagyatékának legrégebb darabja 1837-ben készült,⁷ amelyben az ókori kelet történetét (Izrael, Egyiptom stb.), Görögországot, Kárhágóét és Macedóniát olvashatjuk — s római történetekkel fejezi be. A folytatás egy év múlva készült el.⁸ Ugyancsak 1838-ban készült, kéziratban maradt tanulmányában az amerikai kontinens történelméről dolgozta föl 60 oldal terjedelemben.⁹ 1838—39-ben íródott a Világtörténetek rövid rajza III. újabb kori történetek¹⁰ című kézírata, amely azért számít mérföldkőnek a magyar történelemtanítás történetében, mert ebben találkozhattunk először a hegeli történelemfilozófia hatására. Hegel filozófiájának gondolatait históriaoktatásban hazánkban először Bocsor alkalmazta. Ő is a baloldali hegelianusok közé tartozott. 1838—39-es kéziratában félreismerhetlenül ott van a hegeli tanítás számos eleme. Amikor a reformáció elterjedését ismerteti, kihangsúlyozza a szellem és a lélek szabadságának közismert hegeli tételét. Bocsor leszögezi: „Ha a nemzet lelke valamit akar, legyen zsarnokkény, legyen millió fegyveres, legyen hóhérbárd, keresztültör azokon és kívánja szabad akarata teljesülését.”¹¹ Az a szándék vezérelte e gondolatok kimondásával, hogy Ausztria ellen hangolja tanítványait!

Ugyancsak rendkívül jelentős Bocsor István 1841. évi kézírata¹² is, amely másolatban maradt ránk és a középkor történelmét elemzi. Antiklerikális szellem és zsarnokgyűlölet hatja át szintén valamennyi oldalát. Leírja, hogy a római pápaság a történelmi fejlődés folyamán jött létre — s nem valamilyen csodás elrendeltetés hatására. Lerántja a leplet a kereszties háborúk misztikumáról is, amikor elbeszéli, hogy a fanatizált lovagok mily kegyetlenséggel gyilkolták le és rabolták ki Jeruzsálem lakóit. A reformáció közvetlen okaként azt a „szemtelen kereskedést” jelölte meg, amit a római udvar üzött a bünbocsánat-cédulákkal, s hogy ez egyáltalán bekövetkezett, abban komoly szerepet játszott a római katolikus egyház általános lezülése.

³ Bocsor tervezete az iskolák rendezéséről. Ref. Könyv- és Levéltár, Pápa, 1838-as évi iratcsomó Bocsor hagyatékából.

⁴ Antal Gábor: Emlék nagyságos Bocsor István főiskolai tanár, kir. tanácsos úrnak a Dunántúli Ref. Egyházkerület pápai főiskolájában eltöltött tanári működése örömmünnepele alkalmából Pápán, 1882. október 10-dik napján. Pápa, 1882.

⁵ Antal G.: im.

⁶ Kis Ernő: Bocsor István emlékezete. A Pápai Református Főiskola Értesítője 1907—1908.

⁷ 051 ac jelzésű Bocsor-kézirat: Világtörténetek rövid rajza... 1837.

⁸ Világtörténetek rövid rajza II. Bocsor kézírata a Ref. Levéltárban, Pápán.

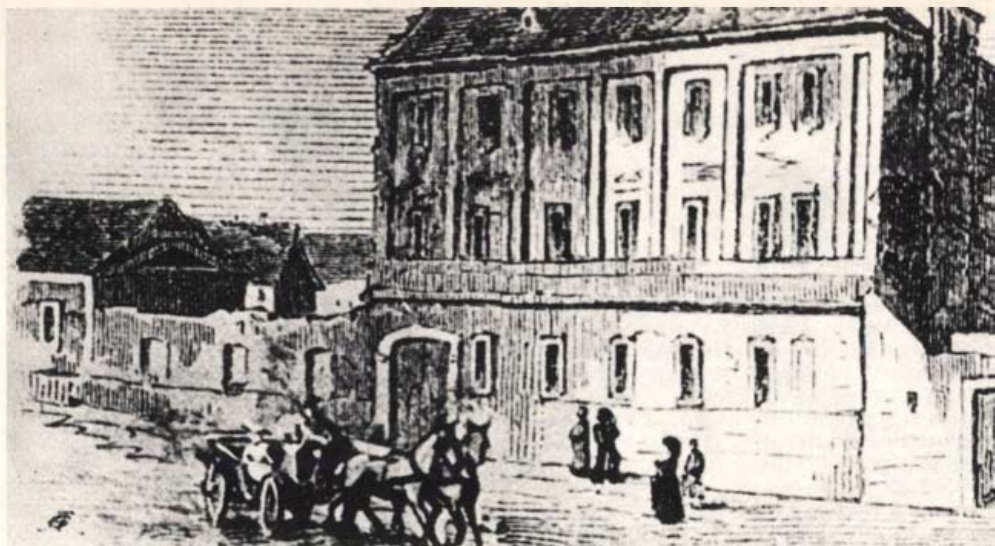
⁹ Amerika, különösen az észak-amerikai egyesült szabad országok történetrajza 1838. 051 ab sz. kézirat.

¹⁰ 051 ac sz. kézirat

¹¹ Bocsor 1838—39. évi kézírata: Világtörténetek rövid rajza III.

¹² Ref. Levéltár, Pápa

¹³ Bocsor: Világtörténetek rövid rajza III.

A pápai kollégium, amelyben Bocsor István tanult, és később tanított. Egykorú metszett.

Am Bocsor nemcsak a katolikus egyház visszaéléseit ítéli el, hanem a protestánsokét is! Kemény szavakkal bélyegzi meg Kálvint is, aki „hajthatatlanságában és keménységében” odáig jutott, hogy a Genfen átutazó Servet Mihály spanyol orvost és teológust elfogatta és máglyán elégettette, mivel az a „Szent-háromságról valami neki nem tetszőt írt.”¹³ Ugyancsak elmarasztalja Kálvinnak a predestinációra vonatkozó hazug tanítását, mert „teljesen elfogadta Szent Agoston setét állítmányát, hogy az ember öröktől fogva feltétlenül el van rendeltetve vagy az üdvözlésre vagy a kárhozatra”.¹⁴

Rendíthetetlen elvhűségét példázzák ezek a gondolatok, mert még arra is volt bátorsága 1841-ben!), hogy saját egyházának megalapítóját is megbélyegezze Servet meggyilkolásáért és némely hamis tanaiért. Ilyen haladó szellemű és könyörtelenül tárgyilagos eszméket a vallásról akkoriban csak Bocsor vallott a magyar pedagógiában.

4. 1882-ben Pápan tanítványai és tisztelői nagy ünnepséget rendeztek Bocsor István ötven éves tanári jubileuma tiszteletére. Az ország minden részéből özönlöttek ide a Bocsor-tanítványok, hogy tisztelegjenek a kiváló professzor szellemi nagysága előtt. Október 9-én este 7 óra-kor a zsúfolásig megtelt pápai színházteremben díszelőadást rendeztek a jubiláns tiszteletére. Az előadás után a főtéren levő Kaszinó erkélyéről meghatottan nézett végig az öt ünneplő fáklyás tömeget, s ezt válaszolta a köszöntő beszédre: „Édes Barátaim, szeretett tanítványaim! Meggyőződtem önök előtt, hogy a kegyelet még nem költözött el a földről, mint Astraca a csilagokhoz . . . Önök eljöttek öreg tanárjukat fölkeresni a szív és ész két jelvényével: zenével és fáklyavilággal, sőt szép szónoklat melegével is öregbítették fáklyáik melegét . . . Fogadják érte szívesen köszönetemet . . . Én ötven év óta lobogtatom önök előtt a világosság és a szabadság szövétnéket . . . Legyenek a világosságnak mindenha hű örei és terjesztői. Legyenek a szabadságnak mindenha tántoríthatatlan harcosai. Küzdjenek örökké, mint Ozmund és Ahriman a sötétség ellen és szabadságtalanság ellen, s mentsék meg hazánkat törhetetlen küzdéseikkel a két ellenséges hatalom uralmától . . .”¹⁵

Ezután három esztendőn át élete utolsó percéig tanított. 1885. június 3-án hunyt el Széchenyi utcai otthonában, nem messzire szeretett iskolájától.

Az utókor sokáig adósa volt emlékének méltó megőrzésében. Végre megtört a jég, s a pápai középiskolás kollégium a főliszabadulás után fölvette nevét, 1972-ben Pápa Város Tanácsa emléktáblával jelölte meg egykori házát, amelyben annak idején Petőfit is vendégül látta, sőt a kopott ruhájú költőt meg is ajándékozta jobb ruházzal, noha az iskolában őt nem tanította. 1974-ben a Pápai Öregdiákok Köre és az enyingi Vörös Hajnal Termelőszövetkezet a szülőfaluban állítottat tiszteletére domborműves emléktáblát; Pápan lakótelepet is neveztek el róla s a református könyvtárban fából faragott mellszobra (Balló László műve) is hirdeti szellemi nagyságát. Kéziratait, könyveit és egyéb tárgyait is ott találhatók.

ifj. Kálmán Gyula

¹⁴Bocsor: im.

¹⁵Pápai Lapok, 1882. X. 15.

Negyvenesztendős a csepeli Jedlik Ányos Gimnázium

Az 1941. évi népszámlálás adatai alapján, a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatásához tartozó Csepel nagyközségben 47 156 fő lakott. Ez a lélekszám a háborús évek alatt — a Weisz Manfréd Művek fokozódó haditermelése következtében — csaknem hatvanezerre gyarapodott. A nagyközség lélekszámából mintegy 75% foglalkozása ipari munkás volt. A többség a Weisz család tulajdonában lévő vasműben dolgozott. A település 1930 és 1940 között az ország egyik legnagyobb ipari centrumává vált. 1940-ben egyedül a gyáróriás több mint huszonötezer embert foglalkoztatott. Annak ellenére azonban, hogy a község ipari-város jellegű településsé nőtte ki magát, többszöri helyi kezdeményezés ellenére sem kapta meg a városi rangot. Középiskolával nem rendelkezett. A nyolcosztályos elemi iskolán kívül, mindössze egy, 1915-ben létesített, polgári iskolája volt. Akinek módjában állt továbbtanulni, annak a középiskolai oktatás jelentős anyagi megterhelésén kívül a közlekedési akadályokkal is meg kellett küzdenie. Csepelt ugyanis — akkor még — nem kötötte össze közvetlen villamosjárat Budapesttel. Megközelíteni csak a Pestszenterzsébeten keresztül közlekedő „vicinálissal” lehetett. S mivel a nagy kiterjedésű község belső közlekedése sem volt kiépítve, a HÉV állomást sokan csak 40–50 perces gyaloglással tudták elérni. Így a társadalmi helyzetből fakadó terheken kívül, az ipari munkás község tanulni vágyó ifjúságát a Budapesttől való elzártság és a helyi gimnázium hiánya, együttesen sújtotta.

A helyi ifjúság továbbtanulásáért felelősséget érző, haladó szellemű pedagógusok korán felismerték, hogy valami kiutat kell keresni ebből a zsákutcából. Különbözői vizsgákat szerveztek a polgári iskola négy osztályát sikerrel elvégzők részére, hogy tanulmányaikat gimnáziumban folytathassák. Egyben kezdeményezték olyan gimnáziumi tanfolyamok tartását is, melyek magánúton készítettek elő gimnáziumi osztályvizsgákra. Ezek a tanfolyamok még a háború alatt sikerrel megindultak.¹ A vizsgákat a kispesti gimnáziumban tették le a hallgatók.

A háború befejezése újabb lendületet adott annak a törekvésnek, hogy Csepel — az ország egyik legnagyobb munkástelepülése — kapjon önálló gimnáziumot. A Magyar Függetlenségi Frontba tömörült pártok képviselőiből alakult községi Nemzeti Bizottság, egyik legfontosabb feladatának tartotta a helyi oktatás megindítását. S mivel — az egyébként is körülményes — Budapestre való bejárás, a háborús pusztítások következtében, csaknem lehetetlenné vált, már 1945. április elején falragaszok jelentek meg a község főbb pontjain, az alábbi szöveggel:

HIRDETMÉNY. A nemzeti bizottság gondoskodni kíván az iskolába nem járó középiskolai tanulók (gimnazisták, valamint az iparos- és kereskedőtanoncok oktatásáról is). Ezért felhívjuk a község területén tartózkodó középiskolai tanulókat, iparos és kereskedő tanoncokat, hogy nyilvántartásba vétel végett jelentkezzenek e hó 19-én de. 8 órától kezdve a József u. 84. sz. alatt levő róm. kat. iskolában.

A hirdetemnyre mintegy 120 gimnazista jelentkezett. Ugyanekkor a Nemzeti Bizottság gondoskodott a háború alatt megindított gimnáziumi tanfolyamok továbbfolytatásáról, és anyagi támogatásáról is. Ezeket ekkor Sas József bölcsészhallgató vezette. A gimnáziumi tanfolyam I–VI. osztályokkal nyílt meg, a tanulók néhány napos munkával végezheték el az 1944/45-ös tanévet. A nyár folyamán 50 fő vizsgázott le a pestszenterzsébeti gimnáziumban. A község képviselő testülete egyben arra is ígéretet tett a tanulók szüleinek, hogy haladéktalanul intézkedik állandó gimnázium létesítéséről.²

Július 5-én újabb színes rölapok jelentek meg Csepel utcáin és a gyárak falijúságjain. Ebben adták tudtára a szülőknek: „A csepeli Nemzeti Bizottság által felállított Gimnáziumi Tanfolyam 1945. július 8-án vasárnap délután 5 órakor a Templom utcai Polgári Iskola épületében záróünnepélyt tart. Ennek keretében osztjuk ki a bizonyítványokat és adunk a t. Szülőknek leltérvizsgát gyermekeik további tanulásáról.” A röpcédula meghirdette a további terveket is. „Ebből az alkalomból nyilvánosan meg fogjuk tárgyalni a végleges csepeli gimnázium felállítását. Reméljük, minél előbb — talán már őszre — megindulhat Csepelen, hazánk egyik legfontosabb gazdasági központjában a kultúra legjelentősebb terjesztője. Régi kívánság fog ezzel teljesülni — községünk munkássága és polgársága az eddigi lehetetlen helyzetben összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben taníthatatja ki legtehetségesebb fiait.”³ A rölapot Sas Jó-

¹Csepeli Őrszem 1942. július 4.

²Plakát, fénykép és sajtókiadvány-gyűjtemény a csepeli gimnázium megalapításáról. Kézirat Vályi Hugó tulajdonában.

³U. o.

⁴Fogaskerek, 1945. július.

zsef, a „Gimnáziumi Tanfolyam” vezetője és Bali Vendel, a Nemzeti Bizottság titkára, a „Gimnáziumi Tanfolyam” szervezője írta alá. A záróünnepélyről beszámolt a gyáróriás üzemi bizottságának hetilapja, a Fogaskerék is: „A Nemzeti Bizottság által felállított gimnáziumi tanfolyam záró ünnepélyén Kalamár József elvtárs bejelentette, hogy a község Nemzeti Bizottsága demokratikus szellemnek megfelelően minden ifjú számára lehetővé akarja tenni a magasfokú tanulást”. Külön kiemeli: Sas József a tanfolyamot minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül vezette és az teljesen ingyenes volt. A diákok eredményes munkáját a tanárok önfeláldozó közreműködése és a Nemzeti Bizottság anyagi támogatása tette lehetővé.⁴ Az összejövetelen 265 szülő vett részt és megválasztotta a 7 tagú Szülői Bizottság-ot, amelynek feladata: az állandó gimnázium létrehozásával kapcsolatos társadalmi kezdeményezés szervezése. A szülők, a bizottságválasztó összejövetelen hozzájárultak ahhoz az indítványhoz, hogy az ifjúság tanítását — ha a rend főpátja beleegyezik — a bencés rend lássa el.⁵ A bizottság kérvényt írt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz is. Ezt követően beadvánnyal fordultak a község előljáróságához és képviselői testületéhez: „A csepeli munkásszülőknek már régi kívánsága volt, hogy helyben legyen egy gimnázium, ahol gyermekeiket megfelelően tudja taníttatni... Az elmúlt rendszer alatt ezt nem sikerült megvalósítani. Az új Magyarországon az iskola kapuja nyitva áll a munkás gyermek előtt is” — rögzíti le a beadvány.⁶

A községi előjárósághoz címzett kérvény már tartalmazza a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kapott ígéretet is: „265 csepeli szülő megbízásából eljártunk a gimnázium ügyében a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban, ahol a legmesszebbmenő meghallgatásra találtunk.” A pannonhalmi főpátot Agh Kálmán püspöki adminisztrátor értesíti. „A csepeli szülők kérésére a csepeli előjáróság és a csepeli Nemzeti Bizottság elhatározta egy gimnázium felállítását. Kérésüket támogatják a Csepelen működő Kommunista, Szoc. dem. és Független Kisgazda pártok is. Közös elhatározásuk, hogy a gimnáziumot a bencés rend vezesse... A csepeli községvezetésétől is tárgyalunk. Erről a következőket jelenthetem: A község vezetősége és az összes pártok a legnagyobb szeretettel várják a Bencés rend megérkezését.”⁷ Négy nap múlva megérkezik a főpát nyilatkozata: „Rendem vállalja a Csepel Községi Gimnáziumnak mint egyházi hatóság alatt álló középiskolának vezetését, tanári karral való ellátását.”⁸

A várt hozzájárulás birtokában a község előjárósága értesíti a Szülői Bizottságot, mint „a községi gimnázium létrehozására alakult bizottságot”, hogy a gimnázium létesítését „sürgős közérdeknek” tekinti és „létesítést úgy a helybeli Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazda Párt is szükségesnek találja.”⁹ Augusztus 14-re összehívják a képviselőtestületet, mivel a végső döntéshozatalra ez a szerv a hivatott. A képviselőtestületi közgyűlésen Szalay Károly jegyző terjeszti elő a javaslatot. Egyetlen képviselő szólal fel ellene. Arra hivatkozik, nincs szükség gimnáziumra, mivel egy polgári iskola már működik a községben. Az iskola szükségét Bali Vendel indokolja, s mikor Kalamár József testületi elnök szavazásra teszi fel a kérdést, mind a tizenkét képviselő, egyhangúlag a határozati javaslat mellett szavaz.¹⁰

Az elfogadott határozati javaslatot felterjesztik a minisztériumba, ott augusztus 25-én, a 37.870/1945. III. ü. o. számú leirat alapján tudomásul veszik a községi döntést. A jóváhagyással egyidőben pedig megkezdődnek a beiratkozások. Az első osztályba több mint százan jelentkeznek. A Fogaskerék *Megnyílik Csepelen az első szabad demokratikus iskola* címmel számol be az eseményről. „Nagy érdeklődés mellett folynak a jelentkezések a gimnáziumban. Örömtől csillog a szemük a szülőknek, akik tudják, hogy mily nagy gondtól szabadulnak meg — gyermekeik itt helyben végezhetik iskolai tanulmányaikat... Ezúton mondanak köszönetet a csepeli szülők Csepel Község előjáróságának, illetve képviselői testületének, úgyszintén a politikai pártoknak, hogy kérésüket ily nagy megértéssel elfogadták.”¹¹ Az idő rövidsége miatt, a beiratkozásra alig több mint egy hét áll rendelkezésre. A következő héten a Fogaskerék már újabb közleményben számol be az eseményekről: „Megtörténtek a beiratkozások és rövidesen megkezdik a tanítást az első csepeli gimnáziumban. Amit a reakció éveken át megakadályozott, azt a demokratikus kormányzat rövid pár hónap alatt megvalósította.”¹² Az újságnak Sas József, a gimnáziumalapítás egyik kezdeményezője nyilatkozott. Elmondta: ez a középiskola lesz az első az országban, ahol nem kell majd tandíjat fizetni és más egyéb díjakkal sem terhelik meg a munkásszülőket. Az iskola fenntartási költségeit a község és az állam együttesen magára vállalta.

Kelemen Krizosztom főpát még augusztusban kinevezte a tanári kart, élén Vályi Hugó igazgatóval. Az első évben 13 főből állt a tanári kar, az igazgatón kívül: Tóth Ciprián, Kapcsándi Zsigmond, Galambos Iréneusz, Söveges Aladár, Vincze Amand, Vönöczky Félián, Csizmadia Gerő szerzetesek, Matos Placida nővér és Borbíró Elek, Kiss Sándor, Kósa Sándor, Kangyár Adél polgári tanárok. Az iskola nevét — Kapcsándi Zsigmond javaslata alapján — az egyik leghíresebb magyar feltalálóról, a kiváló bencés fizikustól, Jedlik Ányostól nyerte.

Az évnyitót 1945. szeptember 9-én, ünnepélyes külsőségek között tartották. Megjelentek a koalíciós pártok helyi vezetői, és a katolikus egyház képviselétében Kelemen Krizosztom főpát, valamint Svoy Lajos a területileg illetékes püspök. Az esemény leírását a Fogaskerék ugyancsak megörökítette: „... fejlődésének jelentős állomásához érkezett vasárnap Csepel. Megnyíltak a gimnázium kapui Csepel proletárgyermekei előtt. A közgyűlés első szónoka, Kalamár elvtárs, községünk főbírája, beszédében kiemelte a gimnázium alapítás jelentőségét, utá-

na Ivanics Istvánné a Szülői Bizottság elnöke vázolta azokat a körülményeket, amelyekben ez az új gimnázium megszületett. Országunk romokban van, tanerőhiánnyal küzdenek, ugyanakkor Csepelen egy új gimnáziumot sikerült nyitnunk, amely a proletár ifjúságból vezető réteget fog kitermelni." Felszólalt még, és méltatta az „első szabad demokratikus és tandíjmentes gimnázium felállítását" Raskovenszky Jenő a szociáldemokraták és Bali Vendel a kisgazda pártiak részéről. Ez utóbbi „munkaszeretetre és öntudatos magyarságra nevelést" kért a Csepelre érkezett tanároktól. Végül az elnöklő püspök, majd a főapát emelkedett szólásra.¹³ A következő héten, a Magyar Nemzetben megjelent méltatás külön kiemeli a koalíciós pártok közötti tökéletesen egységes akaratot, amit a gimnázium alapításának érdekében kifejtettek: „A bencés tanárok minap történt csepeli fogadtatásán a csepeli Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, valamint Független Kisgazdapárt szónokai hangsúlyozták azt a nagy bizalmat, amit a csepeli társadalom a rend kulturális és szociális működésének előlegez.”¹⁴

Az ünnepi megnyitót követő naptól kezdve pedig — az egykori József utca (ma Tánacsics Mihály utca) 84. szám alatti katolikus iskola épületében — megkezdődött a mindennapok munkája. A körülmények rendkívüliek voltak. Az iskola épülete azonkívül, hogy mindössze négy tereméből állt, a háború következtében szinte lakhatatlan állapotba került. De országosan is hasonló gondokkal küszködtek, az oktatási intézmények zöme romokban hevert. Az iskolák jelentős részében nem lehetett megkezdeni a tanítást. A Szabad Nép 1945. augusztus 26. száma így számol be az akkori állapotokról: „... 80 000 gyermeknek iskola és nevelő kell. A gimnáziumok és polgári iskolák nem sokat vehetnek fel belőlük, hiszen eddig is zsúfoltak voltak általában, ráadásul egyes iskolákat vidéken is más célokra (kórház, katonaság elhelyezése) tartanak elfoglalva... Ha nincs elég hivatásos tanító, álljanak elő az önkéntesek, akik vállalják a nagy cél szolgálatát és a szükséges áldozatokat addig, míg a szükségletek pótlásáról intézményesen lehet gondoskodni. A nemzeti bizottságok, a demokratikus pártok és minden jó érzésű magyar tegyen meg mindent, mert itt a fiatal magyar demokrácia ügyéről van szó...”

Ilyen körülmények között kezdte meg munkáját Csepelen az új gimnázium, hogy elhárítsa az akadályokat a munkásszarmazású gyermekek továbbtanulása elől, és megnyissa számukra az utat a társadalmi felemelkedés felé. Az így elindított fiatalok, a következő évtizedekben számottevő réteget alkották a megújuló magyar értelmiségnek.

Hajdú D. Dénes

⁵A Szülői Bizottság 1945. aug. 3-án kelt beadványa Csepel község előljárási bizottságához és képviselőtestületéhez.

⁶U. o.

⁷A csepeli I. róm. kat. Plébánia Hivatal 119/1945. sz. levele Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáthoz.

⁸Pannonhalmi Főapát 1945. augusztus 10-én kelt 621/1945. sz. nyilatkozata.

⁹Csepel község előljárási bizottságának 7638/1945. sz. levele a Szülői Bizottság elnökéhez.

¹⁰A községi képviselőtestület 1945. augusztus 14-én tartott rendkívüli közgyűlésének 7640/1945 kig. és 57/1945 kgy. számú határozata.

¹¹Fogaskerek, 1945. augusztus.

¹²U. o.

¹³U. o.

¹⁴Magyar Nemzet, 1945. szeptember 20.

A magyar pénzekről

A gazdasági életet ezer éve sem lehetett elképzelni a csere nélkül, ahhoz pedig a legkülönbözőbb dolgok értékének összehasonlítása kellett. Az első magyar király, az akkori modern állam megszervezője már uralkodásának első éveiben bocsátott ki pénzt. Ezeket az Esztergomban, Bajor mintára vert ezüstérméket tekinthetjük a magyar állam első hivatalos pénzeinek. A kereskedők nyilván továbbra is elfogadták más, addig is használatos (bizánci, arab és nyugat-európai) pénzeket, de távoli vidékeken megtalált magyar dénárok azt bizonyítják, hogy az új fizetőeszköz is egyenrangúvá vált. (A dénár — mint annyi más szó — római eredetű. A rómaiak ezüstpénze, a denarius mintegy négy és fél gramm súlyú volt. A vagyon, a pénz régi magyar megfelelője a „marha” szó is latin származék, egyszerű tükörfordítás. Latinul ugyanis a pecu (szarvas)marhát, a pecus aprómarhát — a juh, kecske gyűjtőneve — jelent; a tulajdon, a vagyon és a pénz kifejezésére a pecunia szót használták.)

I. István utódai — hasonlóan Európa többi feudális uralkodójához — gyakran verettek új pénzt, cserélték az addig. Elsősorban azért, mert ez igen jó üzletnek bizonyult: kötelezték alattvalóikat az átváltásra, mégpedig illeték felszámítása mellett (ez volt a kamarai haszon, latinul *lucrum camerae*). Még ez sem volt azonban elegendő, a gyakori beolvasztás után az érmék nemesfém tartalmát csökkentették, vagy egyszerűen vékonyabb lapkákat bocsátottak ki. Tudjuk, hogy Salamon (1063 és 1074 között), majd I. László kételkedte, néhány évtized múlva Vak Béla pedig évenként adott ki új pénzt. II. Géza király pénze viszont állandó, sőt növekvő értékű volt.

A XIII. század elején decentralizálták a pénzverést: Csanád egyházmegye területén 1211-től pénzverőház működik. A szerémi, a budai és Szlavóniában a báni kamara működésének kezdete az évszázad közepe.

A pénz értéke ingadozó volt, mert a különböző műhelyekben más-más méretű pénzeket készítettek. Ez zavarta a kereskedelmet, így lehet, hogy más követelések mellett az Aranybulla 23. pontja igéri: „A pénz húsvétól húsvétig érvényes, a dénárok olyanok legyenek, mint Béla király idejében voltak.” (III. Béla úgyszólván szinezüstről vert címeres dénárjáról van szó.)

A történet a forinttal folytatódik. 1325-ben Károly Róbert veretett ilyen nevű aranypénzt. Ezen jelent meg először verdejegy, azaz annak a műhelynek a „bélyegzője”, ahonnan az érme kikerült. Az állandó értékű pénz másik formája a négy évvel fiatalabb ezüstgaras. (Ismét a nevek eredete: forint — némely régi írásokban forin — az olasz fiorino származéka, a firenzei „virágos” pénz nyomán. Mint tudjuk Firenze jelképe a lilium, ez volt a pénzen is. A garas — latinul *grassus* — vastag pénzdarabokat jelent.)

Hunyadi Mátyás korában Magyarország Európa egyik leggazdagabb állama, aranybányászata is jelentős. Körmöcbányán 29 ércmalom és négy kohó működött. 1487-es adat szerint Selmecbánya 7927, Körmöcbánya 4623, Besztercebánya pedig 3616 aranyforinttal adózik ezüsttermelése után. A király átszervezi a kincstartóságot, igyekszik központosítani a gazdaság hasznát. Értékálló új pénzt is veret, amelyekből 100 dénár tesz ki egy aranyforintot. (Érdekesség: Mátyás Bécs meghódítása után ott is veret pénzt.)

Talán kitűnik az eddigiekből, hogy az államalapítást követő 500 év alatt meglehetősen sokféle pénz volt forgalomban. Ezeknek az érméknek elég nehéz a pontos korát meghatározni, az ideig ugyanis nem volt rajtuk a kiadás éve. Az első, évszámmal is megjelölt magyarországi pénz II. Ulászló 1499-es guldinere. 1553-ban I. Ferdinánd jóvoltából újfajta pénz jelenik meg, a tallér. (A név a Joachimstal helységnévből származik; joachimstaler. Ezt a nevet sok formában megtalálni: Itáliában tallero, Hollandiában daalder, az USA-ban dollar.) Ezen az első közös ezüstpénzen (28 gr súlyú) még ott a magyar címer. A krajcár is a Habsburgok alatt kerül forgalomba. (Kreutzer jelentése kereszt, a XIII. század óta ezzel a jelképpel forgalomba került rézpénzek neve.)

Rézpénzt I. Rákóczi Ferenc is veretett a szabadságharc alatt, igaz, kizárólag az országon belüli használatra. Nem is csoda, mert ennek a pénznek nem volt aranyfedezete, így aztán

I. Ferdinánd ezüst tallérja. A KB verdejel a hátlapon Kőrömcébányát jelzi.

II. Rákóczi Ferenc pénze. Az 1707-es devalváció ellenjegye 20 pollorás rézpénz. MNM, Éremtár (Hornayák László rajzai)

nehogy a külhoniak, de a hazaiak sem akarták elfogadni. A fejedelem rendelete (1705. október 31.) szerint: „Valakik a sokszor említett rézpénzt szokott valóra (értéke) szerint el nem venni, avagy maga ingó és kereskedésre való javait azért nem eladni, vagy a felváltásban Lasit (kamatot) venni tovább is merészelnek; elsőben nála lévő javainak negyed része, második rendbeli vétkéért annak medietása (fele), harmadszori vakmerőségéért körülötte található minden ingó javai és jóságai... confistaltatnak (elkobozzák).”

A 18. század közepén merőben másfajta pénz jelent meg a forgalomban, mely rövidesen közhasználatúvá vált: a papírpénz. Nem kevesebb volt, mint a bécsi központi bank fizetési ígérete a megjelölt összegre. S valóban: bármikor beváltotta a bank ezüstpénzre. Elfogadásuk csak a múlt század elején, a napóleoni háborúk korában vált kötelezővé a magánforgalomban is. A bankcédulák népszerűsége azonban nem volt valami nagy. A kincstárnak szüksége volt a (nemesfém) pénzre, annyira, hogy a templomok kincseit is begyűjtötték, s egyidejűleg megkezdődött a papírpénzek rontása is. A régi papírpénz helyett „váltóforintot” adtak ki, egyötöd értékűt, nemsokára újabb csere következett. Magyarán: infláció volt, s ezt a papírpénz léte igen megkönnyítette.

Igazi papírpénznek nem is ezeket tekintették eleink, hanem a szabadságharc Kossuth-bankóját. Kossuth pénzügyminiszterként fel akarta számolni a magyar pénzügyek feletti

II. Ulászló guldinerének hátlapja Szent László alakjával. Az első évszámmal ellátott magyar pénzveret, 1499. MNM, Éremtár

Hunyadi Mátyás aranyforintja Szent László alakjával

osztrák gyámkodást, ennek egyik eszközeül szánta az önálló bankjegy kibocsátását. 1848 májusában felszólította a lakosságot kölcsönjegyzésre, nemesfém és ércpézt begyűjtésére. Ezt szánta fedezetül az új pénznek. Az első, kétforintos címetű bankjegy a „vöröshasú” augusztusban jelent meg. Az egyforintos színe szürke volt. Mindkettőn a pénzügyminiszter aláírása mellett Völgyi Ferenc kincstári és Rogler János banki főpénztáros kézjegye is szerepel. Utóbbi a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot képviseli, mely állami megbízás alapján a tényleges pénzkibocsátó volt.

A későbbiekben még többfajta (5, 10 és 100 forintos névértékű) bankó és szükségpénz is napvilágot látott. Készült olyan pénz is, ami forgalomba már nem kerülhetett, osztrák kézbe került, és megsemmisítették. A gondosan megtervezett grafikai kép (s maga az ügy) megkívánta egy állami felügyelet alatt álló nyomda létrehozatalát. Landerer lett a vezetője, külföldről hozatott gépeken, különleges papírra nyomták a pénzt. Két évtizede Balassagyarmaton megtaláltak egy Prágában készült nyomdagépet, amin Debrecenben nyomtak Kossuth-bankókat. A gép 120 éves korában is üzemképes volt. A szabadságharc leverése után Kossuth Amerikában majd Angliában is készítettett pénzjegyeket. Londonban perbe is fogták érte, s az eddig titokban elkészült mennyiséget elégették. Csak a különleges víznyomásos papírból maradt valamennyi, abból borítékokat készítettek.

A monarchia pénzrendszerének alapja az ún. osztrák érték volt 1858-tól: 500 gramm 9/10 finomságú ezüsből 45 forintot vertek a belföldi forgalom számára. A nemzetközi piacon az aranypénz volt a fizetőeszköz, a dukát. Az üzleti élet nagyobbik akcióit 10, 100 és 1000 forintos bankjegyekkel, valamint 1,5 és 50 forintos államjegyekkel bonyolították le. A papírból azonban több volt, mint kellett, s mert ráadásul nem volt köteles ezüstre váltani a bank, értéke csökkent. 1892-ben új aranyvaluta jelent meg, a korona. Egy kilogramm aranyból 3280 érmét készítettek, értéke fele volt az osztrák forinténak.

A pénzek — kivéve a nemesfémeket — a világháború utáni inflációt (18 400 korona ért egy régit) követő stabilizáció 1926 végén hozta a pengőt és a fillért. Az új papírpénzek új, kitűnő nyomdatechnikával készültek.

Mai pénzünk 1946. augusztus 1. óta van forgalomban, miután a pengő inflációs „világcsúcsot javított”. Egy forint 400 ezer quadrillió pengővel volt egyenlő, azaz a július utolsó napján létező összes bankjegy egy forintot sem ért.

Vámos György

A pénzek rajzait lásd még a hátsó borítón (Szerk.)

Kitaibel Pál Heves megyei útinaplójából¹

Kitaibel Pál, a neves botanikus, orvosdoktor, a pesti egyetem kémia tanszékének tanára többször is meglátogatta Heves megyét. Az 1796-os és 1803-as kutatóutakról, amelyeket Waldstein Ferenc Ádám gróffal a „jeles fűvésszel” együtt járt végig, fennmaradt a naplója. Ezt a naplót Gombocz Endre botanikus, múzeumigazgató rendezte a sajtó alá az eredeti német, illetve latin nyelvű kézirat alapján, és Diaria itinerum Pauli Kitaibeli (Kitaibel Pál útinaplói) címmel jelent meg Budapesten 1945-ben. A naplók természetesen elsősorban botanikai jellegűek, de rögzítenek állattani, földtani, földrajzi, mezőgazdasági, sőt helyenként néprajzi megfigyeléseket is. Ezért nemcsak a hivatásos botanikus talál bennük adatokat, hanem az elmúlt idők életmódjáról is képet kaphat majd két évszázaddal a helytörténész.

Ezeket a részleteket kiemelve olvassuk tehát Kitaibel naplóját és utazzunk át vele együtt Heves vármegyén!

I. Az 1776-os máramarosi út költségeit Waldstein fedezte. Velük utazott Schütz János festőművész, rajztanár is, aki a helyszínen készített vázlatokat, rajzokat a növényekről. A Jászság felől július 2-án érkeztek Heves megyébe.

A falvakban az akácot és a fehér eperfát telepítik, ezeken kívül a fajokból csak a kökényszilvát találhatjuk. Egyedül Heves mellett van egy kis tölgyerdő, Hevesnél (...) a kölest, amit eddig nem láttunk, hogy termesztettek volna, itt a szántóföldeken igen jó állapotban levőnek találunk. (...) Kömlőtől néhány ezer lépésnyire jobb kéz felé mocsaras réteket láttunk (...) igen gazdag szénatermésel. Poroszló egy nagy árok mellett van, ami a Tisza vizének egy részét magába fogadja, ha az erősen megárad, leírhatatlan mennyiségű éhes szűnyogot terem. A lakosság főbb kenyérkereseti ágai a földművelés és az állattenyésztés. Magyarok, nagyrészt kálvinisták, de a katolikusoknak is van itt egy plébániájuk, s éppen most új templomot építenek. Az állattenyésztés, valamint a földművelés nagyon jól lizet, ez azonban nem annyira lakosság szorgalmának, mint inkább a jó természeti adottságoknak tudható be. Igen termékenyek a földek, zsirosak a legelők. A trágyát részben kerítésnek használják fel, részben pedig megfigyelő domboknak halmozzák fel. Erre aztán a parasztember felhág és a faluból láthatja, hogy mi történik kint a földeken. Mert ezek az egyedüli hegyek, amit az ember a környéken láthat. Akárcsak máshol, itt is szárított trágyával fűtenek. Ezeken a fátlan vidékeken tapló helyett a gyógyászatban ismert moxa-t alkalmazzák, ami nem más, mint az a gyapjúszerű valami, ami visszamarad, ha az árnyékos helyen megszáritott ürömleveleket a kézben szétmorzsoljuk. Erre a célra a lágy-bogáncs leveleit is felhasználják. Ezeket a leveleket szárítás előtt hamulúgban megmaratják.

A szarvasmarha egész éven át kint van a legelőkön, s mivel a legelők és a szántóföldek nagy kiterjedése és távolsága miatt a marhapasztoroknak és a földműveseknek az ételmelet naponta nem lehet kihordani, egy »tarhanya« nevű élelmiszert készítenek. Ez sokáig eláll és ezért jókora mennyiségben készletezik. Lisztből, néhány tojásból és tejből kemény tésztát gyúrnak, szítán átnyomják, megszáritják és így tárolják. Ezt a darabos tésztát aztán vízben megfőzik, forró szalonnaszírral leöntik és így fogyasztják. Máskor hasonló tésztából vékony leveleket gyúrnak, ezt hálóban szárítják meg, szétmorzsolják és ugyanúgy készítik el, mint az előbbi. A változatosság kedvéért ugyanúgy is tálalják. Válják egészségükre!

Július 3. Poroszlótól nem messze áthaladtunk az úgynevezett Kis-Tisza fölött, mely a Nagy-Tiszának egyik ága. Hajózható, a Máramarosból érkező só ezen kerül a közelben fekvő sóraktárba (...)

Egy lapos vizijárművel — tutajnak hívják — átkeltünk a Nagy-Tiszán. Ennek a folyónak lassú áramlása és iszapos medre sok halat vonz ide: márnát, kárászt, tokot, vizát, csukát, pontyot, harcsát; madarakat is: haltyúkat és a „nagybendőjűt”, vagyis a gödényt. A halat a levegőn szárítják (...)

A halászkunyhók gúlaalakúak, karókból és nádából készülnek. A folyó vize itt és az egész vidéken, ahol végighömpölyög, állandóan zavaros, de azért isszák, mert az ázott kutak

¹ Gyöngyös várossá nyilvánításának 650. évfordulóján Kitaibel Pál szobrát is felállították a nemrég létesült szoborkertben (a Mátra Múzeum mellett). Pozder Miklós erre az alkalomra fordította le Kitaibel Pál útinaplójának Heves megyére, elsősorban pedig Gyöngyösre és környékére vonatkozó részleteit. E napló érdekessége — egyebek mellett —, hogy első ízben írja le a gyöngyösi szőlőtermesztést (Szerk.)

vize igen rossz. Állás közben a víz nehezen tisztul, ezért ha valaki tisztán akarja inni, akkor egy porózus kővön — ami Pesten kapható — át kell szűrni. Ha hosszabb ideig ülepítik könnyen megbűdösödik. Innen ered viszont az a termékenység, amit a Tisza áradásai okoznak (...)

Útjukat Tiszafüreden, a Hortobágyon át folytatták. Visszaútban, szeptemberben utaztak át ismét a megyén.

Szeptember 7. Kál előtt a talaj kezd homokos lenni. Ugyanolyan homok ez mint Pest környékén (...). A jobb kézre eső meglehetősen közeli hegyvonulatot, amely Miskolctól húzódik dél felé, Eger környékén alacsonyabb dombok szakítják meg. De azután ismét magasba emelkedik, Gyöngyös felé húzódik tovább és Mátra néven nyugatra fordul Nógrád megye felé. Az egész hegyláncon különböző kúpos hegycsúcsok láthatók, melyek a síkságot követő dombok mögött az előhegységet alkotják.

Kál meglehetősen nagy, rendezetten épített falu. Orczy József báróé (de lehet, hogy csak bérli). A lakosok magyarok és katolikusok. Kenyérkeresetük az állattenyésztés és a földművelés, mindkettő igen jól fizet. Sok dohányt is termesztenek, ez is jól jövedelmez (...)

Kál és Jászárokszállás között, már estefelé, egy kiszáradt sziksós területre találtunk... Sótépre (...)

Jászárokszálláson szálltak meg. Másnap: **8-án** (...) Árokszállástól **Csányig** (ez a község még Heves vármegyéhez tartozik), ugyanúgy mint Káltól idáig, csak marhalegelők vannak (...). **Hatvan** környékén a talaj kissé dombos és homokos. Ezen mindkét fajta dinnye kiválóan tenyészik, éppen ezért igen nagy mennyiségben termesztik is (...). Hatvannál a Zagyva folyócskánál a nedves legelőkön tömegesen nő a kecskeruta. Itt is azt tapasztaltuk, hogy a szarvasmarha nem nyúl hozzá. Talán szárítva jobban ízlene neki, vagy ha rászokna, akkor a húsos, erős levelekben gazdag növényt mindenképpen ajánlani lehetne takarmánynövénynek. De csak nedves talajon lehet termesztetni, mert ez a természetes élőhelye.

II. A következő útra, mely érintette Heves megyét, 1803-ban került sor. Az utat a Helytartótanács 9944. számú rendeletével engedélyezte és a költségeit is fedezte. Az út célja a szabolcsi szóda, a Beregszász és Munkács környéki timsó, valamint az ottani ásványvizek felkutatása és vizsgálata volt. Pestről **május 11-én** indultak el.

Május 12-én Gyöngyösre. Hatvanon kívül a talaj nagy területen csak enyhén emelkedik, a szőlőig kissé homokos. A szőlővel borított bagi dombokon kívül feketebarnás zsiros talajt találunk, búza terem rajta (...). Hortnál hid vezet át egy kis patakon. Itt a mederben látható, hogy az elég mélyre lehatoló televényföld alatt barnás agyag van (...). A kerítések trágyából készültek, mert a trágyát itt is olyan kevéssé értékelik, mint Bagon.

A réti őszirózsát (*Aster punctatus*), ami a réteken és a szőlők között igen gyakori növény, köszvény ellen használják és éppen ezért „Köszvény Fű”-nek nevezik (...)

Délután a kőbányában (**Farkasmály**). (...) A televényföld alatt vörösbarna agyag húzódik, ez alatt párhuzamosan futó rétegekben meszes-márga, durva hordalék fél centneres (25 kg-os) kővekkel, még lejjebb egy sápadtvörös finom, vékony réteg, legalul pedig sárga homok. Patánál a három főlső rétegen szintén ilyennek kell lennie.

A szőlőkben, ahol az ázott pincék vannak, a törmelékkövek ferde rétegekben láthatók (...) a pincéket ebbe a fekete törmelékközetbe vágják. A kövek alsó részén csak helyenként találunk részben vízszintes, részben függőleges repedéseket, **Solymosnál** — mint hallottam — ugyanez a közet ismeretes, csak egy kissé finomabb szemcsézetű. **Patánál** és **Kökútnál** a mészkőből meszel égetnek (...). A vörös és fekete szőlők tőkét lejre metszik vissza, csak két szemet hagynak a vesszőn. A fehéret viszont 3—5 szemre metszik és május elején, amikor a fűt már látható, a termékellen hajtásokat és az előző évi üres vesszőket levágják (...)

13-án Orosziba és utána a **Mátrába**. A solymosi kőbányákban látható közet (...) egész más, mint a gyöngyösi. Ajtófélfának, ablakkeretnek, alapzatnak dolgozzák fel. Alatta más közet is akad (...). A Gyöngyös környéki televényföld, továbbá a Mátra alatti feketé, lágyabb agyag, ami nedvesen igen csúszik, gyorsan szárad és nagyon meg tud keményedni. Ezért a nagyobb, szebb épületekhez habarcs helyett használják (...). Ha a kertben a földet a magok elvetése után meglocsolják, akkor olyan kéreg keletkezik a talaj felszínén, amin a hajtások nem tudnak áttörni (...)

Az erdők fiatalok és többségükben igen rossz állapotban vannak. A tölgyerdők cser-tölgyből, vörös-tölgyből, fehér-tölgyből és Hael-tölgyből állanak (...). Különleges növény nemigen található (...). A Gyöngyös környéki televényföld, továbbá a Mátra alatti feketé, lágyabb agyag, ami nedvesen igen csúszik, gyorsan szárad és nagyon meg tud keményedni. Ezért a nagyobb, szebb épületekhez habarcs helyett használják (...). Ha a kertben a földet a magok elvetése után meglocsolják, akkor olyan kéreg keletkezik a talaj felszínén, amin a hajtások nem tudnak áttörni (...)

Az erdők fiatalok és többségükben igen rossz állapotban vannak. A tölgyerdők cser-tölgyből, vörös-tölgyből, fehér-tölgyből és Hael-tölgyből állanak (...). Különleges növény nemigen található (...). A Gyöngyös környéki televényföld, továbbá a Mátra alatti feketé, lágyabb agyag, ami nedvesen igen csúszik, gyorsan szárad és nagyon meg tud keményedni. Ezért a nagyobb, szebb épületekhez habarcs helyett használják (...). Ha a kertben a földet a magok elvetése után meglocsolják, akkor olyan kéreg keletkezik a talaj felszínén, amin a hajtások nem tudnak áttörni (...)

A **gyöngyösi, solymosi és orosz lakosságnak** a kézműipar néhány ága mellett a szőlőművelés az elsődleges foglalkozása, ezért kiterjedt szőlőket lehet itt látni. A Gyöngyös mögötti **Sárhégy** délnyugati, déli és délkeleti oldala teljesen szőlővel van borítva. Az az alacsonyabb domb, amely Gyöngyöstől Oroszi felé húzódik, teljes egészében szőlő.

Szorgalmasan művelik a szőlőt, a tökéket sorban ültetik. Általában nem karózzák, de ha hosszabbra metszik őket, akkor karót kapnak. Ha rövidre metszik, akkor összekötözik a vesszőket. Kötözéshez hársfaháncsot használnak, ezért a hársfa az erdőkben itt megfogatkozott és kipusztulóban van. A bor erősen alkoholtartalmú, de van egy alapíze. A vörös bor jobb, de a fehéret inkább keresik. Általában a szlovák lakosságú felvidéki megyékbe viszik. Gyakran 2—3 krajcár 1 pint bor ára. Május hatodikát itt is, mint Budán Promontornál (Budafok) végzetes napnak tartják. Ugyanis gyakran fordult már elő, hogy ezen a napon hagytak el a szőlők (...).

Oroszin kívül a hegyekben hatalmas kövek hevertek, amelyeket a víz görgetett le. Félelmetes villámlással kísért felhőszakadás volt, és gyorsan megduzzadt a patak. A falut olyan hirtelenül érte el, hogy 19-en haltak meg, sok ház összedőlt, az ingóságokat a víz elsodorta. Úgy mondják, hogy egy gyermek a vízzel Árokszállásig épségben elúszott.

A hó Gyöngyös környékén hamarabb olvad el, mint magán a síkabb vidéken. Feltételezhetően azért, mert a dél felé nyitott, katlan formájú völgyben a napsugarak melege jobban összegyűlhet (...).

14-én Gyöngyöspatára. Az út a Mátra alatt halad tovább. Tarján jobb kézre marad el. Patáról a Hasznosi-huta (Mátrakeresztes) irányában a dülőúton van Hidegkút forrása (...), Gyöngyösön a hajdúnak 14 krajcár, a pataki kisbíróknak 14 krajcár. Annak az embernek, aki velünk jött az erdőbe 14 krajcár (...). A dülőúton vöröses kvarc található, amit a hasznosi üvegutáiban olvasztanak üveggé.

16-án Hevesre. Ha az ember Gyöngyösről kijön, korlátlan kilátása van a síkságra. Balra esik a Sárhegy, mely déli irányban egy hirtelenül lebukó domba fut ki, s melynek felső része szőlőkkel van borítva (...).

Karácsondnál (...) a kertekben sok az akácia, gyümölcsfákat is láttunk. A talaj még mindig fekete, de a föld, amit a giliszták kivetnek magukból, barnásvörös. A vas tehát oxidálódik bennük (...).

Fügeden (...) át folyik egy patak, amit Bene-vízének neveznek és a gyöngyösi Mátrából ered. Karácsondnál és Fügeden már láttuk a mesterséges tózeget. A dülőúton Adács előtt szikós helyek vannak, de nem tudnak arról, hogy valaki valamire is felhasználná ezt a sót. A trágyát tüzelőnek vagy kerítésnek használják. Sokszor pedig minden haszon nélkül hagyják lónkremenni. Az asszonyok maguk szövik a vásznat (...).

Itt a síkságon az északi irányt kivéve mindenfelé látni azt a vízjelenséget, amit egyébként délibábnak, de itt déli-tónak is neveznek. Kezdeté 10—11 óra körül, a vége pedig 3—4 óraker van (...).

Fügednek igen sok földesura van. A parasztokat nagyon nyúzzák, egynek gyakran három földesura is van!

Áthaladtunk a Tarnán, ahol egy csárda, egy fürdőház és nem messze egy malom áll a folyón. Bal kézre pár tölgyliget, amelyek lombját a hernyók teljesen lerágták.

Méránál (...) sok a gólyafészek. A falun kívül van egy salétromleparló. Itt átkeltünk a Tarna egyik mellékágán, amit Holt-Tarnának neveznek. A helység Almássy Pálé (...).

Heves felé a talaj homokosabb lesz. Egy mérsékelten homokos talajú domb szőlővel van beültetve (...).

Heves (...) Délután a Fácánkertben. Itt a talajfajták szerint sorolja fel Kitaibel a talált növényeket, összesen mintegy húsz növényt írt le.

17-én az erdőben. A gyümölcsöt vermekben tartják, mivel a talaj alul agyagos. Orczy éppen bükkfát telepített...

A Hevesi erdőben 97 növényt ír le. Itt említi meg a szegény nép annak idejű kedvelt elejét a tátorjánt.

A Tataria (tatarján) gyökere, ha nem nagyon száraz, de nem is nagyon nedves helyen akaszják fel és szárítják meg (...) három heti idő múlva lisztet ad, amit ki lehet belőle rázni. Főzésre használják (...).

18-án a szőlőkhöz az erdőn át. Ismét 10—15 növény leírása, némelyiknél magyar nevét is megemlíti Kitaibel. Így például: Acer tataricum, itt Fekete Gyűrűnek is hívják, Rhamnus catharticus Varnyú Töviske. (De pontosan könyvel is): Az embernek aki velünk jött 18 krajcár, a kocsis a fácánoskertben 30 krajcár. (Az erdősz is kapott borraivalót a begyűjtött magvakért.)

20-án Hatrongyos Praedium-on és a Tiszánál (...) Néhány kisebb szikes hely van a szántóföldeken, legelőkön elszórva, amin most virágzik a kamilla (amit ezért itt Szék-fűnek hívnak (...)).

Szentmiklósnál az egész legelő szikes. Hatrongyosnál az épületnél vízfolyás, telve náddal. Túrügy-folyásnak hívják és a Tiszából jön. Áradás idején magas benne a vízállás, és a víz folyik is. Azután áll és nagy részben kiszárad.

A Typha (Gyékén) és a Scirpus lacustris (magyarul Káka a neve) alsó részeit eszik, amíg gyenge és édes ízű. A külső héját lehúzzák...

Azután ismét egy sereg növénynevét, némelyikének magyarul is: Feked Nadár, Vad Torma, Kocsord, Komócsin, Varádcis. A nádról megállapítja Kitaibel, hogy a földesuraknak hasznos egedül.

(...) mocsaras mélyedésekben az említett növényeken kívül még több is él. Szűnyog méretetlen tömegben, és mértékben található. A szobákból úgy üldözik ki őket, hogy esténként lucernával vagy szénával erős füstöt csinálnak. Aztán kinyitják az ablakot, ezen aztán kimenekülnek. A *scirpus lacustris* (a nagyobbik) neve Káka. A *Typha* amíg fiatal: Csalla, ha már bunkókat növeszt, akkor Gyékén. Mindkettőt eszik. A Csallát inkább, mint a Kákát... *Lycoperdon bovista* magyaru. Bőffedek (...).

A halászatra is kiterjed Kitaibel figyelme:

A Tisza melléktolyásaiból úgy fogják ki a halat, hogy rácsot készítenek nádból, ezt felül kb 1 lábnyira a csúcsa alatt gyékénnyel összekötik és keresztbe helyezik a folyáson. A nádszarak kb. 1 hüvelyknyire vannak egymástól. Ebből a rácszatból 6—8 öl hosszúságú tévesztő járatokat készítenek olyan módon, hogy a halak egyszer felül, másszor alul mehessenek be, de kijáratot már ne találjanak. Ezekből a vejszékből aztán kézhálóval fogják ki őket. A nagyobb halakat szigonnyal, vasvillával halásszák, amikor ivásra gyülekeznek, a víz által összesodort növényekben és mozgásukkal elárujják magukat. Ugyanis az egyik hal még kilenc napig ki-tart az ivóhelyen, amíg az ikrák kikelnek. Őrzi őket, nehogy kisebb halak megegyék azokat (...).

A méhészet igen jól fizet ezen a vidéken, kétségkívül azért, mert sok a legelő és a rét, amelyeket a bőség miatt későn kaszálnak. Az előző télen sok juh döglött itt meg a himlőtől, de a hidegtől is. Az utóbbi a fiatal kosokat vitte el, mivel a juhokat errefelé a szabadban, ledél nélkül tartják.

A Tisza áradása a bal parton fél- vagy egy mérföldnyire, esetleg még ennél is messzebbre terjed. Ilyenkor csak néhány magaslat, amin a falvak és a gazdasági épületek állnak, emelkedik ki a vízből. A föld ezeken az árterületeken igen laza, az esőt gyorsan beszívja és hamar ki is szárad.

Átány és Vezekény között van a Fácánoskert. Az alatta lévő legelő, nagyjából sós talajú. A kamillától és a különféle ürömlüvektől a szikes löledek teljesen ürösszagúak. **Kömlő** (...). Igen sok az akác itt. A legelőn nagy szikes területek vannak, a most virágzó kamilla is mutatja őket (...). Heves irányában mesterséges halmokat látni, tovább azonban szinte egyet sem (...). A délibáb, ahogy itt ezt a vízjelenséget nevezik, déltől csekély mértékű volt, de délután annál többet lehetett látni belőle keletre és nyugatra. Hőmpölygő mozgása miatt úgy mondják, hogy »folyik«. Poroszlón is sok akácot láttunk, ezek most virágzanak és csak úgy zümögnek a méhektől (...). Heves és Borsod vármegyét egymástól az Eger vize választja el. Teljesen be van növe náddal itt a lából készült és igen rossz állapotban lévő hídnál. Pár száz lépéssel odább át kell kelni a Tisza egy kisebb ágán, ezen felül pedig van egy csárda'(...)

Ezzel Kitaibel és Waldstein elhagyták Heves megyét. Hét egymást követő éven át végrehajtott tudományos célú utazásaik során többé már nem is érintették.

Pozder Miklós

AMIKOR A ZEMPLÉNIÉK ELKERGETTÉK A FŐISPÁNT

Több évi munka után befejeződött Sátoraljaújhelyen az egykori vármegyeháza, a mostani tanácsháza felújítása. Így ismét régi szépségében láthatjuk a 225 esztendővel ezelőtt emelt tömör, barokk épületet, amely a letűnt századokban oly sok heves csatározásnak volt a színtere. Különösen a múlt század első felében, a reformkorban, amikor olyan kiváló politikusok, írók álltak a zempléni ellenzéki, liberális nemesség élén, mint a fiatal Kossuth, az idős Kazinczy, valamint a korszerű mezőgazdaság egyik úttörője, Balásházy János és korának népszerű költője, Szemere Miklós.

Eredeti szépségében, pompás faragású, díszes emeleti karzatával együtt állították helyre a hajdani zajos megyegyűlések színhelyéül szolgáló üléstermet, amelyben a fiatal Kossuth Lajos kezdte közéleti szereplését. Politikai beszédeinek hatásáról zempléni táblabíró társa, Kazinczy Ferenc így emlékezik meg: „Kossuth csipőre tett kézzel, olyan tüzzel s elképzelhetetlen vakmerőséggel beszélt, mintha kezében volna a lázítás szövétéke...” Fehér márványtábla örökíti meg a díszteremben Kossuth megyegyűlési szerepléseinek emlékét, a következő szöveggel: „Kossuth Lajos, hazánk nagy fia, megyénk szülőtte, nemzetünk haladásának és szabadságának igaz harcosa és vezére, e vármegyei közgyűlési teremben mondta el első beszédét 1830-ban”.

A múlt századiakéhoz hasonló heves politikai csatározások zajlottak le a sátorlajújhelyi vármegyeházán az 1900-as évek elején, főképp 1905 őszén. A király ugyanis 1905 júniusában, majd lemondása után szeptemberben ismét báró Fejérváry Géza tábornagyt, a képviselőházi teremőrök, a darabontok volt parancsnokát bízta meg — a parlamentáris formák mellőzésével — a kormányalakítással. Az ország a „darabont” kormány kinevezését alkotmányellenesnek tartotta, a vármegyék igen heves ellenállást tanúsítottak, s úgynevezett alkotmányvédő bizottságot hoztak létre.

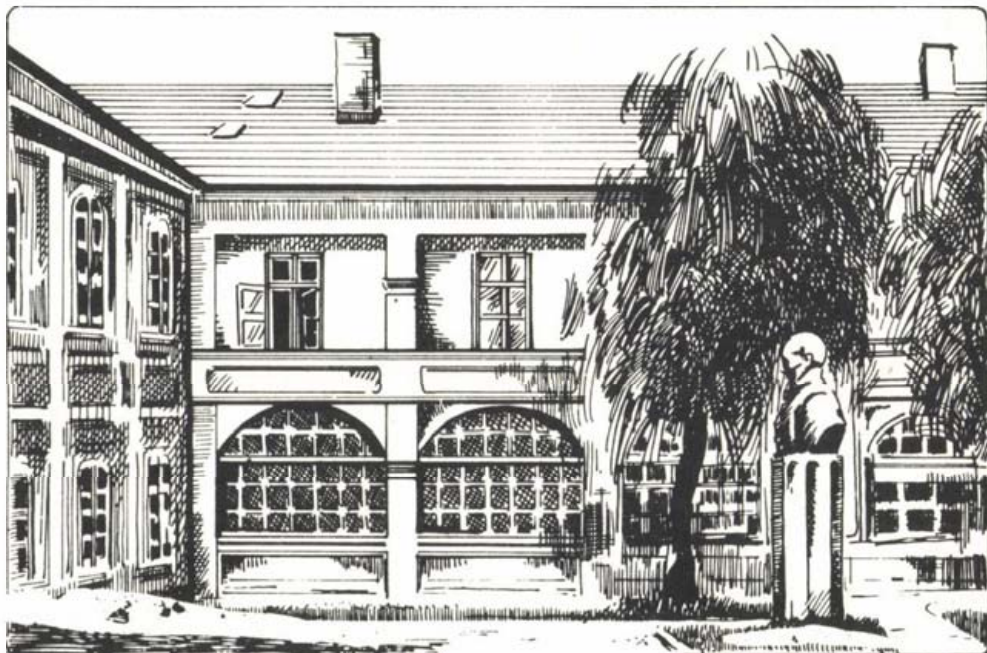
Hogy az egyébként is ellenzékiségéről ismert Zemplénben, Rákóczi, Kossuth földjén milyen vihar kerekedett a darabont kormány hivatalba lépésének hírére, azt azoknak az elbarnult, lepedőnyi plakátoknak a szövegéből is érzékelhetjük, amelyek a közelmúltban kerültek a kezünkbe a sárospataki kollégium nagykönyvtárában.

Zemplénben is megalakították a „százás bizottságot” Matolai Etele elnökségével. A bizottság — az egyik plakát szövege szerint — legelőször is a vármegye hazafias lelkészeihez és tanítóihoz fordult „bizalommal és testvéri szeretettel”, kérve őket, hogy „a népet a nemzet önvédelmi küzdelméről felvilágosítva, abban való részvételre buzdítsák”.

Egy 1905 októberében keltezett másik plakáton Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága intéz felhívást a vármegye hazafias közönségéhez. Arról tájékoztatják a lakosságot, hogy a darabont kormány „a vármegye tisztviselőit kényszeríteni akarja alkotmányértő rendeleteinek végrehajtására. Hazafias tisztviselőink a vármegye határozatainak engedelmességre kényszerítően rendelvek végrehajtását meg fogják tagadni. A kormány ezért felfüggesztéssel, kenyerük elvesztésével akarja őket büntetni.” Arra kéri a törvényhatósági bizottság a vármegye közönségét, hogy évi állami adójuk 25 százalékának megfelelő összeget juttassanak el „önkéntes ajánlatképpen” a százás bizottsághoz. „Ebből lesznek mindazok a tisztviselői fizetések fedezendőek, amelyeknek a kiutalását a kormány megtagadja...” „Ha nemzeti ellenállásunkat most az ellenséges hatalom letörheti, alkotmányos szabadságunk nagyon hosszú időre, talán örökre megsemmisül, nemzeti létünk a legkomolyabb veszélybe jut. Mutassa meg Rákóczi és Kossuth vármegyéje, hogy a hazafias lelkesedés és áldozatkészség erővel lobog még szívében” — fejeződik be Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának felhívása.

A belügyminiszter december 1-vel valóban megvonta a kormányrendeletek végrehajtását megtagadó vármegyei tisztviselők fizetését. Ezért a zempléni városok és községek sorra eleget tettek a felhívás nyomán vállalt kötelességüknek. Elsőnek a bodrogközi Tiszakarád képviselőtestülete küldött 1500 koronát, amint írták: „az alkotmányvédelem” céljára. Példájukat hamarosan követte Szerencs, Tarcal, Mád, Királyhelmece, Cigánd, Karcsa lakossága is.

A vármegyeháza levéltári szárnya (Mezey István rajzai)

A satoraljaujhelyi vármegyeháza a Kossuth-szoborral

A darabont kormány új főispánokat nevezett ki a megyék élére, akik — amint a Satoraljaujhelyen megjelenő Felsőmagyarországi Hírlap írja — „feldűlják az egyes törvényhatóságok békéjét, lángba borítják a népszenvedélyeket és lábbal taposnak mindent, ami a haza becsületes, igazi fia szemében szent és sérthetetlen.” Egész Zemplénen végigzúdult a kormány elleni harag, különösen amikor megtudták, hogy Pallavicini Albert ögróf lett a vármegye főispánja. „Nekünk is jutott egy ezekből az önmagukról megfélelkezett díszpéldányokból” — olvashatjuk az újhelyi lapban. „Nevével egy egész korszakot fogunk elnevezni: a brutális törvénytelenység korszakát. November 17-én érkezett városunkba. Előtte, mögötte és oldalvást csendőr-csapatok kísérték... Ekkor már nagy tömeg állt a csendőrökkel megrakott vármegyeháza előtt. Ökölbé szorított kézzel nézték a vármegye szabadságának meggyalázását, és elkeseredett hangon tárgyalták az osztrák érdekekért küzdő kormány újabb törvénytiprását...”

A megyeházán minden helyiséget lepecsételve, lelakatolva talált a főispán, s az újhelyi iparosok közül egy sem akadt, aki a császári biztos felszólításának engedelmeskedett volna. Kénytelenek voltak máshonnan elővezettetni egy embert, aki parancsra kinyitotta az ajtókat. Így juthatott csak be Pallavicini ögróf a főispáni rezidenciába, s mivel az újhelyiek előzőleg onnan minden bútort kidobáltak, ágyneműt is szerezni kellett, hogy az új főispánnak legyen hol aludnia.

Különben is csak pár napról volt szó, mert — amint egy másik plakátról és a helyi lap tudósításából kiderül — elemi erővel tört ki a felháborodás az ögróf főispán ellen. Napokon át népesek voltak az újhelyi utcák a polgárok tüntetésétől, felvonulásaitól. Éjszakánként sötétek voltak a főispán lakosztályának ablakai, mert a villanszerelők elvágták a villanyvezetékeket.

A hirdetőoszlopokon plakátok jelentek meg a város és a vármegye lakosaihoz intézett felhívással. „Zemplén vármegye közönsége a haza ellenségének s minden igaz állampolgár megvetésére méltónak tekinti ezt az embert” — hangzik a felhívás szövege, majd így folytatódik: „Felszólítunk minden tisztességes polgárt, hogy ezzel az emberrel ne érintkezzék, senki szállást, ételt, italt ne adjon neki. Fuvaros, bérkocsis ne szállítsa, hajdú, hordár ki ne szolgálja. Vendéglőbe, kávéházba, cukrászdába, boltba, üzletbe be ne bocsássák. Legyen megvetve és kizárva közülünk mindenki, aki ezzel az emberrel érintkezik.”

November 27-re volt kitzúve az installáció, azaz az új főispánnak tisztségébe való „ünnepélyes” beiktatása. Pallavicini ögróf 160 csendőr és 212 huszár fedezete mellett vonult a vármegyeházára. Az ülésterem ajtajáról a pecsétet két katonával letörte, az ajtót tolvajkulccsal

kinyitotta. Az ünnepi aktus előtt azonban kellemetlen „próza” munkát kellett elvégeztetnie a csendőrökkel, katonákkal. A terembe belépőket ugyanis szörnyű rendetlenség fogadta. A városi polgárok ugyanis az előző napokban dühükben mindent felforgattak: a berendezési tárgyak szanaszét szórva, a székek, asztalok egymás hegyén-hátán heverve feküdtek.

A törvényhatósági bizottsági tagok már reggel nyolc órakor Sátoraljaújhelyen voltak, s a városi színházban gyülekeztek, hogy megbeszéljék az installáció alatti tennivalókat. A város házain gyszlobogók lengtek, s amikor a vármegyeházán is megjelent a fekete zászló, a törvényhatósági bizottsági tagok a színházból zárt sorokban vonultak a megyeháza előtti térre. A nagyszámú közönséggel együtt elénekelték a Himnuszt, s egetverő lelkesedéssel éltették a hazát és az alkotmányt. A zenekarok kuruc-dalokat és Kossuth-nótákat játszottak.

A törvényhatósági bizottsági tagok közül csak egy Wohlmann Kázmér nevű mezőlaborci földbirtokos és Staut József főispáni titkár vett részt a 10 órakor kezdődött s mindössze öt percre tartó installáción. Wohlmann Kázmér sárga színű kabátban, zöld vadásruhában jelent meg a főispáni beiktatás, vagyis abban az öltözékben, amelyben Újhelyre utazott. A városban ugyanis egyetlen lakásba, szállodába sem fogadták be, hogy a magával hozott ünnepi ruhába átöltözhetett volna.

A főispán meggypiros díszmagyarban volt, s „reszkető kezébe egy papír árkust véve, onnan bűne tudatában remegő ajakkal leolvasta, hogy őt a király kinevezte főispánnak, és mert kinevezte, leteszi az esküt. A jegyzőkönyvet a Budapestről magával hozott tisztviselő, dr. Burchardt-Bélaavári Andor vezette, Wohlmann Kázmér és Staut József hitelesítette.”

A fekete zászlók továbbra is ott lobogtak a háztetőkön, s az újhelyiek tüntetése is napokon át tovább tartott, és olyan heves kitörésekben nyilvánult meg, hogy egy alkalommal a laktnyaparancsnok — azt gondolva, hogy kitört a forradalom — riadóztatta a katonaságot. A főispán végül is kénytelen volt lemondani és elhagyni Sátoraljaújhelyt és a vármegyét. Erre december 5-én került sor: hajnalban, a sötétség leple alatt valósággal menekülnie kellett. A városban ugyanis híre ment, hogy a korai gyorsvonattal visszautazik Budapestre, amire a polgárok kitódulva az utcára, kövekkel, kerítéslécekkel dobálták meg. Fejéről levették a kalapot: ennyi „emlék” maradt vissza utána Sátoraljaújhelyen.

Hegy József

A Gyűjteményegyetem

I. Magyarország történetének az egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy számos területen igen jelentős lemaradást mutat a többi európai országgal való összevetéskor. Van azonban egy fontos terület, ahol nemcsak viszonylag gyorsan „ébredtünk”, de — korszerűség dolgában — még versenyképesnek is bizonyultunk. Ez pedig a *tudománypolitika* és az annak alárendelt intézményrendszer volt.

A polgári magyar államban a *tudományos közélet* szervezete egészen 1920-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kereteibe illeszkedett. Ez alól a megállapítás alól azonban mindenkor bizonyos kivételt jelentettek a hagyományos autonómiát élvező *egyetemek*, a magánalapításnak, ezért lényegében önfenntartónak számító Magyar Tudományos Akadémia, továbbá az Akadémia különböző „kinövésének” tekinthető két nagy tudós társaság, a Kisfaludy-társaság és a Királyi Magyar Természettudományi Társulat. Mindazonáltal financiálisan egyetlen magyar tudományos testület, még a legbőkezűbb adományokat élvező Akadémia sem lett volna képes a saját működéséhez szükséges pénzeszközök előteremtésére, ezért létükben függtek az állami költségvetésből származó rendszeres évi dotációtól. A *szakmai önkormányzat* és *önigazgatás* elemei azonban e tudományos intézmények alapszabályszerűen is rögzített munkamódszereként, a tudományszervezés napi gyakorlataként lépnek elének.

Amikor az első világháború után Magyarország számbavette veszteségeit, a különböző tárcák szemszögéből talán a kultuszlárcát érte a legnagyobb érvágás. Felsőoktatásunk például kiheverhetetlennek tűnő csonkulást szenvedett a határokon túlrekedt egyetemek elvesztésével. De talán éppen e rendkívüli nehézségek segítettek abban, hogy a kultusz-kormányzat a legkorábban eszmélt és állt talpra. E talpraállítás kodifikációja az 1922. évi XIX. törvénycikk, amely az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (OMGYE) rendszerével a megmaradt tudományos erőket volt hivatott összevonni.

A gyűjteményegyetem szervezetét Klebelsberg Kuno kultuszminiszter dolgozta ki és mutatta be a magyar nemzetgyűlésnek. Persze már jóval 1922 előtt is felfedezhetjük írásaiban, beszédeiben, leveleiben a majdani művelődésügyi tárca reformjára vonatkozó gondolatait, hiszen Klebelsbergnek közismerten *régi ambíciója volt Eötvös József és Trefort Ágoston bár-*

sonyszékének öröklése. Szerinte egyébként Trianon katasztrófájának fő oka is az ország kulturális elmaradottsága volt, úgy vélte, hogy a győztesek az általuk „műveltebbnek” tartott államoknak kedveztek a kulturális téren is csatát vezetett magyarsággal szemben. „A hadügyi tárca mostantól kultuszárca” — hangoztatta. Szállóigévé lett mondásának értelme az, hogy a területi revíziót „kulturharcban” kell „kiérdemelnie” Magyarországnak. Klebelsberg szerette a jelmondatlan fogalmazást. Ilyen jellegű közmondásai között különösen gyakoriak a *kultúra oszthatatlanságával* kapcsolatos gondolatai. „Ars una, a magyar művelődés egy, ennek tagozatai között ellentétet konstruálni vétek és bűn.”

Klebelsbergnek ez a végkövetkeztetése — más-más kiindulópontokból is — ehhez az ars poetikához illeszkedik. Már 1917-ben — tehát fél évtizeddel az OMGYE-törvény ratifikálása előtt — a Magyar Történelmi Társulat elnökeként leszögezte, hogy a magyar tudománypolitika előtt három nagy feladat áll: 1. Megfelelő számú állás szervezése, a tudósok előmenetelének és létkörülményeinek megvalósítása. 2. A közvélemény érdeklődésének fokozása a tudomány iránt. 3. A tudós személyének társadalmi presztízse.

II. Mindenekelőtt ezeket a klebelsbergi kívánalmakat tükrözi a sok-sok vitát kiváltó OMGYE-törvény. „Az 1922. évi XIX. törvénycikk nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről” intézkedik, arról, hogy a Magyar Királyi Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum (és az annak címébe foglalt Országos Széchényi Könyvtár, továbbá az Érem- és Régiségár, az Allattár, a Növénytár, az Ásvány- és Őslénytár, a néprajziak tára), az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum és a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára Országos Magyar Gyűjteményegyetem néven közös jogi személyiséget alkot, mely adományok, hagyatékok elfogadására is jogosult. Az új szervezetet önkormányzati jellegű vezető testülete, a Tanács irányítja.

A törvény a közgyűjteményeket egyértelműen tudományos műhelyekké léptette elő. Ettől a (látszólagos) önállóságtól a miniszter elsősorban azt várta, hogy a nagy adományozók az immár nem „állami” kutatóhelyeknek szívesen juttatják el azt, amiből eddig csak az Akadémiának volt része.

A Tanács összetétele volt a biztosíték, hogy a kívülről immár egyetlen monstre intézményt ne ingathassa meg a részgyűjtemények egymással szembeni „egyensúlyhiánya”. Mivel Klebelsberg nem bízott abban, hogy a különböző intézmények vezetői a Tanácsban nem a saját vezetőségük alatt álló gyűjtemény ügyét tekintik mindennekfelett valónak, maga kívánta játszani a „mérleg nyelvének” szerepét. A 2. § értelmében *személyes joga volt* összesen 15 tanácstagot delegálni a Tanácsba, ezenkívül átmeneti, *meg nem határozott időre* még az ülések elnöki tisztét is magának tartotta fenn.

A törvény legfontosabb része a 3. §, amely a Tanács hatáskörét állapítja meg. A Tanács rendkívül széles jogkört kapott, gyakorlatilag alapot ahhoz, hogy a magyar tudományos közélet vezető testületévé lépjen elő a maga tudományterületein. A törvény előzetes ajánlójában tudományos téren a miniszteri utasítást felváltó *kollektív* vezetési stílus óhaja kapott központi szerepet. Maga Klebelsberg a Tanács „*legérdemesebb*” jogának a *káderkiválasztás szabadságát tekintette*. De fontos eleme volt a Tanács jogkörének, hogy az egyes gyűjtemények — majd a későbbiekben alkalmazott gyakorlat szerint az egyéb kutatóhelyek — kutatási „profilját”, „gyűjtőkörét” kölcsönös előnyök alapján határozták meg. Így számos „találkozási pont” megszüntetésére nyílt lehetőség.

A *káderkiválasztásban* a minisztert ugyan megillette a visszautasítás joga, a Tanács azonban kezdeményező, aktív kijelölési jog alapján járhatott el a kinevezések során. A törvény azonban együttalt alkotójának, a miniszternek biztosított kiskaput, amennyiben kimondta, hogy a második miniszteri vétóval a kinevezési jog átháramlik a miniszterre.

Különös, tudománytörténetünkben teljességgel új elem a törvényben az a két kitétel, amely a nyugdíjkorhatárt, illetve a meddség-összeférhetetlenség fogalmait taglalja. Nagy előrelépés volt a tudományos pálya presztízisének megalapozásában, hogy a törvény a „tudományos tisztviselő” nyugdíjkorhatárát 70 évben állapította meg. Es ezen túlmenően is „*jogában áll a miniszternek a Tanács előterjesztésére a magyar tudományosság kimagasló alakjait 70-ik életévük betöltése után is állásukban megtartani, de ily tisztviselők számelétté válnak és állásuk betölthető.*” Azután a tudósletet csak egyetlen irányból fenyegethette volna veszély: ha a Tanács a kutatót „meddőnek”, vagy „megférhetetlennek” nyilvánítja. „Meddőnek” nevezi a törvény azt a „tisztviselőt, aki a gondjaira bízott gyűjtemény anyagának ... tudományos feldolgozása terén huzamosabban időn át nem fejt ki eredményes tevékenységet”. „Megférhetetlenek” pedig azt tekintette, „aki az intézet belbékéjét olyan mértékben bontja meg, hogy a társaival való eredményes együttműködést ezzel lehetetlenné teszi.”

III. Klebelsberg az OMGYE rendelettel — és az egymást követő módosításaival — szinte haláláig a viták pergőtüzebe került. Támadtak balról és jobbról. Kifogásolta tudománypolitikáját a „Nyugat” körül tömörülő értelmiség, és persze a jobboldali sajtó. Gúnyt űzött belőle Szabó Dezső is. *Mindenki egyetértett azonban abban, hogy a klebelsbergi tudománypolitika egy társadalmi „elit” kivételezését szolgálja.* Klebelsberg nem titkolta, hogy a vádat többekévesé jogosnak ismeri el. Az egykori centralista iskola művelődéspolitikai érvrendszerét felhasználva azonban azzal érvelt, hogy „Ha nem jó az orvostanár az egyetemen és nem jók

a klinikák, akkor gyengébbek az orvosok és nő a halálozási arány... Véték szembeállítani azt a két szempontot, hogy mit teszünk a tömegek műveléséért és mit teszünk a magas kultúrának a fejlesztéséért. Mert ha a magas kultúrának laboratóriumaiban megáll a munka, akkor az a magyar néptanító is kint a falun és tanyán csak idegen műveltségnek lehet utazó ügynöke."

A „kultúrfigurónak” kikiáltott Klebelsberg — látszólag mit sem törődve a meg-megújuló támadásokkal — még egy évtizeden át formálhatta, javíttatta a gyűjteményegyetem rendszerét. Mivel pusztán kerettörvénynek tekintette az alaprendeletet, az abban foglalt kutatóhelyek körét igyekezett tágítani. *Úgy tűnt, hogy sikerül is „nyitnia” a közgyűjtemények — a hagyományos magyar tudományos intézménytípus — felől, az új típusú természettudományi kutatóhelyek felé.* A húszas években az OMGYE már semmilyen közgyűjtemény-jelleggel nem rendelkező kutatóhelyeket — pl. az átmenekített Csillagvizsgálót vagy az új alapítású tihanyi Biológiai Intézetet — is felvette tagjai sorába.

Igen körültekintően megtervezett törvény gondoskodott még magának az Akadémiának az OMGYE-rendszerbe történő beillesztéséről is. Kezdetben csakis a katasztrofális finansiális helyzetben lévő országos közgyűjtemények támaszának ígérkező OMGYE és Tanácsa így lassan a magyar tudományos közélet önkormányzati testülete lett. *Szinte minden jelentősebb kutatóhely törekedett arra, hogy az OMGYE részintézménye lehessen.*

Az ellenforradalmi Magyarország értelmiségének megnyerésére irányuló klebelsbergi kifejtés szerint *az egyetemek autonómiájához hasonló új és laza szervezeti keretek a tudományos élet önálló, „nagykorúsított” szervezésére sokkal alkalmasabbak, „mint a tisztán bürokratikus, miniszteriális adminisztráció, s ezen felül kellő védelmet nyújtanak az ellen, hogy politikai befolyás vagy protekció félkózzék a tisztán tudományos szempontok szerint összeválogatandó személyzet kinevezéséhez.”*

Persze, a törvény betűje is csak annyit ér, amennyi megvalósítható belőlük. *„Nincs nehezebb, mint tudományosságot létrehozni”* — gyakran panaszkodott kicsiny, de rendkívüli tehetségű „teamjének” a gróf. Úgy hisszük, egy dolog még ennél is nehezebb: *hatékony és rugalmas tudományos intézményrendszer* kialakítása. Mert Klebelsberg nagy kísérlete is kudarcot vallott. Halála után elsőként a Hóman Bálint vezette Nemzeti Múzeum tört ki a „rabságból”. Egyszeriben kiderült, hogy a miniszter személye volt az egyetlen összetartó a részttestületek között. Ma már az OMGYE rendszerének, a magyar tudományosság „egyetemét” tömöriteni kívánó nagy vállalkozásnak szinte az emléke is elmerült a feledésben. Hatékony tudomány-politikai intézményrendszer kiépítése azonban világszerte napirenden lévő, időszerű feladat maradt.

Szántó György Tibor

Az Ung-vidéki pásztorok hiedelmeiből¹

Az erősen szakosodott foglalkozási ág, a pásztorokodás nagymértékben meghatározta a pásztorok életmódját, viselkedésformáját, ismeretanyagát. A mindennapi tevékenységükhöz kapcsolódó racionális és irracionális elemek jól megfértek egymás mellett, párhuzamosan kiegészítették egymást. Az alábbiakban az egykori Ung megye nyugati részének magyar községeiben végzett gyűjtéseimből idézem példáimat. E települések most Szlovákia terebesi járásához tartoznak.

A babonás képzetek, mágius cselekmények, ha nem is egyforma gazdagsággal és egyenlő mértékben, de jelen voltak a pásztor adatközlőknél. A tapasztaltak azt mutatják, hogy nem mindegyikük tanúsított egyforma figyelmet a hiedelmeknek, babonáknak. Úgy is mondhatnánk, hogy vannak olyan történetek, melyekben „hisznek” (ezeknél hangsúlyozták az „igy, igaz, mert ez velem is megtörtént” megerősítést), míg más történeteket „melyek velük nem történtek meg”, kissé mosolygva adtak elő.

Az elmondottakat három csoportra osztva mutatom be: a *tudós pásztor*, a *tudós kocsis* és a *boszorkánytörténetek* hiedelmekörére. A pásztorok által elmondott történeteket eredeti formájukban közlöm.

A *tudós pásztorok* ismeretanyaga szerves részként kapcsolódik a mitikus alakokról szóló hiedelmekörhöz, illetve a *boszorkányokkal* kapcsolatos történetekhez. Ugyanakkor, ha nem is

¹Az alábbiakban az egykori Ung megye nyugati részének magyar községeiben végzett gyűjtéseimből idézem példáimat. E települések most Szlovákia terebesi járásához tartoznak.

közvetlenül, utalnak a táltos hiedelemkör némely vonására. Az alábbi történet a nyáj elriasztásának megakadályozásáról, a jószág összetartásáról szól.

„Eccer így akarta két kópé felbérelni az egyik pásztorot. Hogy űk adnak neki egy szert, mer vele úgy se tuggyák megtenni azt, amit velek, mán másnap vissza is gyöttek megkérdezni, hogy elvitte-é a szert a legelőre? De mivel esett az eső, nem ment ki a legelőre, ezér többet mán nem mentek utána. Ezt a dógót a patak egyik partjárul kellett tenni, ahol átjár a marha, a másikat meg rá kellett eresztani füstnek. Ott követtem(!) el a hibát, hogy nem vettem el, oszt más esztendőn nem vittem neki. Az a dolog úgy nézett ki, mint a *büszkehangya* — ez egy nagy hangya vót — a másik dolog meg olyan vót, mint egy aszalt citrom. De az nem citrom vót, hanem körülbelül veszett kutyának a szive lehetett. Hiába kérdeztem mi az, nem akarta az öreg megmondani. De én megállapítottam, hogy az veszett kutyának a szive.” (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Ugyancsak a tehéncsorda elriasztását megakadályozó tudomány elsajátításáról mondta egy másik pásztor:

„A szomszédunkban vót egy pásztor, eccer azt mondta nekem: sógorkám, gyere el velem a temetőre. Rám parancsolt, hogy vissza ne nézzek a temetőrül, de én visszaneztem. Elhoztunk a temetőrül egy keresztet, ű is, meg én is. Azt mondta nekem: ássam el a keresztet oda, ahol a marha fekszik éccaka. Aztán azt is mondta, hogy lopjak egy köpübül vagy kaptárbul egy *nyelvet*, amelyen a méhek a köpübe jutnak, és azt is ássam oda be. Utána, mikor a nap szálóba vót, az isten se birt a marhával, erőszakkal ment fel a tanyára, pedig máskor ilyenkor még javában legeltettünk. Akármilyen sár vót, mind lefeküdt a sárba a tanyán. Pedig ezt azért kellett eládni, hogy a másik pásztor meg ne tuggya rontani. Hogy olyan nehéz legyen onnan azt a marhát elhajtani, mint a méhet a kasbül. Én meg felbosszankodtam, kivettem mind a kettőt, oszt elhajítottam. Amikor a legjobban kell legelni a marhának, oszt megy fel a tanyára erővel . . .” (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Hasonlóképp mágius pászortudományról szól a következő történet: „Eccer elmentem Kaposra az öreg Ocsenáshoz, oszt mondta el nekem, hogy ott, ahol a három határ összemegy, a kaposi, a csepelyi (egykor Ungcsepely, ma Nagykapos része), meg a kelecsényi, ott kaparjam meg a kezem fonákjával a földet, meg szeggyek kilenc sirrul földet, meg három csirkegyúknak az első tojását, ezeket ássam el a legelő három sarkába, de úgy, hogy a csirke köléskor befelé, a legelő felé legyen. Utána három folyó vizrül vegyek vizet meg három álló tóból is, de mindenünnen kilencszer merítsem, meg ű hozott a keresztútról egy kis vizet. Amikor ki fognak hajtani, mármint a csordát, az összeszedett dógok legyenek mind nálam, menjek körül a legelőn, oszt csepegtessem körbe a legelőt, a másik kezemmel meg hintsem a földet. Ezután semmi nem riaszti szét a marhát — mondta. És nem is űzte el. Magugrani megugrott, de elszaladni soha nem szaladt el” (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Mivel a *tudós kocsisról* szóló történet egyértelműen mesterséghez kötött babonakör, nem soroljuk a „boszorkányok mesterségéhez”. Két adatközlőt egy-egy változatot közlünk, hogy ezáltal azt a különbséget is érzékelhessük, ami többek közt az előadásmódban is megnyilvánul.

„Templomot fedtek, amikor arra ment egy parádéskocsis, oszt megállt a lova. A kocsis is tudott annyit, mint aki fent vót a tetőn, az ács. Azt mondja neki a kocsis: — Eresszen barátom! — Felőlem mehet — mondta az ács. A kocsis leszállt a kocsirul, kivett a kocsiládából egy verőt, oda vágott a rúd végire, oszt az ács leesett a tetőrül, oszt megütötte magát.” (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

A másik történet így hangzik: „Két ács dógozott a tetőn. Az egyik azt mondta a másiknak: hagyj neki békét, eresz útjára. — Én megállítom — mondta újból amaz. — De nem lesz utána semmi bajod, ha megállítod, mert azt azután el is kell engedni? Meg is állította. Nem mondott ű semmit, nem is kiáltott, de megállította. Azt mondta neki a kocsis, aki biztos többet tudott nála: — Eresszen utamra. Jól van, elmegyek, de nem fog jajgatni? — kérdezte a kocsis. Benyúlt a zsebibe, kivette a patkószöveget, bekötötte az ostorvégibe, oszt odasuhintott a lúnak, az ács pedig leesett a tetőrül. Szeme se maradt, már csak egy vót neki, meg eltört a keze meg a lába is.” (*Nagyszelmenc*)

„A büntetőbírónak a kocsisával történt, hogy a Tiszán nem a hidon, hanem a folyón hajtott keresztül. Még nem is látta a vizet, mert a levegőbe ment. Mikor hazaérték, megálltak az úton, oszt a ló kidült. Erre azt mondta az úr: mán a Tiszán túl megvót döngölve.” (*Nagyszelmenc*)

Ugyanezt más változatban is lejegyeztem: „Négy lú vót befogva a kocsisba, amelyikék útközbe megdöglöttek, oszt így is jobban szalattak mint a többiek. Mikor hazaérték, levették rulluk a hámat, oszt felfordultak. Ezek mán rég megdöglöttek — mondta a kocsis.” (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

A *Boszorkánytörténetekben* a rontások különböző fajtái ismertek. Ehelyütt a pásztorokodással, általában az állattartással összefüggő rontásokat közöljük. Úgy tűnik, a leggyakoribb a tehén megrontása volt, amit vagy a „boszorkánytudománnyal rendelkezők” vagy pedig az ehhez a tudományhoz értő „rossz szomszédok” követték el.

Az állat, illetve annak terméke (tej) megrontásáról az alábbiakat jegyeztük le: „Olyat is csináltak például, hogy bedobtak a kútba egy csontdarabkát, miután a jószág még csak meg se közelítette a kút tájékát. De amikor a jószág mán igen szomjazott, a gazdák kerítették egy olyan embert, aki megmagyarázta, miről van szó. Kivették a csontdarabot a kútból oszt rendbe gyött minden.” (*Nagyszelmenc*)

Egy másik rontási forma volt, hogy elvittek valamilyen dögöt, például döglött kisborjút a szomszéd határba (aki ezt végezte, tudta, hová kell elásni), s azon az éven ott több borjú nem született. (*Nagyszelmenc*) Vagy ha lópatkót találtak, megköpdösték, majd elhajították, hogy ne tudják megrontani a jószágot. Vagy keresztet rajzoltak az istálló ajtajára, hogy a gonosz szellem be ne menjen. (*Nagyszelmenc*)

Egy másik rontási forma szerint tavaszkor kisnyulat kell fogni, utána megölni és elásni a karam kapujába. Azon a helyen ahol a jószág pihen. Ide aztán nem hajtanak be egy lovat sem. (*Nagyszelmenc*)

A rontást, azaz a rontót nem úgy említik, hogy az azért foglalkozott rontással, hogy abból esetleg hasznot szerezzen, hanem irigységből rontott. Általában a rontás „ment könnyebben”, „visszacsinálni” már kevesen tudták.

„A kovácsnak vót egy komája a szomszéd községben, akinek elmondta, hogy megrontották a tehenét. Az azt válaszolta neki: eriggy haza, jó lesz minden. Ennyivel érzem be? — kérdezte amaz. — Hát ha akarod látni, hogy ki rontotta meg, akkor újj le. Mingyár ott vót az az ember, mert az ördög odavittte. Csak eccerre ott termett az az ember, nem is köszönt, mert nem tudta, hogy mi van vele. Cafrangra tépték rajta a ruhát, mert olyan helyre vitték. Azt kérdezte tőle a kovács komája, hogy minek gyött oda, kit keres? Erre az ember azt válaszolta, hogy ű nem tuggya, hogy minek ment oda. Azután az kérdezte tőle a kovács komája, hogy minek rontotta meg ennek az embernek a tehenét. Azt mongya neki, hogy csinálja vissza, de azt mán nem tudta. Azt mongya neki az ember, hogy elmegyek. — Hát menj el — mondták a kovácsék. Evvel vége vót, elég vót az neki, amit kapott.” (*Nagyszelmenc*)

A *tej megrontás* gyógyításának egyik formája a következő volt: „Eccer az egyik pásztor felesége panaszkodott, hogy *nyúlik a tej*, mint amikor *felatta a felit* (azaz elvált, mint a tejfől zurbolás-köpülés után). Úgy nézett ki, mint amikor a tejbe söt tesznek, olyan karikák vótak rajta. Elmesélte az egyik pásztor barátjának, hogy mi történt velük, aki azt mondta, hogy ű majd segít rajta. Mielőtt hazakütte volna, elmondta, hogy az asszony kerítsen egy *sallót* (sarló), azután abból az iszapból, amit a *víz kicsap*, szeggyen össze, vigyen haza, s abból rakjon tüzet. A *sallót* tegye be a tűzbe, oszi adott neki még egy szentelt dögöt, hogy avval füstöjje körül a tehenet, a tüzes sallón szűrje keresztül a tejet. Ezután úgy kiment a tejből a pondró, hogy többet soha se vót benne.” (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Két kondás mesélte, amint egy alkalommal szalonnát sütöttek a legelőn, hozzájuk ment egy nagy béka és ott „pislákol” rájuk. Amikor megkínálták szalonnával, asszonnyá változott. (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Az is megtörtént, hogy vadmacskát vagy kandúrmacskát elástak a kapu aljába, hogy a ló ne menjen fel az udvarra. Ez az eset az egyik adatközlővel is megtörtént: felfeszítette az istálló küszöbét, kivette onnan az elásott „fejet”, elvitte a temetőbe és ott eldobta. Soha többet nem kellett húzni a tehenet az udvarra, ment az magától. (*Kaposkelecsény-Kelecsény*)

Ha például éjjel meghalt valaki, akit másnap temettek, s megfigyelték, melyik szöveget verték legelőbb a koporsóba: ha utána kiásták a koporsót, kivették a szóban forgó szöveget, s azt elásták valamelyik gazdának (például valamelyik haragosnak) az istállójában, vásárolhatott akár száz darab marhát is, mind „kidöglött”. (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Az egyik adatközlő-pásztorral, azaz a családjával megtörtént eset volt az alábbi: Megbetegedett a családban a nyolchónapos kisgyerek, mert „szemről vót valakinek”. A gyermek egyik pillanatról a másikra abbahagyta az evést és nem fogadott el semmit. „Bejárták vele az orvosokat”, kórházban is voltak. Úgy összevágta a száját, hogy még tejet se tudtak neki adni. Kétségbeesve hazavitték a gyermeket, amikor a nagyapa, aki pásztoember volt, kilenc sírról összeszedett mindenféle növényt, amelyet ott talált, kilenc mesgyéből kilencféle gallyat, háromféle vasat és három kútról vizet. Ezeket korán reggel szedte, nehogy valaki meglássa, mivel akkor nem lett volna foganatja az egésznek. Az összeszedett holmikát egybefőzték, majd belefőzték a gyermek fürdővizébe. Amikor tették a vízbe a gyermeket, az megrettent, nagyot visított. Olyat, hogy nemcsak a gyermek, de az anyja is megrettent. Ezután a betegség „elment tőle”. Utána jól megfürösztötték a gyermeket, „megtisztult alulról, felülről”, majd elaludt, s reggelig fel sem kelt. Másnap már úgy evett, mint a farkas, mert „jól kiéhezete magát”. (*Kaposkelecsény-Nyarád*)

Végezetül a máshol is ismert *meglovaglás* egyik változatát mutatjuk be: „Vót Szirénfalván egy szóga, akit a kovács felesége lovagolt. A kovácsné lúvá változtatta a szögát, oszt úgy lovagolt rajta. Úgy változtatta lúvá, hogy a kötőfékkel fejbe vágta a szegény szögalegényt. Csak éjjel tizenkét óráig lovagolt rajta, tovább mán nem. A szögalegény bátya huszár vót, akinek az eset után irtak, hogy gyűjjön haza segíteni az öccsén, mer annak mán semmi ereje sincs: se enni, se inni nem akar mán. Mikor a huszár hazajött, tudakozódott az öccsénél, hogy mi van vele. Az azonban nem akarta megmondani. Akkor én öllek meg — mondta a huszár bátyja. Végül elmondta. Ezután a huszár elbánt a kovácsnéval, oszt űt változtatta lúvá. Neki is vót olyan tudománya, mint a kovácsnénak. Elvitte a kovácshoz oszt megvasaltatta. Ráverette a patkót a kezére meg a lábára. Mikor ez megvót, a huszár bejártá vele a határt, utána visszament a kovácshoz, oszt leszedette a patkókat. Néhány napig még feküdt az asszony, de utána belehalt a fájdalekba.” (*Nagyszelmenc*)

D. Varga László

Veress Ferenc, kolozsvári fotográfus emlékezete

Mi mindig valamilyen adósságot törlesztünk. Mi lehet az oka annak, hogy saját értékeink, az egyetemes kultúrában is előkelő helyet elfoglaló honfitársaink megbecsülésével hátul kulogunk. Hány meg hány méltatlanul elfeledett tudósunk, művésznünk, közjóért munkálkodó elődünk vár még „felfedezésre”.

A Gödöllői Galéria következetesen vállalja e nemes missziót. Veress Ferenc kolozsvári fényképész hagyatékának még fellelhető darabjait Kincses Károly, a gödöllői Művelődési Központ igazgatóhelyettese kétéves munkával kutatta fel és tette közkinccsé. Az Erdély tárgyi emlékeit és nevezetes személyiségeit megőrkítő fotók nemcsak különleges élménnyel ajándékoznak meg, hanem számtalan olyan kérdést vetnek fel, amelyek minden tisztességes, szülőföldje múltját, hagyományait megbecsülő embert nyugtalanítanak. Mennyire igazak ma is Kölcsey szavai: „Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé tenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg.”

★

Veress Ferenc, Erdély fényképész polihisztorja 1853-ban, húszéves korában nyitotta meg szülőföldje első hivatásos fotóműtermét Kolozsvárott. Célkitűzéseit rövidesen különböző felhívásokban fogalmazta meg: kora tárgyi és szellemi értékeit akarta dokumentálni és erre bízta Magyarországon többi fényképészt is.

Gróf Kornis Zsigmond, később „Erdély Széchenyije”, Mikó Imre pártfogásával ismeretséget kötött minden jelentős személyiséggel és elkészítette arcképüket. Műterme rövidesen az erdélyi fotóélet központja lett. Kolozsvár és Erdély minden nevezetesebb személyisége megfordult itt, vagy vendég volt (Jókai Mór, Barabás Miklós, Prielle Kornélia).

Veress Ferenc életét Kincses Károly és Miklósi-Sikes Csaba tanulmányából ismerhetjük meg. Rendkívül gazdag és változatos munkásságát megpróbáljuk vázlatosan áttekinteni.

Veress Orbán Balázs kortársa volt, majdnem ugyanabban az időben végezte dokumentáló munkáját. 1859-ben kezdett hozzá Erdély tájait, városait és műemlékeit megőrkítő sorozatához. 1973-ig öt albumot állított össze több száz kolozsvári, erdélyi város- és tájkép-felvételből. Orbán Balázs 1862—1868-ig járta a Székelyföldet és 1868—1873 között jelentette meg a Székelyföld leírásának hat kötetét. Könyvében több olyan metszet látható, melyet Veress Ferenc fotóalbumában is megtalálunk — ez azonos helyszínek felkeresését jelenti. Módszereik, eszközeik eltérőek, de céljuk, politikai hitvallásuk nagyon hasonló. Személyes ismeretségükről csak a Veress által készített „törökbugyogós” Orbán Balázs kép tanúskodik.

Veress Ferenc önerőből küzdötte fel magát, mindig csak a saját keresetére támaszkodhatott, amiből költséges „hobby”-ja mellett családja megélhetéséről is gondoskodni kellett. Mindent ki akart próbálni, kísérletek egész sorát végezte a fényképezés technikai problémáinak megoldására. Bármilyen fogott, kitartó munkájával korát megelőző eredményeket ért el. 1857-ben már ferrotípiát készített. Neves fotográfusok hozzá küldték kipróbálásra kísérleti anyagaikat, szerkezeteiket. Az idegennyelvű sajtóból és levelezés útján azonban új eljáráskor kidolgozásán fáradozott. A színes fényképezés megvalósításáért folytatott kísérleteinek eredményeivel az 1899-es párizsi világi kiállításon lépett nyilvánosság elé. A világhír pillanatok alatt szárnyra kapta a nevét.

A Kolozsvár képekben című kétkötetes művét az 1859-ben alakult Erdélyi Múzeum számára állította össze. (A Kolozsvár Egyetemi Könyvtár Sion-gyűjteményében található.) A felvételek 1859 őszén, illetve 1860 tavaszán készülhettek. Építéstörténeti jelentősége mellett fotótörténeti érdekességekben is bővelkedik. (Egy évtizeddel megelőzve Maddox találmányát, maga készítette szárazlemezre vette fel ezeket a fényképeket, ami nemzetközi mércével is ritka értékes fotókinccsé avatja albumát.) Kizárólag kolozsvári városképeket és építészeti emlékek felvételeit tartalmazza. Nem egy esetben olyan városképi együttesekről, épületekről tudósít, amelyek később nagymértékben megváltoztak, megsemmisültek. Ezért az építészeti történetével foglalkozó kutatás számára is nélkülözhetetlen forrást jelentenek. Erdélyt beutazva több száz műemlékről készített kitünő minőségű fotókat, amelyekből több albumot állított össze. 1872-ben Hajós Jánossal, aki egy személyben laboránsa, útírtása is volt, Lóháton bejárta Erdély harmadát s a legjelentősebb helyekről, műemlékekről felvételeket készített és összegyűjtötte a képekhez kötődő népmondákat is. „Népviselési albuma” az 1888-as évekből való: 38 szász, ka-

lotaszegi, székely, torockói, magyar, román viseleti képet tartalmaz. (A Munkásmozgalmi Múzeum fényképalbum-gyűjteményének egyik legszebb darabja.)

Sokszínűségére jellemző, hogy szentiványok kertész is volt. Egyholdas rózsakertjében 200 fajta rózsát nevelt. A Házsongrád oldalában vásárolt négyholdas gyümölcskertjében 500 féle almát(!) honosított meg és nemesített.

A haladó, szociális gondolkodású, a fényképezés távlati lehetőségeit pontosan felmérő szakíró országos szaktekintélyé vált. Tanítványokat nevelt s az ifjú tehetségeket azzal is támogatta, hogy befogadta őket a házába. Rózsakertjében álló kisebbik házában Brassai Sámuel is hosszabb ideig lakott. Jelentős közéleti szerepet vállalt, számos egyesület és bizottság tagja volt. 1865-ben az Erdélyi Múzeum fényképezésévé választották. Az első fényképész szakmai szervezet Magyarországon 1871-ben Pesten alakult meg — az 55 alapító tag között találjuk Veress Ferencet is. Az első sikertelen próbálkozás után tíz évvel, nyílt levélben fordult Magyarország fényképezéséhez, hogy meggyőzze őket a szakmai összefogás megannyi előnyéről (Budapesti Hírlap 1881. szept. 25.). A hazai fotóipar fejlődését remélte ettől. A cikknek alig volt sajtóvisszhangja. Mindezek ellenére három hónappal később, 1882 januárjában saját költségén megindította a Fényképezési Lapok című havi közlönyét, az első magyar nyelvű, rendszeresen megjelenő fényképezési szaklapot. Műterme, szerkesztősége hosszú ideig egyedül szolgáltatta az információcserét több száz amatőr és hivatásos fotográfus között. 1882-től a kolozsvári Ferencz József Magyar Királyi Tudomány Egyetemen fényképezetet tanított. Ő a fényképezés mindmáig egyetlen magyar egyetemi magántanára. A fotókultúra szinte minden területét átfogó, tudományos igényű történeti és elméleti írásainak információgazdagsága a múlt század magyar nyelvű szakirodalmának legjelentősebb képviselőjévé avatta.

Az 1880-as évek második felétől Veress személye és munkássága egyre inkább a szakmai irigység és a meg nem értés keresttüzébe került. Mint autodidaktát a tudományos körök ritka kivétellel elutasították, szakmai hírnevét igyekeztek elhomályosítani. Rendhagyó munkásságának azért voltak pártfogói (Körnös, Apor, Mikó) és elismerő méltatói is. Brassai Sámuel, a polihisztor, mindvégig megértő figyelemmel kísérte fáradozásait. Az 1885-ben alakuló Budapesti Fényképész Ifjak Onképző és Segélye Egyesülete tiszteletbeli tagjává választotta. Az Ellenzék 1896. január 9-i száma szerint „Veress Ferenc buzgalma és leleményessége révén a fényképezés hamarabb virágzott Kolozsváron, mint az ország bármelyik nagyobb városában”.

Négy évtizeden át állta a harcot. Visszavonulása egy küzdelmes, ugyanakkor megismételhetetlenül szép fejezetét zárja Kolozsvár és Erdély fotótörténetének.

★

Veress Ferenc hagyatékából eddig csak 1983-ban, a Korunk Galériában és 1984-ben, a Székelyudvarhelyi Múzeumban, a kolozsvári album képeit láthatták az érdeklődők. Jelentősebb anyag található Ausztria legpatinásabb fotógyűjteményében, a csaknem százéves műltra visszatekintő oktatási intézményben, a Höhere Graphische Kehr- und Versuchsanstalt-ban. Különösen szép a 11 nagyméretű erdélyi felvétel.

Kincses Károly és munkatársaié az érdem, hogy összegyűjtötték és kiállították Veress Ferenc még fellelhető hagyatékát s eközben kapcsolatba kerültek a család ma is élő leszármazottjaival, akik további értékes dokumentumokkal gyarapították a kiállítási anyagot. A megnyitótól mások is jelentkeztek, felajánlva a birtokukban lévő relikviákat. Veress Ferenc emlékkiállítását Gödöllő után Nyiregyházán, Szolnokon, Szegeden és Karcagon is láthatták, illetve láthatják az érdeklődők. S hogy miért fontos ez, kiderül Kincses Károly szavaiból: Lehangelő tapasztalataim vannak arról, hogy még a fotózással foglalkozók sem igen tudnak az elődokról. Ha egy művészeti ág nem ismeri nagyjait, nem épít rájuk, akkor hogyan lehet igazán művészet? Ma szinte lehetetlen feladatra vállalkozik az, aki közgyűjteményekből akarja valamelyik fotós munkáit összeszedni, mert nincs a fényképész személye szerinti nyilvántartás. (Személyi számítógéppel megoldható lenne.) Magyarországon nincs minden szempontból elfogadható fotótörténeti könyv, most kezdtek írni, de nem tudok arról, hogy átfogó alap kutatások megelőzték volna!

Veress Ferencről is csak nagyon kevesen tudnak, pedig — ahogy a sepsiszentgyörgyi Fóris Pál jellemzésében is olvashatjuk —, rendkívül értékes, sokszínű munkásságával megszegyenítheti a magukat ma fotóművészeknek nevezők jó részét. Kincses Károly pedig így jellemzi: Veress Ferenc életútja a nehézségekkel szemben álló, céljait kitartással, munkával elérni akaró emberi példakép. Kutatásaink eredményeivel többször is megelőzte korát és nehéz eldönteni, mit értékeljünk jobban benne: a céltudatos munkást, a kísérletező tudóst, a lapszerkesztőt, vagy az igaz embert.

Zika Klára

(Veress Ferenc képeit lásd a belső borítón)

A népek összefogásának példája

*Köpeczi Béla akadémikussal
beszélget Deregán Gábor*

Két éve is van annak, hogy egy beszélgetés során elmondotta, tervezi, megírja Rákóczi bujdosásainak a krónikáját. Megírta-e? — kérdezem Köpeczi Béla akadémikustól, a fejedelem életének és a Rákóczi-szabadságharc történetének nemzetközileg is ismert kutatójától.

● Nem, nem írtam meg — válaszolja —, mert egy ilyen szintézishez hosszabb előkészületre van szükség. Inkább csak előmunkálatokat végeztem e tárgyban s ezek közül a legfontosabb a Rákóczi-művek közzététele. Ez ideig megjelent az Emlékiratok, valamint a Politikai és erkölcsi végrendelet szövegkritikai kiadása. Mások dolgoznak a bujdosásban írt egyéb műveinek, így R. Várkonyi Ágnes a Vallomások, Hopp Lajos Rákóczi vallásos elmékedéseinek, imáinak a megjelentetésén. Nélkülözhetetlenek ezek az előmunkálatok, mert a fejedelem bujdosásainak megítélésében alapvető, hogy pontosan tudjuk: miként látta tevékenységét Rákóczi maga, s ha tevékenységét említem, akkor nemcsak politikai elképzeléseire, cselekedeteire, hanem életére, magánéletére is gondolok. Azt hiszem, hogy ebből a szempontból a múltbéli kutatás nem volt eléggé alapos, nem ismerte el ennek az irodalmi munkásságnak a jelentőségét.

Nos, tehát ez az előkészületek egyik ága. A másik: Rákóczi bujdosásában végzett diplomáciai tevékenységének részletes felderítése. Ez a diplomácia Szekfű A száműzött Rákócziában egy szerencsétlen, elszigetelt trónkövetelő kapkodásaként mutattatik be, minden eredmény nélküli emigráns képzelgésnek. E tevékenység megismerésének egyik forrása az a kis kötet, amely Rákóczi és D'Andrezel márki, konstantinápolyi francia követ levelezését tartalmazza, s amelyet a vajaiak adtak ki. Minden elismerés érte nekik. Az 1725—1727 között keltezett levelezésből világosan kitűnik, hogy milyen kapcsolatokkal rendelkezett — s rendelkezett! — ebben az időszakban a fejedelem, és mennyire tudott egyáltalán részt venni — tudott! — a távoli Rodostóból az európai diplomáciában. Lett légyen szó a perzsa-kérdés megítéléséről, az oszmán birodalom területén élő ügynevezett latin keresztények, azaz római katolikusok sorsáról, helyzetük javításáról, s számos más kérdésről. Rákóczi a francia, az orosz, és a török diplomácia tanácsadója volt. Mindezen közben nem tévesztette szem elől, hogy fő célja, feladata a magyar szabadságharc újbóli kirobbantása. Szándékának komolyságát, szilárdságát, tevékenységének sokoldalúságát — a levelezés is bizonyítja — azt hiszem, nem lehet kétségbevonni; az más kérdés, hogy a körülmények kedveztek-e neki.

Nem tudom, Professzor úr, hogy a kutatás kellően választ adott-e arra a kérdésre: mi indította Rákóczit a szultán meghívásának elfogadására?

● Kevésbé ismert, valóban, a pontos ok. Spanyolország biztatásának döntő szerepe volt abban, hogy a fejedelem a szultán meghívását elfogadta. Spanyolország háborút akart indítani Ausztria ellen, az olaszországi birtokok visszaszerzéséért, és ebbe az akciójába kívánta bevonni Rákóczit, mint közvetítőt a Portánál. Tehát mintegy Rákóczi lett volna az, aki a spanyol-török szövetséget, vagy mondjuk inkább úgy, hogy kapcsolatot létrehozta. Olyannyira komoly volt ez az elképzelés, hogy a spanyol udvar külön követet küldött Rákóczi mellé, Törökországba. Az ügy természetesen kipattant, a császár tiltakozott, a Vatikán szót emelt, a kora-

beli sajtó hosszan, részletesen taglalta az esetet és állást foglalt a politikai érdekek szerint. Alberoni bíborost, a vállalkozás kiötlőjét — amikor az itáliai hadjárat elbukott —, a spanyol udvar menesztési kényszerült, a pápa pedig pert kezdeményezett ellene. A per anyagából — amelyet a vatikáni könyvtár őriz — kiderül, hogy az egyik vádpont: a spanyol udvar Rákóczi útján lépett kapcsolatba a — pogányokkal! Botránykő!

Mindinkább erősödik bennem, hogy a készülő szintézis nemcsak fordulatos történelem, hanem izgalmas mai regénynek is megtenné. Mindemellett: Rákóczi bujdosásainak krónikája valójában Rákóczi diplomáciájának krónikája?

● Tulajdonképpen még két olyan mozzanat van e témakörben, amellyel külön kell foglalkozni. Az egyik: a szatmári béke körüli diplomácia, azaz: Rákóczi miért nem fogadta el a békét? Erről sokan írtak, de még mindig van elemzésre méltó forrás. Elsősorban az orosz—magyar—lengyel kapcsolatok dokumentumaira gondolok. Részben még megválaszolásra vár az is, hogy mit tett Rákóczi Nyugaton az utrechti béke előtt, s hogy végülis miért nem sikerült a szabadságharcot az általános békekötésbe belefoglalni, hiszen a szándéka végsősoron ez volt. Rákóczi élete utolsó éveinek a diplomáciája a másik mozzanat, amit még tovább kell kutatni. Rákóczi ekkor újból be akar kapcsolódni az európai diplomáciába, emlékiratot intéz 1733-ban a francia udvarhoz a szabadságharc újraindítására vonatkozó terveiről. Ezt a mozzanatot is az európai diplomáciai összefüggésekben, a lengyel örökösödési kérdés és az újabb török háború szempontjából kell vizsgálni. Nos, majd e vizsgálatok után lehet ítéletet mondani arról — ha a történetírónak egyáltalán feladata az ítéletmondás —, hogy vajon tényleg hiábavaló volt-e a huszon-egynéhány esztendő, amelyet Rákóczi emigrációban töltött? Ezek után kell megválaszolni Szekfű tételét is, hogy tudniillik mindaz, amit Rákóczi csinált, távol volt a valóságos európai folyamatoktól.

Múlt korok történetírói erre az „ítéletmondásra” — minden jó szándékok ellenére — aligha törekedhettek...

● Rákóczi bujdosásaival kétségtelen, többször is foglalkozott a magyar történetírás. Thaly Kálmán egyik nagy érdeme például, hogy összegyűjtött bizonyos dokumentumokat. Ő adta ki César de Saussure-nek, Rákóczi rodostói udvari emberének törökországi leveleit — ő is írt leveleket, miként Mikes Kelemen, tudtak is egymásról —, amelyekben bemutatja a fejedelem életének utolsó éveit; ő készítette elő a hamvak hazahozatalát és némiképp értékelte is, a maga dzsentris, nemesi, kurucos szemléletével, a dokumentumokat és a folyamatokat. A századforduló, századelő neves történetírója, Márki Sándor összefoglalta Rákóczi eme életrészével kapcsolatos ismereteket; a függetlenségi gondolat mellett kiállva, egy kicsit a kegyelenség jegyében, egy kicsit romantikusan is — de mindenképpen racionalistábban, mint Thaly. Ezzel a romantikus bujdosó képpel szállt szembe Szekfű Gyula 1913-ban megjelent A száműzött Rákóczi című könyvében. Szekfű az Osztrák—Magyar Monarchia fenntartásának szűkségéből indult ki, következképpen Rákóczit ezen az alapon ítélte meg. A Rákóczi-képviselte függetlenségi gondolatát nemcsak hogy elavultnak, hanem veszélyesnek is tartotta, a magyarság sorsa szempontjából. Lám, a történetírók politikai előrelátása sem megbízható, hiszen 1913-ban már nyilvánvaló volt, hogy szét fog esni a Monarchia. Jogos lehet a kérdés: milyen realpolitikus volt az, aki Rákóczit azért ítélte el, mert nem volt realpolitikus? Foglalkoztak tehát a történetírók a fejedelem bujdosásaival, de érdekes módon később még a Szekfűvel vitakozók sem — pedig sokan voltak — írtak meg egy új bujdosás-történetet. Szekfű maga egyébként módosította Rákóczi-képét: ahogy a német, a hitlerista terjeszkedés egyre veszélyesebb méreteket öltött, maga is mindinkább a függetlenségi vonásokat állította előtérbe a történetírásában.

A most kirajzolódó Rákóczi-kép alapvetően változtat-e a tudományos köztudat Rákóczi-képén?

● A tudományos köztudatban mindenekelőtt a szatmári béke megítélése alakít ki ha tesszük — „pártokat”. Vannak kutatók, akik a szatmári béke — és az 1867-es kiegyezést — tartják a magyar történelem folyamatában olyan csomópontnak, amely jó irányba befolyásolta a fejlődést. Véleményem szerint ezeknek a kiegyezéseknek a pozitív mozzanatait nem lehet vitatni, viszonylag békés időszakok, bizonyos gazdasági fellendülés következett utánuk; ezekkel a pozitívumokkal én nem vitakozom. Ézért is mondják, hogy „óvatosságot” foglalok el a szatmári béke kérdésében, pedig nem óvatosan, hanem realistán szemlélem a történelmet. Ha a magyarság sorsát azonban nagyobb távlatban nézem, akkor azt a következtetést vonhatom le, hogy ezek a kiegyezések a magyar uralkodó osztály kiváltságainak a fenntartását szolgálták, egy többnemzetiségű országban, ahol a nemzetiségek többsége az alávetettség állapotában élt. Ilyen körülmények között a modern nemzetek kialakulásának folyamatában ezek a kiegyezések Trianonhoz, sőt a II. világháborúhoz vezettek. Úgy vélem, megalapozott tehát a kérdés: a kiegyezések közvetlen hasznát nem tette-e semmissé a magyarság későbbi történelmében bekövetkezett kár?

Hogy látja Professzor úr: milyen kép él Rákócziról és szűkebb témánknál maradvá, Rákóczi bujdosásairól a szélesebb közvéleményben, a nemzeteltudatban?

● A rodostói évek, az ottani élet, az ottani légkör — elsősorban Mikes Kelemen levelei alapján — benne él a köztudatban. Az is lehet, hogy a Szekfű-könyv nyomán a közvélemény

„emlékszik” a „Hotel de Transylvanie ügyre”, arra, hogy Rákóczi emberei Párizsban játékbarlangot állítottak fel. Erről Prévost a Manon Lescaut-ban is említést tesz. Külföldi fejedelmeknek módjuk volt játékkaszinók működtetésére s joga volt ehhez az erdélyi fejedelemnek is, hogy embereit eltartsa, miután a francia udvar erre nem adott elég költséget. (A palota ma is látható a Szajna partján.) A száműzött Rákóczi megjelenését követően viták lángoltak fel arról, hogy ez a jámbor, vallásos fejedelem játékbarlangot tartott fenn Párizsban! S a kérdés újra és újra előbukkan, jellemző, hogy még néhány éve is nyilatkoznom kellett e témában. Rákóczi műveit egyébként nagyon kevés olvassák, bizonyos írásai — mint említettem — csak a közelmúltban jelentek meg, tehát az ódiomot nem is hárihatom a közvéleményre. Az új kutatási eredményeket pedig nagyon nehezen lehet átvinni a köztudatba.

És az egyik legfontosabb információs csatorna, az iskola?

● Amit ma a történelem-tankönyvek írnak Rákócziról, azok igazak, helytálló tények, megállapítások. Volt egy időszak, amikor nagyon sematikusabban ábrázolták a fejedelmet és korát, főleg Rákóczi és a nép kapcsolatát állították előtérbe s háttérbe szorult a nemesség maga és általában a bonyolult társadalmi-nemzetiségi helyzet. Ez a történetírás a szatmári békét is egyoldalúan, Károlyi árulásaként fogta fel. Ezekről a primitívizmusoktól megszabadultunk, de azt nem tudom állítani, hogy az iskolai oktatás igazán élő képet adna Rákócziról és persze csak keveset tud szólni magáról a bujdosóról.

Ezzel együtt is, mintha a nemzettudatban — szerencsére — a fejedelem még mindig meglehetősen előkelő helyet foglalna el...

● Igen, ő sokkal jobban járt, mint mások. Kossuthot is kevésbé ismerik, írásait senki nem olvassa. Széchenyt az utóbbi időben már inkább idézik. Pedig a magyar történelem nagy személyiségét meg kell ismerni — nemcsak tettekben, de írásaikon keresztül is. Sorozatosan kellene kiadni azokat. Összességében: fontos feladat, hogy a történettudomány új eredményeit minél szélesebb körben közkinccsá tegyék, az oktatás, a könyvkiadás, a sajtó, a televízió, a rádió segítségével s e tekintetben lassan, nehezen jutunk előre.

Mennyire s miként ismeri Rákóczit a külföld?

● 1976-ban, a fejedelem születésének 300. évfordulója alkalmából több tudományos ülés-szakra került sor és több kiadvány is megjelent. Azt lehet mondani, hogy a tudós nemzetközi közvélemény tájékozott, az utóbbi húsz, harminc évben elért kutatási eredményekről is, s ma már a korábnál talán kevesebb egyoldalú vélemény hangzik el a különböző országokban. Rákóczi megítélésében azért ma is vannak különbségek, például a felkelés jellegének értékelésében, a külföldi történészek között. Erősen nemesi jellegű felkelés volt, amely főleg a magyarságra alapozott vagy olyan felkelés, amely a nemesi-népi felkelésnek egy különös keveredése, s amelyben részt vettek a különböző nemzetiségek is? Ez utóbbi az igaz, de azt persze senki sem tagadhatja, hogy a vezető erő a felkelésben a nemesség volt, amiből adódtak különböző társadalmi ellentétek. A Rákóczi-szabadságharc az utolsó olyan Habsburg-ellenes megmozdulás volt, amelyben a régi Magyarország minden népe részt vett, a szerbek kivételével. Tehát szlovákok is, románok is, németek is. Hozzá kell tenni, hogy ebben az időben a modern nemzetnek a koncepciója még nem alakult ki és ezek a népek, saját nyelvüket és kulturájukat, vallásukat képviselve, sőt ezekért is harcolva kapcsolódtak be a szabadságharcba. Jellemző, hogy a felvidéki magyar urak szlovákuul is érintkeztek katonáikkal; a felvidéki városok német nyelvű levelezést folytattak egymással; az evangélikus egyházon belül magyar, szlovák és német nyelven folytak a különböző tárgyalások... Vagy mondjam azt, hogy román kismesek, sőt olyan betyárok is, mint a Pinteá Gligor, csatlakoztak a Rákóczi-szabadságharc-hoz és sokan görögkeletiek, akik a vallásukat akarták megvédelmezni a Rómával való unióval szemben, amit a bécsi udvar erőltetett. Tehát a különböző nyelvű népek összefogásának a példája is a Rákóczi-szabadságharc. Ezt később már nem tudja megismételni a Kárpát-medence történelme, mert a modern nemzetek kialakulásával az ellentétek kerültek előtérbe.

Lepedőszél részlete. Erdély, XVII. szd. vége. (Hornyák László rajza)

Legdöntőbb: a cselekvő részvétel

*Hentz Lajos szakkörvezető tanárral
beszélget Töltési Imre*

Nagyon ritkán fordul elő, hogy egy honismereti szakkör már a megalakulását követő első évben kimagasló eredményt érjen el, hiszen közismert, hogy milyen nehéz a különböző érdeklődésű, tapasztalatú emberek közösségbe tömörítése, figyelmük, munkájuk tartós lekötése. Ennél is ritkább azonban az olyan eset, hogy az elért eredményekre egy nagyközségi népfrentbizottság is figyeljen, és érdemesnek tartsa azokat napirendjére tűzve megtárgyalni. Ez történt Mezőberényben 1984 decemberében.

Az eseményekről kérdezem Hentz Lajos nyugdíjas tanárt, a szakkör vezetőjét. Hogyan is történt, mik az előzmények?

● A mezőberényi Petőfi Sándor Művelődési Központ honismereti szakköre — előzetes szervezési munkák után — 1984. január elején kezdte meg működését. Tevékenységét átgondolt és előre kidolgozott munkaterv alapján végezte. Szakköri munkánknak két fő területe volt, mégpedig a helyi történeti és néprajzi hagyományokkal foglalkozó tárgyi és szellemi gyűjtőmunka, valamint a helytörténeti, néprajzi hagyományok iránti érdeklődést felkeltő ismeretterjesztő tevékenység.

Úgy tudom, hogy a nagyközségben valójában nem is egy honismereti szakkör működik.

● Ténylegesen két honismereti szakkörünk van. A művelődési központunk keretében és szervezésében ugyanis nemcsak felnőtt, hanem gyermek honismereti szakkör is működik, amelynek vezetője Nagy Ferenc ált. iskolai igazgató, a HNF községi bizottságának titkára. De részese ennek a munkának, közművelődési tevékenységnek a szlovák dalkör is és nagyon sokan a lakosság köréből.

Hogyan történt a gyűjtés és mik az eredményei?

● Mindkét szakkör sikeresen gyűjtött. A gyermekszakkör felfigyelt arra, hogy az elhunyt Stefanovits Mihály tímárműhelyét felszámolták. Összegyűjtötték tehát a műhely berendezési tárgyait és szerszámainak, elvégezték az állomány megóvásával kapcsolatos munkát, elkészítették az épület és műhely alaprajzát. A felszerelésen kívül egy ruhásszekrény, négyfiókos szublót, asztal, székek, konyhaszekrény (tálas), számos fénykép és egyéb értékes tárgy került a közgyűjtemény tulajdonába. Meg kell említenem Högye Gábor nevét, aki ellenszolgáltatás nélkül bocsátotta rendelkezésünkre ezeket az értékes tárgyakat, amelyek Stefanovits Mihályné gondozása fejében jutottak birtokába.

Tárgygyűjtő munkánk további eredményeként közgyűjteményünk több mint 50 darabbal gyarapodott (jórészt gazdasági és háztartási eszközökkel), és leltárában jelenleg mintegy 930 darab van. Ugyanis — szintén ajándékozás révén — értékes textiliák kerültek a gyűjteménybe. Így Várhegyi Mihályné, Szenteszky Jánosné és Mikó Gáborné értékes szöttesei. Külön kell említenünk azt a nagy értékű — a hagyomány szerint a XVIII. században készült — diszes abroszt, mely dr. Vámos János ajándéka. Bartóki József adta át a gyűjteménynek azt a XIX. századi karszéket, mely feltehetően Orlai Petrics Soma családjának hagyatékából származik. Értékes mezőgazdasági eszközökkel gyarapította a gyűjteményt Barna Mihály, kisebb tárgyakal és ritka ruhafélékkel Balogh Józsefné, Borgula Pál, Plavec Pál, Hoffmann Magdolna és idős Bartóki József is.

Milyen egyéb értékek kerültek elő?

● Tárgygyűjtésünknek másik fontos területe a fényképgyűjtés volt. A kellően adatolt fénykép igen nagy jelentőségű a helytörténeti és néprajzi kutatás szempontjából, mert olyan tényeket örökít meg, amelyeket leírással nem lehet szemléletessé tenni. Gyűjteményünkben mintegy 140 fénykép van, és ebből több mint 100 a szakköri tagok gyűjtése.

Mindezek mellett 63 kézirat (53-at a szakkör gyűjtött) és 34 könyv (14 szakköri gyűjtés) egészíti ki a leltári anyagot. Könyvgyűjteményünknek igen értékes darabja egy 1850-es kiadású Hármaskis Tükör. A gyűjtemény tanácsi tulajdonban van, és a Művelődési Központ gondozza.

Milyen módon hasznosították a szakkör eddigi gyűjtésének eredményét?

● Gyűjtőmunkánknak mintegy összegzéseként az augusztus 20-i községi kiállításon — a Hazafias Népfrent községi bizottságával együttműködve — bemutatót rendeztünk a már emli-

tett tímárműhely anyagából, szobai berendezési tárgyakból és szöttesekből. A kiállítás rendezéséből a gyermekszakkör is kivette részét: a bemutatott anyag jelentős hányada az ő gyűjtőmunkájuk eredményeként került oda.

A kiállításon Nagy Ferencné — a Művelődési Központ igazgatója — kezdeményezésére új programot hirdettünk meg, amelynek célja a régi berényi életet ábrázoló *tényképek összegyűjtése*. Bizonyos, hogy a fellendülő képgyűjtés ennek a kezdeményezésnek az eredménye.

Gondolom, hogy a még fellelhető szellemi hagyományok sem kerültek el a szakkör li-gyelmét?

● Természetesen nem. A felnőtt szakkör a népszokásokkal foglalkozott. Összegyűjtötte a téli ünnepekkel kapcsolatos szokásokat, a népi hiedelmeket, köszöntőket, rigmusokat. Munkájuk eredménye 80 oldalas pályamunka, amely a Békés megyei múzeumok által meghirdetett pályázaton dicséretben, az országos értékelésben pedig ezer forinttal járó III. díjban részesült. A pályamunkában dr. Fazekas Andrásné, Hoffmann Magdolna és Borgula Pál önálló dolgozataikban feldolgozták a német, illetve szlovák népszokásokat és a szlovák lakodalmak rendjét.

Foglalkozott a szakkör *népdalgyűjtéssel* is, és hangfelvételeket készített a helyi magyar, német és szlovák nyelvjárási sajátosságok megőrkítésére. Az összegyűjtött dalanyagból kisebb összeállítás is készült a honismereti munkát végző szakkörök számára.

Már az eddig említett kiállítás, pályamű, tapasztalatcserére szánt dalgyűjtemény is felfogható ismeretterjesztésnek. Ön mégis külön szakköri tevékenységként említette ezt. Miért?

● A szakköri munka egyik leglényesebb területe az *ismeretterjesztés*. Összejöveteleinken rendszeresen hallgatunk tájékoztató előadásokat. Ilyen volt például dr. Bak Mihály nyugalmazott főorvos előadása orvosi működéséről, Kiszely Jánosné népi iparművész és Tóth Sándor, a népművészet ifjú mestere népművészeti témákkal foglalkoztak. Az előadások egy része gyűjtésre kiválasztott témákkal függött össze, más része a népszokások fogalmával, a hiedelmekkel való kapcsolatával. Az előadások révén tudatosabbá vált a gyűjtőmunka.

Az általános tájékozottság növelése céljából két alkalommal „szomszédoltunk”, előbb Békéscsabán, majd a Sárrét vidékén: Szeghalom—Véztő—Békés útvonalon. A kirándulások tanulmányi jellegűek voltak (múzeumokat is látogattunk), és nagymértékben hozzájárultak a közösségi szellem erősítéséhez is. Autóbuszt díjtalanul bocsátott rendelkezésünkre a nagyközségi tanács. A kirándulások és más programok szervezésében Braun Márton és Cselovszki Jánosné tevékenykedett igen eredményesen.

A művelődési házak közötti tapasztalatcsere céljára összeállítottunk egy 36 képből álló *diarozatot* a mezőberényi himzésekről. Ez, a képekhez mellékelt magyarázó szöveg segítségével, 50 perces előadás megtartására is alkalmas.

Milyen szervezeti keretben, milyen módszerekkel és társadalmi támogatással érték el ezeket a példás eredményeket?

● A szakkörnek jelenleg ugyan csak 18 tagja van, de foglalkozásaink elindításakor célul tűztük ki, hogy a honismereti munka népszerűsítése, az ismeretek minél szélesebb körben való terjesztése érdekében foglalkozásainkat nyitottá tesszük. Összejöveteleinken ne csak a szakkör tagjai jelenjenek meg, hanem a kívülállók is bekapcsolódjanak a szakkör életébe. Úgy vélem, hogy törekvéseink megvalósultak, mert összeföveteleinken, kirándulásainkon — a 12 nyílt rendezvényen — összesen 381 volt a résztvevők száma.

A szakkör tevékenységének kibontakozásában egyéb tényezők is szerepet játszottak. Hogy csak néhányat említsük: a művelődési központ vezetőségétől és a nagyközségi tanácstól minden segítséget megkaptunk; sokat tanultunk a felkért előadóktól; dr. Valentinyi Károly adminisztrációs munkánkat segítette; a szlovák dalkör tagjai nemcsak megjelenésükkel támogatták foglalkozásainkat, hanem részt vállaltak az augusztusi kiállítás megrendezésében is. A szervezésben részt vett a Vöröskereszt I. kerületi alapszervezete is. Folytathatnám azokat, akik kívülállóként vettek részt a szakköri tevékenységben vagy önkéntes adományaikkal gyarapították a gyűjteményünket.

Ha most végigtékinti az elmúlt év munkásságát, szorgoskodását, mit tart legfontosabb tényezőnek az eredmények elérésében?

● Eredményeink minden bizonnyal annak a derék helytállásnak és cselekvő részvételnek köszönhetőek, amit egész éven át volt alkalmam tapasztalni a honismereti kör tagjai részéről.

Köszönöm a sok tanulságot tartalmazó beszélgetést, és további sikereket kívánok.

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Országépítés – országfényképezés

1. A Felszabadulás tér egyik, a „Párisi udvar” átjáróját megcélzó gyalogos aluljárójában és a „mélyvasút” nyugati pályaudvari állomásának mozgólépcsőjén sokan szemlélik érdeklődéssel a múlt század utóján lencsevégre kapott budapesti fényképeket. Tulajdonképpen meglepő, hogy csak ilyen későn „fedezték fel”, tették szélesebb körben ismertté ezeket a hajdani Pest-Budát és a születőben levő világvárost életszerűen felidéző pompás felvételeket. Most, amikor országos méretű akció indult azzal a céllal, hogy a jövő történései hiteles képeken tanulmányozhassák majd a mai Magyarország helységeinek települési rendszerét, utcáit, épületeit és a közöttük zajló életet, egyre jobban csodáljuk az egykori kiváló fényképező, *Klősz György* (1844–1913) és megbízói „jövőbe látását”, ma is korszerű szemléletét, mely sok viszontagságot átvészelt 300 megmaradt felvételén ma is követésre méltón tükröződik.

Ezek a fényképeken ugyanis nemcsak az épületeket látjuk, hanem az utcán, téren, ligetben, korszón áramló forgalmat is, a lovasutat, a konflisokat, a targoncát toló hordárokat éppúgy, mint a vasárnapi sétálókat, nemkülönben a tereket, házhomlokzatokat díszítő kutakat, szobrokat is. Még a fényképezésre a házakból, műhelyekből, piaci sátrakból összezsúfolt nézők sem látszanak beállítottak, s mára valóságos viselettörténeti bemutatónak minősülnek. Tudatos koncepcióra vall a bontakozó világvárosi fejlődés változásaira figyelő, mondhatni a jövő történéseinek használatára különböző időpontokban készített, a bontást és építést, a régebbi épületek mellett a helyükre került újat is megőrkítő felvételek sora.¹

Persze, a fővárosban sok követője támadt Klősznek, de a legutóbbi időkig senki sem dolgozott hozzá hasonló következetességgel és kitartással. Éppen ezért mutathatott rá *Vörös Károly* történész az országos akció sajtótájékoztatóján, hogy bármilyen nagyszámú is a Klősz úttörése óta felhalmozódott képanyag, mégis egyenetlen, s például a mellékutcák megőrkítése tekintetében hiányos is.

2. De akadt az országfényképezésnek egy vidéki úttörője is, akit ugyanolyan későn fedeztek fel a szűkebb szakmai körökön kívül, mint Klősz Györgyöt. *Plohn József* hódmezővásárhelyi hivatásos fényképező az 1880-tól 1923-ig tartó időszakban — ahogy erről a Néprajzi Múzeumban 1981-ben megrendezett nagyszerű kiállítás közönsége is meggyőződhetett — egy jellegzetes alföldi parasztvárosban végezte el ugyanazt, amit Klősz a fővárosban, s ugyanúgy indítást, szempontokat adhat a mai valóság fényképező megőrkítőinek is. Plohn nemcsak a belterületen fényképezett, hanem megőrkítette a határban folyó jellegzetes alföldi gazdálkodás módjait, munkaeszközeit is.²

3. A fényképező néprajzi kutatók egyébként is példát mutattak arra, mi az, aminek megőrkítésével a ma országfényképező fotósai forrásértékű dokumentumokat juttathatnak a jövő történései kezébe. A kitűnő országjáró néprajzi kutatónak, *Gönyey Sándornak* az átfenyű-

göző gazdagságú fényképsorozata, amelyből a Néprajzi Múzeum időszaki kiállítása nyomán a Honismeret Tárlat rovatában annak idején válogatást adtak,³ ékesen tanúsította ezt. Hasonlóképpen a magyar népismeret száz éve született nagy tanítójának, *Győrffy István*nak még szakmai körökben is meglepetést keltő sok-sok fényképe, amely ma is tanulmányozható a Néprajzi Múzeum több termet betöltő emlékkiállításán.

4. Amikor több mint egy évtizeddel ezelőtt — a felszabadulás 30 éves jubileumának előkészítése jegyében — felvetődött az országfényképezés gondolata,⁴ még nem bontakozhatott ki országos méretű akció, mivel nem akadt olyan központi intézmény, amely vállalni tudta volna a várható nagymennyiségű fénykép és negatív tárolásával és gondozásával járó feladatokat. Mégis az akkori szűkebb-tágabb körű kezdeményezések biztató eredményeket, ma is hasznosítható, sőt a további évekre is termékeny mozgalmi feladatokat kínáló tanulságokat hoztak. Ezeket éppen ezért kívánatos lenne még részleteiben is számba venni és a honismereti mozgalom széles köreiben megismertetni.

Például a Szabolcs megyei Vaján, a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre községi „képes krónika-ként” nemcsak a helység minden házát fényképezte le és gyűjtötte utcánként albumokba, hanem ennek kapcsán kimunkáltak egy olyan ún. telekkataszter kérdőívet, amelynek feldolgozása a házakban lakó családok életmódjának lakás- és munkaviszonyainak, társadalmi mozgásának megismerését, sok tanulsággal járó beható elemzését tenné lehetővé.⁵

Somogyban — a Megyei Levéltár irányításával — Vörös Károly második javaslatát⁶ valószínűsítették meg. Községi adatlapokon — több kevesebb jellemző fényképpel illusztrálva — összegyűjtötték a községek legfontosabb történeti és szociográfiai adatait. E megyei akció hatására született meg később, két lelkes helyi kutató összefogásával az a Balatonszentgyörgyi felszabadulás utáni fejlődését bemutató, sajátos felépítésű krónikás kötet, amelyben az egyik szerző több ezer felvételéből válogatott képanyag a másik szerző által összeállított szöveges falutörténettel egyformán hangsúlyos szerepet kapott.⁷

A mostani országos akció előtörténetéhez tartozik még, hogy 1979 végén a HNF Heves megyei honismereti munkabizottsága kezdeményezésére a népfront, a megyei tanácsi, közművelődési, gazdasági és társadalmi szervekkel összefogva, pályázat formájában szervezett fényképezési akciót. A kifejező című kezdeményezés (A jelenről a jövőnek) túlságosan széttagolt, túl sokat markoló tematikája és rövid határidejével összefüggő kampányszerűsége miatt csak részleges és területileg egyenetlen eredményt hozott. A megye 18 községéből így is bekerült azonban megőrzésre az egy Dobó István Vármúzeum adattárába 1358, történeti dokumentum értékű fénykép, a hozzájuk tartozó negatívokkal együtt. (További 9 községből is érkeztek még be a pályázatra pozitív képek. Ezeket — a negatívok begyűjtése után — a helytörténeti és településfejlesztési munkában még értékesíteni lehetne.)

5. A szükséges központi előkészítés után a megyékben az elmúlt év őszén indult meg a nagy fényképező hadjárat szervezése.⁸ A helyi adottságokhoz igazodó mozgósítás (területi tájékoztató megbeszélések, községi akcióbizottságok) eredményeképpen, a januárban megtartott sajtótájékoztatót három község (a Bács-Kiskun megyei Csavoly, a Győr-Sopron megyei Gyórság és a Hajdú-Bihar megyei Esztár) már át is adhatta megőrzésre az elkészült felvételek negatívjait és nagyításait, valamint a fényképek adatait tartalmazó jegyzéket a központi tárolást és

¹Vö. Fényképfelvételek műteremben és házon kívül *Klász György* udv. fényképésznek műintézete által. Bp., Corvina, 1979.

²A „Plohn-gyűjtemény” létrejötté, nagy értékű képanyaga szélesebb körben — sajnos — még kevéssé ismert. A vele foglalkozó alapos tanulmányból kitűnik, hogy a felvételek készítésében a mester segédje, Balogh Tamás is részt vett, s hogy a gyűjtemény megküldésében, kibontakozásában jelentős szerep jutott Kiss Lajosnak, s hogy a neves alföldi festő, Tornay János is foglalkoztatta Plohn. Vö. *Dömötör János: A Plohn-gyűjtemény*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1968. 165—185. old.

³M. P.: Falusi képes krónika. Honismeret, 1984. 1. sz. 37. old.

⁴Vörös Károly: Két javaslat mai életünk emlékeinek megőrzésére. Honismereti Híradó, 1973. 3—4. sz. 24. old.

⁵Molnár Máttyás: Vajai „képes krónika” és kérdőíves „telekkataszter.” Honismereti Híradó, 1973. 3—4. sz. 181. old.

⁶Vörös Károly: Szempontok egy helység állapotrajzának elkészítéséhez. Honismereti Híradó, 1973. 1. sz. 9. és 77. old.

⁷Balatonszentgyörgyi képes krónika. Írta *Simon József*, fényképezte *dr. Kisling Máttyás*, Balatonszentgyörgyi közös tanács, 1980.

⁸Felhívás. Honismeret, 1984. 5. sz., borító.

⁹*Kisfaludy Sándor*: Képes üzenet az utókornak. Népfront, 1985. 4. sz. 18—21. old.

¹⁰*Mándics Mihály*: A csavolyi példa. Népfront, 1984. 10. sz. 55. old.

gondozást vállaló Új Magyar Központi Levéltárnak. Ahogy az elhangzott tájékoztatásból kitudunk, mintegy ezer helységben ekkor már folyik a fényképezés, s másik ezerben is megindult a szervezés.

A három említett község képviselőinek beszámolóiból,¹⁰ s az esztáriak ugyanakkor bemutatott kamarakiállításából úgy látszik, mintha még mindenütt csak a települések belterületének megörökítésére gondolnának. Mire e sorok megjelennek, bizonyára sok újabb információ gyűlik össze arról, hogy a különböző megyékben milyen felfogásban és módszerekkel, milyen bevált ötletekkel igyekeztek megvalósítani az akció kitűzött céljait, mi az, ami igazán történeti forrás értékűvé teszi majd a képanyagot, sőt arra nézve is, hogyan lehet már most felhasználni az akció eredményeit a település hasznára.

A bemutatott képsorokat szemlélve volt bizonyos hiányérzetünk. Az utcaképekből kiragadott, elszigetelten megörökített házak sokasága nem adhat elég hű képet falvaink mai arculatáról. A jövő történészei minden bizonnyal igényelnék, hogy az „elődök” itt bemutatott példájából okulva az épületek megörökítésével egyidejűleg igyekezzünk rögzíteni — persze meszterkélts beállítás nélkül — azt is, ami az épületek körül történik, s jellemző *helységeink mai életére*. Ez, természetesen, csak akkor sikerülhet, ha az országfényképezést nem tekintjük gyorsan letudandó kampányfeladatnak, hanem ha — helyi amatőr fotósok bevonásával — igyekezzünk azt folyamatossá tenni. Így lehet majd megörökíteni a hétköznapok, ünnepek évszakok szerint változó, jellemző mozzanatait. Olyasmikre gondolunk pl. hogyan állnak a személygépkocsik a házak előtt vagy az udvarokon, hogyan indulnak munkába (sőt ingázásra) a dolgozók, milyen egy bérelt autóbuszos mai lakodalmi menet, milyen öltözetben jönnek a gyerekek az iskolából vagy az óvodából, de még arra is, milyen a közlekedés a járda nélküli utcán sáros időben, milyen a kocsmakörüli forgalom, vagy akár a sorban állás a péküzlet vagy a tejcsarnok előtt.

A folyamatosság megvalósítása, a helyi fotósok mozgósítása segítene abban is, hogy — ha nem is mindenütt, de minél több helyen — gondoljanak már idén is arra, hogy megörökítsék a határ, a külterület régi és újabb építményeit, népi műemlékeit, a mai gazdálkodási módról tanúszkodó határrészeket, a rajtuk folyó munkákkal, az ott legelő állatokkal együtt. Reméljük, az országfényképezés nem fejeződik be az „idei termés” betakarításával, hanem a későbbi években is folytatódik (pl. belső felvételek készítésével is), gondolnunk kell azonban arra, hogy az idén bekövetkező változásokat jövőre nem lehet születési állapotokban tetten érni, s arra is, hogy a mostanihoz hasonló arányokban aligha lehet megismételni az akciót.

6. Az ilyen széles körű, az egész honismereti mozgalmat mozgósító kezdeményezések, amilyen az országfényképezés is — ahogy a múltban már tapasztalhattuk — kettős haszonnal jár. Egyrészt megnövelik mozgalmunk társadalmi hatékonyságát, a szűkebb pátria iránti felelősségérzetet, s a közügyek iránti érdeklődést fokozó, társadalomnevelő szerepét, másrészt új módszerekkel, újszerű kezdeményezésekkel gazdagítják magát a mozgalmat is. Így nemcsak a jövő történészeinek dolgozhatunk, hanem részesei lehetünk a napjainkban folyó történelemcsinálásnak is. Nemcsak távlati településpolitikánkat alapozzuk meg, hanem serkentjük, segítjük a mai településfejlesztő, lakóhelyszépítő, környezetvédő feladatok megoldását is. Így egyaránt figyelmeztethetünk a lakóhely megőrzendő értékeire, a mögöttünk levő négy évtized alkotásaira, de a pozitív változásokkal együtt a változtatandókra is.

Az eddigi eredmények ismeretében bízhatunk abban, hogy a mostani nagyszabású országfényképező akció is sok hasznos, újszerű kezdeményezést, bevált felhasználási ötletet, rokon országszépítő—országépítő feladatvállalást szül, s hogy ezek elterjesztésével növekszik a sok helyen most bontakozó vagy már félidejénél tartó akció lendülete és hatékonysága.

Morvay Péter

(Plohn József felvételei)

„Balassy Balintt volt eleötteök . . .”

Vitézek mi lehet ez széles föld felett
 szebb dolog az végeknél?
 Holott kikeletkor az sok szép madár szól,
 kivel ember ugyan él;
 Mező jó illatot, az ég szép harmatot
 ád, ki kedves mindennél . . .
 (A végek dicsérete)

Ki ne ismerné 16. századi irodalmunk legnagyobb reneszánsz költőjének csodálatosan szép vitézi énekét a végek dicséretéről? Az viszont már sokkal kevésbé ismert — hiszen az eseményt még az irodalomtörténet-írás sem dolgozta fel —, hogy a felettébb kalandos, mozgalmos életű költő-katona, aki 1594-ben Esztergom ostrománál, a török elleni harcokban halt hősi halált, egy évtizeddel előbb egy végvári portya alkalmával — miként azt maga a budai pasa panasolta — a török kézre került egykori magyar főváros közelébe is eljutott 1584 végén, midőn három felvidéki vár (Eger, Tokaj, Sirok) száguldói élen megütötte a Pest-Budától alig fél-száz kilométernyi távolságra, a Csepel-sziget déli csücske mellett levő település, Dömsöd ország vásárát.

„Se pénz, se posztó”

Köztudott, hogy az időnként mindig megújított, formális békeszerződések ellenére a másfél-száz évig tartó török uralom alatt sohasem volt tényleges fegyvernyugvás: mindkét fél részéről mindennaposakká váltak a portyák, a csatározások, a bajvivások, a rablótámadások, a zsákmányszerző kalandozások, a rabszedő akciók, a vámütések, a sokadalmak, a hetivásárok felferése. A rosszul felfegyverzett, élelmezett és fizetett magyar végvári vitézek a szállóigévé lett „se pénz, se posztó” nyomorúságos körülményei között mindenképpen rá voltak utalva a portyákkal szerzett hadizsákmányra. Együttal a török helyőrségek szüntelen zaklatásával és az ellenséges hátország pusztításával nem engedték megszilárdulni a mohamedán hódítók magyarországi uralmát sem. Mindamelllett, e portyák nemigen kimélték a keresztény népességet, köztük a hódoltsági magyarok anyagi javait sem.

Balassi egri huszárhadnagysága éveiben, 1579. júniusától 1582. legvégéig, 50 vitéze élén alaposan megismerte Pest-Pilis megye és a vele 1569-től egyesített Solt-szék (ehhez tartozott a Duna-balparti Dömsöd is) viszonyait, lévén hogy az uralkodó a „Felvidék kapujának” és a kincses bányavárosok „kulcsának” számító legerősebb Habsburg-magyar végvárra, Egerre bízta Pest vármegye és a Kiskunság valamennyi állami és egyházi adójának fegyveres behajtását, a török által 1541 után megszállt területről. Például az 1560-as években Gémes Ferenc és Vitéz János egri huszárhadnagykok szedték be a „Chepelzygethe” és „Raackewy” mezőváros magyar adóját. Meglehet, hogy az 1584-es dömsödi vásárlás is valamely adóhátralék erőszakos behajtásával volt összefüggésben, s hogy a vitézek maguk is megtalálják a számításukat, alkalmasint felverték a nagyforgalmú vásárt is.

Másrészt az sem zárható ki teljesen, hogy a híres költő-katona, aki maga is nagynevű birtoikos nemesi familia sarja volt, esetleg bizonyos elmaradt vagy nem kielégítő adóit kívánta erőszakkal behajtani Dömsöd kétfelé adózó jobbágyaitól. Ismeretes ugyanis, hogy a századforduló

után éppen egy Balassi-lány kezével került e Duna-menti település előbb a jómódú, katonakodó Bosnyákok, utóbb a Bosnyák Juditot feleségül vevő Koháry Péter és utódai kezére. Így válik érthetővé, hogy Dömsöd leggazdagabb földtulajdonosai egészen a felszabadulásig a Koháry-Coburg hercegek voltak. Balassi Bálint tehát minden bizonnyal a családi tulajdonban levő, feltehetően László nagybátyjától örökölt, netán András unokabátyjával és tulajdon testvéröccsével, Ferencsel közösen birtokolt hódoltsági jobbágyfaluja sokadalmára csapott le a három felvidéki vár huszárságával.

Hírnév és préda

De miképpen kerülhetett Balassi a sokadalmat felverő egri, tokaji és siroki huszárrok élére, hiszen már második esztendeje otthagyta Egert, s visszavonult felvidéki birtokaira, ahol a saját tulajdonában levő Végles vára kapitányként működött! (1584. május 25-én — a jelenlegi időszámítás szerint: június 4-én — passzolta Szinán budai pasa, hogy Barbarith Horváth György zólyomi kapitány és több társa, köztük „Balassy Bálintt wiglesy kapitan” is a török szandzsákszékhely, Szécsény alá ütött.) Ezek szerint ő is olyannyira rá lett volna szorulva a hadiszákmányra — mint az egyszerű közhuszárrok? Ó, Balassi Ferenc szörényi bán unokája, Balassi János felső-magyarországi generális főkapitány fia!

Nos: a híresen-hirhelt költő-katona egész élete, munkássága, a talán a legékesebben a korábban idézett önvallomása bizonyítja, hogy számára is elengedhetetlenül fontos volt a hírnév, a dicsőség, a megbecsülés, az elismerés. Lelki alkatából fakadóan talán sokkal inkább szüksége volt rá, mint társainak:

*Az jó hírért névért s az szép tisztességért
ők mindent hátra hadnak,
Emberségből példát, vitézségről formát
mindeneknek ők adnak...*

*Ó végbelieknek, ifjú vitézeknek
dicséretes serege!
Kiknek ez világon szerteszerént vagyon
mindeneknél jó neve...*

A daliás termetű, erős, izmos, minden sanyarúságot bámulatos kitartással elviselő, rettenthetetlenül bátor, sőt vakmerő Balassiról feljegyezték, hogy volt olyan nap, midőn egymás után 11 párviadalban aratott győzelmet! Vitézségét dicséri Salánki György is az 1581. április 21-i hatvani portyáról írt históriás versében, melyben ugyanakkor rámutat a hadivállalkozás anyagi természetű okaira is:

*Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa,
Házakat, pénzes boltokat törött vala,
Gyermeket, bulyákat, fogott vala,
Sok törököt nyakon kötöztet vala.*

Íme, a bizonyosság: a hatalmas hadiszákmány, vagy ahogyan akkor mondták: a préda, valamint a török rabok és rabnők (bulyák) szedése, akiket azután súlyos váltságdíjon („sarcon”) engedtek később szabadon — ez volt Balassi egyik főcélja is portyáin! Hát ennyire rászorult volna az anyagiakra, vártulajdonos-nagybirtokos zászlósúr letére, Zólyom vármegye főispánjaként? Bizony, nagyon is rászorult! Jól ismert, hogy a két árvát, őt és Ferenc öccsét (akit szintén az 1594-es hadjáratban öltek meg a törökök), jórészt kisemmizte pénzéhes nagybátyjuk, András; ráadásul 1582-ben, mikor ki kellett házasítania két húgát, Máriát és Annát, teljesen eladó sodott! Márpedig mindenképpen pénzre volt szüksége megint, avagy könnyen és nagy haszonnal forintta tehető árura, prédára, török rabokra, hiszen ő maga is esküvőre készülődött: 1584. december 25-én el is vette feleségül unokatestvérét, Dobó Krisztinát.

Alapos oka volt tehát, hogy csatlakozzon egy komoly prédával kecsegtető portyához. [Pethő Gergely, a végvári kapitányból lett krónikáiról feljegyezte munkájában, hogy a híres „fekete bég”, Nádasdy Ferenc dunántúli generális főkapitány, az egyik leggazdagabb magyar főúr csak az 1587-es, kacorlaki győzelem („Sapvár” — Sejszűvár pasa, szigetvári szandzsákbég seregeinek megsemmisítése) idején szerzett török rabjai sarcából 200 000 forintra tett szert, mellyel maga Nádasdy dicsekedett el Pethőnek. Osztályos társa, Batthyány Adám, a „Kanizsával szembe vetett végek” főgenerálisa 300 000 aranyon vette meg Borostyánkő váruradalmát — s ez jórészt szintén a török és „rác” rabok sarcából származott. A török „főrabok” nem egy esetben mesés hasznot hoztak csatavezető főurainknak és a végvári főtiszteknek; nem véletlen, hogy maga Balassi is mindenkor tartott török foglyokat az 1570-es évektől, akik közül az egyik miatt még a kor legkiemelkedőbb török államférfijával, Mehmed Szokollu nagyvezérrrel (1565—1579) is meggyűlt a baja...]

Szerették és megbíztak benne . . .

Igen ám, de miért éppen őt választották csatavezető hadnaggyá a legfontosabb magyar végvár és a két másik erősség lovasai, tisztjei? Közülük nem került volna ki egy rátermett serevezér?

Kétségtelen, hogy főleg Egerben, számos kiváló huszártiszt szolgált ekkortájt is, akik el tudták volna látni ezt a feladatot. Csakhogy a vakmerő költő-katonát, akik a harcok szüneteiben gyakorta énekelt, megzenésített verseiért amúgy is a szívükbe zárták, még náluk is rátermettebbnek tartották egykori bajtársai, barátai, s ami legalább ennyire fontos, szerették és megbíztak benne, hiszen három és fél esztendei egri hadnagysága idején naponta tapasztalhatták, hogy sohasem hagyta cserben embereit, s ha kellett, a saját bőrét is a vásárra vitte értük. S ami szintén nagyon fontos volt a számukra: tapasztalatból tudták, hogy soha, egyetlen portya kótyavetyéjén (hadiárverésén) sem rövidítette meg vitézeit, szemben sok főtiszttel (gondoljunk az egri vitézek és Balassi egyik műzsája, Ungnad Kristófné Losonczy Anna illetően, elhúzódo viszályára!), akik mindenféle erőltetett jöcimeken különféle ajándékokat, juttatásokat, sőt egyenesen „harmadot” csikartak ki beosztottaiktól, a portyákon résztvevőktől! S nem keveset nyomott a latba az sem, hogy a költő-katonának valamilyen földesúri-adóztatási érdekeltsége is lehetett a célbavett Dömsödon. Meglehet, éppen ő indítványozta s szervezte meg ezt az egész vásárütési hadivállalkozást . . .

Mindenesetre, ha el is távozott Balassi Egerből, továbbra sem szakadt meg a kapcsolata egykori egri bajtársaival, akikkel egyedül ebben az 1584-es esztendőben négy alkalommal vett részt közös akciókon: az előző szécsényi, a mostani dömsödi, az ezt követő hatvani, végül a gyarmati portyákon; az utolsó három hadivállalkozáson az egriek mindannyiszor őt tisztelték meg bizalmukkal, megválasztván csatavezető hadnaggyá! A magyar-török csatározások, s általában a török kor kiváló ismerőse, Takáts Sándor jó húsz kötetnyi életművében egyetlen hasonló példát sem említ a hódoltság másfél évszázadából, hogy egy már eltávozott, mondhatnók: „leszerelt” volt főtisztet háromnegyed év leforgása alatt régi bajtársai ennyiszor válasszák meg a portyára induló hadak, vagy ahogyan akkoriban nevezték, a „csaták” élére! Ám, ne feledkezzünk meg az érem másik oldaláról sem: magának Balassinak is égető szüksége volt e csatavezetői megbízásra, hiszen nagyon kellett neki a pénz, vagy mit is beszélünk, Krisztina . . . S számos gáláns kalandja bizonyítja, hogy olyasmi nemigen létezett, amit a felettebb érzelmes-szenvedélyes-érzékies Bálint úr a „gyengébb nem” kedvéért meg ne kísérelt volna!

„Kutyabőrre” is telt . . .

Több évszázad távlatából, a mai kor olvasója előtt okkal merülhet fel a kérdés: vajon tényleg helyesen választották ki célpontjukat Balassiek? Valóban megért egy ilyen hosszú és fáradtságos utat, nem csekély kockázatot, életveszélyt magában rejtő hadivállalkozást a dömsödi sokadalom felverése? Nos, a településsel kapcsolatos források egyértelműen bizonyítják: a magyar államnak továbbra is 20—23 porta után adózó (a legtöbb Pest megyei faluban 5—10 portát irtak össze), a budai török államkincstárba pedig 200—350 aranyforintot beszolgáltató, a kis és közepes falvaknál népesebb, módosabb, teljesen magyar népességű Dömsöd messze földön híres országos vásárokat tartott a török időkben. 1562-ben már 1700 akcse vásárpénzt és 2100 akcse vámat (összesen mintegy 76 magyar aranyforintot) szedett itt a török, midőn az egyszerű falvakban elvéve sem tudott szert tenni ilyesféle bevételekre, sőt még a kisebb mezővárosokban is csak a harmadát-felét regisztrálták a dömsödiek!

Éppen Dömsöd példája az egyik bizonyítéka annak, hogy felettebb találóan nevezte el a mai nál nem egy viszonylatban gazdagabb népnyelv igazi „sokadalmaknak” az országos vásárokat: egykorú leírások szerint ezeken öt-tízezer „áros ember” is megjelent. S mivel a település közvetlenül határos volt a tőle alig 8 km-re északabbra elhelyezkedő Ráckevével (már 1576-ban közösen birtokolták azt a Somlyó-szigetet, amelynek árnyas fái alatt csaknem három évszázad múlva Petőfi is olyan szívesen gyönyörködött a pirosló falevelekben), mely ez idő tájt a harmadik legjelentősebb átkelőrévként, évi 2—300 ezer akcsés vámbevétellel gyarapította a győzhetetlen padisah budai defterhánéját (kincstárát), érthető, hogy a hatósugarába eső, szomszédos Dömsöd vásárai is jóval nagyobb forgalmat bonyolítottak le az átlagosnál. Annál is inkább, hiszen a Havasalföldről, Moldvából, Erdélyből, a Partiumból és a Duna-Tisza köze déli részéről éppen Dömsöd-Ráckeve-Lörév-Adony érintésével vezetett a marhatőzsérek egyik legforgalmasabb marhahajtó útja a Dunántúlra, ahonnan egyaránt mehettek Székesfehérvár harmincadállomás felé, azaz cseh-morva és német földre, vagy pedig Szigetvár irányába, Alsó-Ausztria, illetve a dalmát tengerpart felé, ahol a dúsgazdag olasz tengeri köztársaság, Velence kalmárai vásárolták fel ökreiket.

Mi sem jellemzőbb a hódoltsági parasztpolgárság gyaaropodásának legfőbb forrását jelentő marhatenyésztés és tözsérkedés lehetőségeire, mint az, hogy az ebből megtollasodó dömsödi

Hajós család olyan vagyonra, tekintélyre és főúri pártfogókra tudott szert tenni, hogy képesnek bizonyult magyar nemesi cím megvásárlására is a „bécsi királytól”, s így egyike lett a hódoltság közepénél mezővárosokban egyre szaporodó, a köznyelven „kutyabőrösöknek” nevezett armális nemeseeknek, akikből például Ráckeve tucatnyi terheltek meg taxával (átalányadóval) Pest megye Fülekről kijáró szolgabírái a török kor második felében.

Egy 1561-es híradás szerint Dömsöd sokadalmi olyan híresek voltak, hogy azokon még a Dunától közepéről is megjelentek: egy sümegi marhatózsér egyedül 100 ökröt vásárolt itt! Pár emberöltő múltán pedig a Duna-Tisza közén elszaporodó prédók egyetlen rablótámadásukkal 1000 marhat szakitottak ki Dömsöd, Ráckeve és Kunszentmiklós közösen legeltetett gulyájából! Mindezen adatok egyértelműen jelzik, hogy Balassi és a mindig jól értesült egriek, akik a magyar végvári vonal egyik legkitűnőbb hírszerző szolgálatával rendelkeztek már az 1550-es évektől, reálisan mérték fel a dömsödi vásártűtés jelentőségét, a várható préda nagyságát.

Szinán pasa panasza

Magáról a vásártűtésről Szinán budai pasa, a hódoltság török főkormányzója is panaszt tett Bécsben, Habsburg Ernő főhercegnek, Rudolf császár-király magyarországi helytartójának ama levelében, melynek ónaptári, október 16-i keltezése a XIII. Gergely pápa által bevezetett, s ma is érvényben levő új időszámítás szerinti október 26-ának felel meg: „... az elmult napokban az egriek, tokaiak, sirokaiak Balassy Balintt uoltt eleötteök iwétek Budához nem mezze, egy Deömseeöd neuw uarosan az sokadalmat megh wteötteök, kikett mikor az mi alattunk ualok eszeökben ueöttek volna, reaiok talaluán Isten akarattyabol eötvént benneök eleueneön fogtak és egynehanyatt le uagtak...” Érdekes, hogy maga a pasa is (mező)városnak mondja a kárvallott települést, noha Dömsöd minden korabeli magyar és török iratban csak faluként szerepel — ám gazdasági fejlettségénél fogva már igencsak elérte a kisebb mezővárosok szintjét, mint ahogy ez a fenti adatokból is kiviláglik.

Az eseményről pár sorban megemlékező Takáts Sándor — valószínűleg a konstantinápolyi német követ jelentése alapján — tudni véli, hogy bár Balassiéknak hátra kellett hagyniuk az elhurcolt, leggazdagabb 4 török és 3 zsidó rabjukat is (utóbbiakat szintén „törökkel bélélt”, üldözendő ellenségnek tartották a végváriak), ám az összerabolt préda egy részét Egerbe tudták menekíteni, ahol nyilvánvalóan megtartották a hadiárverést, a kótyavetyét is.

A zsákmány

Magáról a hadizsákmányról, a prédáról sem maradt fent konkrét információ, de valamelyest következtetni tudunk rá a Dömsödnél mintegy kétszerte népesebb s nagyobb adót fizető, ugyancsak Pest megyei Tura mezőváros sokadalmának 1585. augusztus 24-i felveréséből az egriek és több más felvidéki vár huszárjai által, akik 137 török rabbal és másfélszáz társzekérnyit, roppant értékű zsákmánnyal megrakodva tértek haza!

Különösen nagy értéket képviseltek a három földrész: Ázsia, Észak-Afrika és Európa (a Balkán) távoli tájairól a magyar földre került keleti („török”) árucikkek, mindenekelőtt a különféle textiliák, a posztók, kelmék, selymek, gyolcsok, brokátok, túllók, gyapjúk, az arany- és ezüstszállakkal gazdagon átszőtt öltönyök és más ruhadarabok; a perzsa, arab, kínai és török szőnyegek, az indigó, az áfium (török maszlag, ópium), a borostyán, a diszes, drágakövekkel kirakott markolatú török, kardok és más fegyverek; a méregdrága távol-keleti fűszerek, főként a bors, a szegfűszeg, a gyömbér, a majoranna és a fahéj; a ritka déligyümölcsök (narancs, citrom, füge, banán, datolya, mandula, levendula), a kávé, a dohány, a luxuscikkek, az ékszeres és más, művészi ötvösmunkák, a különféle drágakövek, arany- és ezüstpénzek, a rengeteg vegyes iparcikk és egyebek, melyeknek együttes értéke meghaladta a félmillió magyar aranyforintot is, nem számítva a 137 hadifoglyot és a szintén rabságba hurcolt 20 leggazdagabb mohamedán és zsidó kereskedőt, akiknek összes sarca alighanem még ezt a hatalmas összeget is meghaladta.

A turai vásártűtés analógiája alapján bizonyosra vehető tehát, hogy a négy magyar kereskedelmi gócponthoz: Budához, Pesthez, Ráckevéhez és Tolnához közel fekvő, Duna menti Dömsöd sokadalmának a felverésekor is százazres nagyságrendű prédához juthattak Balassiék, de hogy ebből mennyit voltak képesek végül nagy nehezen Egerbe menekíteni — több vitéz eleste és félszáz huszár fogságba esése árán —, arról nem szól a fáma...

„Allah szolgájának” jutalma

A budai pasa levelén kívül egy másik török irat is megemlékezik a dömsödi magyar rajtűtésről: a székesfehérvári szandzsák 1586/87-es timár-deftere (zsoldhűbér-jegyzéke) egy Kurd bin Abdullah (Allah szolgájának fia, Farkas) nevű adománybirtokos szpáhiről megjegyzi, hogy

Nádasladány 7000 akcsés jövedelmét az 1584-ben a dömsödi vásárra támadó lator cselebsi (rablófőnök) elleni hősiességé jutalmaként kapta. Könnyen meglehet, hogy az illető eredetileg magyar, de mindenképpen keresztény (görögkeleti rác vagy katolikus horvát) volt, s talán valahol a környéken élhetett (a balkáni-magyar-török népességű Kuvinban, azaz Ráckevén tucatnyi szerb adománybirtokos szpáhít regisztráltak 1546 után), esetleg éppen ő értesítette a vásárütesről a törököt (Keviben külön kádi székelt, aki gyorsfutárral 2—3 óra alatt továbbbírta a vészirt a budai pasához), lévén hogy az Abdullah (Isten szolgája) jelképes nevet a Török Birodalom területén kizárólag az újonnan a mohamedán vallásra áttért, keresztény eredetű renegátok kapták...

Ilyeténképpen Balassi 1584-ben dömsödi vállalkozásának elsősorban a győztes törökök látták hasznát, míg az elesett s elfogott végvári vitézek és a vásáron kifosztott kereskedők egyaránt a kárvallottak számát gyarapították. S még örülhettek, ha nem kerültek a rettegett budai Csonkatoronyba, vagy egyenesen a sztambuli Jedikulába, mely a Gárdonyi által megörökített Bornemissza Gergely egri főkapitányt is örökre elnyelte, s akinek fordulatokban gazdag életútját a közelmúltban dolgozta fel Eger várának tudós ismerője, Sugár István. Alighanem maga Balassi is okulhatott a balsikerű kalandból, mert többé nem vezetett portyát Buda hatóságára, Pest megye Duna-menti részébe: az 1585-ös turai akción részt vevő egrieket már nem a példamutatóan bátor, ám hadivállalkozásaiban kevésbé szerencsés költő-katona irányította, hanem a szintén kalandos sorsú (a sztambuli Feketetoronyt is megjáró) Balászsdeák István hadnagy...

Dr. Fenyvesi László

A pozsonyi Hegyhát és Szakolca

A mai Szlovákia nyugati részében elterülő Hegyhátot,¹ (szlovákul Záhorie) északról Morvaország, nyugatról a Morva folyó, keletről a Kis-Kárpátok hegyvonulata határolja. Területének nagyobb része, délről a Miava patakig Pozsony-, a kisebb (a Miava pataktól a Morava patakig) Nyitra vármegyéhez tartozott.

¹Szinán pasa levele Ernő főherceghez: Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Turcica, K. 52. Buda, 1584. okt. 16/26. — V. ö.: Takáts—Eckhart—Szekfü: A budai basák magyar nyelvű levelezése, 1553—1589. I. Bp. 1915. 322—323. old. — Az Abdullah jutalma: Wien. Nat. — Bibl. Türk. Hss. Mxt, 594, Flügel 1393. V. ö.: Fekete, Ludwig: Die Siyaqat—Schrift. — I. Bp. 1955. 447. old. — Részletes jegyzetapparátus: Fenyvesi László: Balassi Bálint és a törökök. Kézirat.

A vidéknek kereskedelmi szempontból már a múltban nagy volt a jelentősége. Itt vezettek a fontos utak, elsősorban a régi cseh út (Prágából és Brünnből Holicson, Sasváron, Szenicen, majd Nagyszombaton keresztül Esztergomba és Budára). A másik kereskedelmi út Morvaországban Brodskén át, a harmadik Olomouc-ból Hradisté-n, és Strasznicon keresztül húzódtott, majd az ún. Nagy útban folytatódva Pozsonyba és Bécsbe vezetett.

Ahogy Brünn (Brno) irányában elhagyjuk Pozsonyt, egymás után tűnnek fel a nevezetes helyek, köztük a népies fajanszúrló ismert Stomfa és Szobotik, ahol szintén megpróbálkoztak a divatos rózsás mintával, de kevesebb sikerrel, mint Stomfán, vagy Bolerázon. Vannak azonban más szempontból is érdekes községek is, mint pl. Székelyfalu, mely bizonyára az itt letelepült székely határvédők emlékét őrizte meg.

A másik vármegye egyik nevezetessége Sasvár, és annak előretolt őrhelye, a Strázsa, amelyek a régi krónikák szerint a Hegyhát legerősebb várai voltak (Sasvár egyébként arról is nevezetes, hogy itt alapították az ország egyik legrégebbi manufaktúráját). Az, hogy a vidéken sűrűbben épültek a várak és őrhelyek, nem meglepő, mert a Morva folyóhoz közel eső terület határsáv (konfinium) volt. Bár a folyó majdnem 6 km széles kiöntése az év nagy részében megmaradt, első uralkodóink a nyugati határok őrzésére mégis fontosnak tartották a mesterséges védelmi helyek létrehozását és fenntartását.

Sasvárhoz már közel van Holics, ahol 1743-ban Lotharingiai Ferenc fajanszmanufaktúrát alapított. Erdemes megjegyezni, hogy 1786-tól fokozatosan áttértek a kőedénygyártásra, 1806-tól pedig kis számban porcelántárgyakat is készítettek.

Hegyhát kulturális központjához, Szakolcához közeledve, gondolatban még végigfuthatunk a terület régebbi történelmében. A honfoglalást követő időkben a Hegyhát fokozatosan a magyar állam része lett, és az is maradt 1918-ig, az I. Csehszlovák Köztársaság megalakulásáig. A több évszázados odatartozásnak még ma is megvannak az emlékei. Egy közeli morva város, Strasznic várkastélyában lévő múzeum vezetői mindenkinek elmondják, hogy itt írták alá 1335-ben azt az okmányt, melyben Róbert Károly magyar, és János cseh király egyezséget kötött Bécs árumegeállító joga ellen. Ide érkezett prágai fogságából Pogyebárd cseh király fia, Viktorin herceg és fényes küldöttségével Mátyás király, hogy a reá várakozó magyar csoporttal találkozzék és hazamenjen a királyválasztásra.

Szakolca gazdag és érdekes történelméből csak néhány eseményt ragadunk ki. Már az Árpád-házi királyok korában templom épült a városban (Gruzics János). Állítólag itt született Vak Béla király (mert szülei a testvérellentétek miatt éppen úton voltak Lengyelország felé), aki Szakolcát 1134-ben falakkal vette körül. A város rohamos fejlődését és jelentőségét mutatja, hogy már 1372-ben szabad királyi városi címmel ruházták fel, ami lehetővé tette a kézműves ipar és kereskedelem szabadabb fejlődését, és megakadályozta a város feletti földesúri jog gyakorlását.

Szakolca történelmében szerepet játszottak a *husziták* (a Jiszkra-val cimboráló Pongrácz János a várost is meghódította), a *Habsburg-ellenes felkelések* (innen vezette Bethlen a Strasznic elleni ostromot), a kuruc-mozgalom (Rákóczi ugyan a várost elfoglalja, de Ritschán császári tábornok visszaveszi tőle) és az 1848/49. évi *forradalmi események*. Ezek utóbbiak azonban nem annyira a forradalom szempontjából, hanem az egyre öntudatosabbá váló szlovákság részéről voltak jelentősebbek, amikor is a szlovákok igen határozottan kifejezésre juttatták nemzeti ségi követeléseiket.

Szakolcának a Révai Nagy Lexikona szerint 1910-ben 5018 lakosa volt, szlovák többséggel. A városban volt járásbíróház, közejegyzőség, adóhivatal, takarékpénztár, posta- és távíróhivatal, valamint postatakarékpénztár. Az 1945 után egy ideig járási székhelyként szerepelt, az 1960. évi területi átrendezés után azonban Szenice kapta ezt a megtiszteltetést. Sok mindent azonban nem lehetett átköltöztetni, így Szakolca több tekintetben továbbra is a járás központja maradt.

Ma mint a nyugat-szlovákiai kerület határszéli városa, sok látványossággal fogadja a látogatót. Erdemes megtekinteni építészeti emlékeit és egyéb nevezetességeit. Figyelemre méltó a régi városfal-maradványa a Szent György kápolnával, a már említett Szt. Mihály templom és a ferences rendiek gót ízlésű temploma a XV. századból.

A többi érdekesség közül kiemelkedik a népek nagy tanítója, J. A. Komensky (Comenius) *emléktáblája*, (ő szentelte fel 1650-ben a cseh menekültek számára berendezett imaházat), a *Škarničl-testvérek* 1760-ban létesített *nyomdája* (melynek nagy jelentősége volt a különböző szlovák nyelvű szövegek nyomtatásában), D. G. Lichard (1812—1882) szlovák író és kiadó *lakóháza* és 1947-ben emelt köztéri *szobra*, valamint a *városháza*, amelyben 1918. november 6-án az ideiglenes szlovák kormány székelt.

Magyar vonatkozásban főképpen három építmény említését tartjuk fontosnak: a *Gvadányi-kastélyt*, a *gimnáziumot* és a *Hegyházi Múzeumot*.

Gvadányi József (1725—1801), a *Pöstényi lőrődés* és az *Egy lalusi nótárius budai utazásának* írója, generálissá való kinevezésekor, 1783. február 24-én 38 évi katonai szolgálat után Szakolcára vonult vissza, ahol kastélyt építtetett. Főképpen kertészkedéssel töltötte az idejét, amikor eljutottak hozzá a magyar irodalmi mozgalom hírei. A nemzeti nyelv érdekében újra alkotni kezdett, s levelezésbe fogott a kor íróival: Péczely Józseffel, Baróti Szabó Dáviddal és Mind-

A Gvadányi-kastély (a renoválás előtt)

A Hegyháti Múzeum (Záhorské múzeum) épülete (Dagmar Zbořilová felvételei)

szenthy Sámuellel. Kastélyát a város lakossága tiszteletben tartja, az illetékesek most hozatják rendbe. Az épületben könyvtárt szándékoznak elhelyezni.

A híres **szakolcai gimnáziumot** még a jezsuiták alapították 1662-ben.² Magyar szempontból a szakolcai gimnázium történetében az 1861—1918. évek közötti időszak a legfontosabb. Ez egyben a magyar közoktatás sikereinek időszaka is volt. Az 1860-as évek elejétől visszaállított Helytartótanács megszüntette az addigi felügyeletet az iskolák felett és irányításukat főigazgatókra bízta. Sok helyütt elbocsátották a második tanítót, így az 1861—62. iskolai évben a szakolcai gimnáziumból a cseh tanárokat küldték el.

A gimnázium élére Mihalik (Halász) Lászlót nevezték ki, aki az 1864. évtől rendszeresen megjelentette a Szakolcai Királyi Katolikus Algymnázium Évkönyvét. Az iskola ellátásáról a város gondoskodott. Az 1907-ben a tanári könyvtár 8658, a tanulóké 1558 kötetből állt. Az igazgatók közül kiemelkedik Lukavszky Alajos, aki 1874-ben a segélyező együletet alapította; továbbá utódja, Kopcsay János, aki a Szakolcai Kaszinót Gvadányi Körre változtatta.

A tanárok közül Sárhegyi Lajos jó szónoki és szavaló tehetségével tűnt ki. Jankó Gyula, a rajztanár a város képét festette meg a gimnáziumnak, és D. G. Lichard képmását a segélypénztárnak. Az 1911. évben két esztendőre Juhász Gyula is idejött tanárnak.³ Nagyszerű munkálkodása keretében alapította meg és vezette az iskolai Gvadányi Kört. Az önképzőkörben különösen pártfogolta azokat, akik élő irodalmi témát választottak. Saját költeményeit azonban nem engedte szavalni.

A költő később sem felejtette el a várost és az itt szerzett élményeket. 1918. november 10-én, *Szakolca* című költeményében így emlékezett vissza:

*Emlékek alkonyi aranyporán át,
Hogy megszépültél csöndes, kis falucska,
Úgy éltem benned, jól rejtőzve, árván,
Mint remete, kit táplál mélabúja.
Mint őszirózsza, nyílt a szomorúság,
Mint viola, úgy virított a bánat.
És a magány és sóvárgás belengte,
Mint enyhe tömjén, mindig a szobámat.
S ha kútra mentek esténként a lányok,
A vágyaim a távolokba mentek,
Csak álmaim maradtak. Halványan
Meglátogatnak, mint kísértetek,
És mire ébredsz, járnak más határban.
S te újra csonka, béna vagy, beteg,
A gyermekség foszlányai lebegnek
Körötted, mint ökörnyal a mezőn.*

¹A szakirodalomban *Erdőhát* és *Hegyentúl* megnevezéssel is szerepel ez a táj. (Szerk.)

²Lásd: 300 rokov skalického gymnázia. ONV Skalica, 1965. valamint *Lukavszky Alajos: A szakolcai gimnázium története, 1636—1807.*

³Lásd: *Szalatnai Rezső: Juhász Gyula Szakolcán, 1940. és Juhász Gyula hatszáz napja, 1962.*

A tanítás az egész országban érvényben levő előírások szerint folyt, voltak azonban olyan sajátságok, amelyekkel az iskola kitűnt. Ilyen volt a zenei, irodalmi és kulturális élet, valamint a testedés, amire az intézetben különös gondot fordítottak. Az 1911. évtől már teljes 8 osztályra feltöltött gimnázium 1916-ban erdélyi menekülteket is befogadott. Az 1918. év szeptemberében még megkezdtek a tanítást, de október 9-én az iskolát náthaláljárvány miatt be kellett zárni. Az intézet régi minőségében többé már meg sem nyílt, mert az államfordulat után átvették a csehszlovák hatóságok.

Túlzás nélkül állítható, hogy Szokolca főterének egyik legcsinosabb épülete a **Hegyháti Múzeum**. Mint művelődési ház épült 1905-ben, Dušan Jurkovič nemzeti művész tervei alapján. Az épület homlokzatát Mikulás Aleš rajzai szerint kirakott mozaikok díszítik: felül az államiság és a címeradás jelképezése, alatta a magyar és szlovák nemzetet megtestesítő alakok. Jobbra magyar-szlovák felirat olvasható: SZAKOLCAI GAZDASÁGI ÉS FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZET — SKALICKY GAZDOVSKO-POTRAVNÝ SPOLOK. A baloldalon Szt. Vince — Sv. Vincent látható, mint a Katolikus Egylet jelképe.

A művelődési ház színháztermének falát és függönyét Anton Frolka és Jožo Úprka népi motívumokkal átszőtt művészi festményei díszítik. Az épületet — amely színházi előadások, könyvtár és múzeum, valamint a fenntartó egyletek számára készült — 1905. október 1-én nyitották meg a közönség számára. A benne elhelyezett múzeum mostani igazgatója, PhDr. Miloš Řiha előzőekén tájékoztat a múzeum tevékenységéről. Szívesen megmutatja a kiállításokat is, melyekben a népi foglalkozások emlékei, népviseletek, a fazekasság emlékei, és a vidék régészétét, valamint történelmét bemutató tárlók láthatók.

A városfal egyik összetűgő maradványa

A múzeumban található az is, amire már nagyon kíváncsiak voltunk, az az 1100 kötet magyar könyv, amelyet az 1918. évi események óta megőriztek. A könyvek a rajtuk látható bélyegzések szerint a szokolcai gimnáziumból, illetve a Gvadányi Körből származnak. A könyvekre és időszaki sajtóra osztható kötetek vizsgálatakor mindjárt kiderült, hogy azok céljukat tekintve pontosan alkalmazkodtak azokhoz a tantárgyakhoz, amelyeket az 1860—1880-as években tanítottak a gimnáziumok 1—8. osztályában (vallás, magyar nyelv, latin nyelv, görög nyelv, német nyelv, történelem, földrajz, természetrajz, természettan, vagyis a fizika, matematika, rajz-geometria, filozófiai propedeutika, vagyis filozófiai előkészítés, szépírás és torna).

Az időszaki sajtótermékek között megtalálhatók a Philológiai-, a Magyar Történeti- és a Földrajzi Társulat kiadványai (pl. a Történelmi Tár, a Századok és a Földrajzi Közlemények). A legteljesebb talán a pedagógiai sajtó (Magyar Tanügy, Pedagógiai Szemle, Népművelők Lapja, Család és Iskola, Katolikus Tanügyi Lapok, Középtanodai Tanáregylet Közönlönye, Felvidéki Tanügy, Tornaügy stb.). A szótáraknak is jelentős a száma. A gimnáziumban tanított nyelvek szótárai mellett itt található pl. Czuczor—Fogarasi: A magyar nyelv szótára (Pest, 1862—1871), de akad még orosz-magyar szótár is.

Könyvritkaság nincs a gyűjteménymaradványban, de van több olyan munka, amely fokozottabb figyelmet érdemel (köztük Ipolyi Arnold és Herman Ottó művei). A kötetek állapota majdnem kifogástalan, látszik rajtuk, hogy az iskolában gondjukat viselték, azóta pedig többet pihentek, mint kellett volna.

A múzeum igazgatósága elhatározta, hogy a gyűjteményt szakszerűen beletároltatja, és ha minden jól sikerül, az érdeklődők számára is megnyitja. Ha tehát utunk a közeljövőben Szokolcára vezet, előfordulhat, hogy a nevezetességek megtekintése után belelapozhatunk ezekben a régi magyar könyvekbe.

Dapsy Gizella — a magyar szüfrazsett

Losoncnak — dokumentumok tanúsága szerint — már századunk elején is voltak polgárai, akik az elnyomottak védelmére keltek. Ezúttal egy ilyen esetet kívánok itt feleleveníteni, mivel ennek „főhőse” Losonc egyik szülőtte. Dapsy Kálmán „óvóbácsi”-ről és Gizelláról a lányáról lenne szó. Dapsy Kálmán az 1844. február 18-án megnyílt első losonci óvodának — Karády Ignác (Kossuth Lajos gyermekeinek későbbi nevelője) mellett — az első óvója volt. Losoncról 1885-ben került Szeghalomra. A népes család legidősebb gyermeke volt Gizella, aki aztán Szeghalmon cseperedett fel, s vált haladó eszmékért hevülő egyénné. Dapsy Gizella Losoncon, 1883. január 18-án született. (Ez a helyes évszám a lexikonokban megjelent születésére vonatkozó adat téves.)

Dapsy Gizella — írói nevén Nil — izzig-vérig közéleti ember volt. Már 1902-ben, mint kezdő óvónő, élre állt a megyebeli óvónők szervezkedésének és megalakította az óvókört. Ebben az időben nagy hatást tett rá György Aladár személye, aki az I. Internacionálé tagjaként Marx Károly barátságát élvezte, és a magyar egyetemes művelődés kiváló szervezője és propagátora volt a századforduló éveiben. György Aladár felismerte a fiatal írónő tehetségét és támogatta pályára lépése idején. Nil hamarosan országos hírnő lett. Az ország valamennyi számottevő irodalmi lapja, folyóirata és napilapja közölte írásait, amiket 13 kötetben és különböző antológiákban adtak ki.

A kor haladó eszméit valló írókkal levelezett, találkozott és barátkozott. Így Bodor Aladár losonci tanárral és költővel, Oláh Gáborral, Szávay Gyulával, Csáth Gézával, Gyóni Gézával, Kosztolányi Dezsővel és Ady Endrével. Az Ady Endrével történt első találkozásuk után örök barátság szövődik kettőjük között. Férje Rozsnyai Kálmán író volt, a kor egyik legműveltebb embere, Oscar Wilde barátja és műveinek fordítója.

Dapsy Gizella jól ismerte az elnyomottak sorsát, mindig a haladás oldalán állott és az (1918—1919-es forradalom alatt is a Tanácsköztársasághoz csatlakozott. A szeghalmi proletár-asszonyok szervezetének a „Szervezett Munkásnők Pártjának” elnöke, az ideiglenes munkástanács, majd a direktórium vezető tagja lett. A proletárdiktatúra idején a szeghalmi közművelődési törekvések Dapsy Gizella nevéhez fűződtek. A Szervezett Munkásnők Pártjának célkitűzéseit és alapszabályait is Dapsy Gizella dolgozta ki. A diktatúra leverése után Dapsy Gizellát és férjét veszedelmes kommunista vezetőknek minősítették, akiknek Szeghalmon való maradásuk „közveszélyes”. Előbb a megszálló román csapatok vitték el két évre, azután Horthyék zárták börtönbe, s a bíróság állásvesztésre ítélte. Majd internálták, végül pedig 1927-ben kitelepítették Nógrádverőcére. Otthonuk azonban még ekkor is a baloldali művészvilág látogatott helye volt. Karinthyék, Devecseriek, az Ady család, Ignác Rózsa, Ascher Oszkár, Gorka Géza és sokan mások álltak velük szoros baráti kapcsolatban.

A meghurcoltatások és a börtönélet annyira megviselték, hogy 1940. április 30-án, 57 éves korában Budapesten meghalt. Nógrádverőcén temették el. Emlékét Szeghalom ma is hűen őrzi. A lakóházán ott áll a méltó emléktábla: „E házban élt 25 évig és Nil néven írt DAPSY GIZELLA — 1883—1940 — írónő, az 1918—19-es forradalom bátor harcosa”. A 100. évforduló alkalmából (1983) szeghalom tanácsa ünnepséget rendezett, megkoszorúzták emléktábláját. A ma már várossá vált Szeghalom tanácsa kiadta válogatott írásait és gazdag munkásságának történetét. Szülővárosa, Losonc sajtója cikkből méltatta a 100. év előtti születését.

Dapsy Gizella a magyar szüfrazsett, az emberi haladás híve volt, egész életében az emberi haladásért dolgozott. Versei utóljára 1983-ban Szeghalmon jelentek meg „Öseim tükre” című verseskötetben, Borzsné Vékony Ilona szerkesztésében és Miklya Jenő, a Baráti Kör titkárának előszavával.

Sólyom László

A tarjáni honismereti szakkör

Tarján, a Gerecse és a Vértes hegység találkozásánál fekvő nagyközség. Tornyópuszta, Vértestolna, Héreg tanulói járnak általános iskolájába, s ez meghatározza szakkörünk tevékenységét is.

1969-ben, mint irodalomszakkör kezdtük meg működésünket, az akkori iskolavezetés ugyanis nem engedte a honismereti szakköri címet. Feladatunk volt, hogy az ünnepeken különböző műsorokat adjunk. Emellett néhány lelkes tanulóval elkezdtük a tárgyi emlékek gyűjtését. E tevékenységünk az utolsó pillanatban kezdődött, mivel a hazalátogató német rokonok igen sok mindent elvittek már, s vittek volna mindent, hiszen az új házak településével mindenki szabadulni akart a régi holmiktól. Először a tanári szoba melletti könyvtárhelyiségben, majd az iskola folyosójának ráccsal elkerített részében, ismételt „kilakoltatás” után a művelődési házban, végül a lakásomon, illetve annak padlásán kapott helyet a sok szép ruha, használati tárgy. Ekkor beláttuk, hogy helyesebb, ha a tatai Nemzetiségi Múzeumnak adjuk gyűjteményünk javát.

1971-ben, hogy az irodalmat és a helytörténetet, honismeretet közelebb vigyük egymáshoz, illetve tevékenységünkhöz, egy-két lelkebb csoporttal megindítottuk az iskolaújságot Mozaik címmel. Célunk a helyi események megörökítése, az iskolai élet híradása, a falu történetének kicsinyenkénti ismertetése lett volna. Sajnos csak két szám jelent meg, a harmadiknál az igazgató nem volt hajlandó továbbítani a kéziratot. Pedig a tatabányai Szénbányák Vállalat vállalta az újság rotációs nyomtatását.

1974 szeptemberében az iskola vezetésében bekövetkezett személyi változás fordulópontot jelentett. Immár fölvehettük a honismereti-helytörténeti szakkör nevet, s megszabadultunk az örökös műsorkészítéstől. Gyűjteményünk ekkorra már jelentős mértékben növekedett. Tanácselnökünk a dolgok láttán egy szobát szorított nekünk a tanács épületében, a volt jegyzői lakás mosókonyháját. Szülők, öregek, gyerekek sok-sok társadalmi munkával elfogadhatóvá varázsolták. Végre egy helyre kerülhetett minden. 1975 áprilisában nyitottuk meg a gyűjteményt. Nagy volt a boldogság!

Ezzel lezárult szakkörünk életének egy igen nehéz szakasza. Ebben, az általam „hőskornak” nevezett időszakban alakult ki az iskolában a honismeret-helytörténet iránt érdeklődők tábora, akik olyan szellemet adtak át utódaiknak, hogy még ma sem kell szakköri tagokat toboroznunk. A hagyományok őrzésének szeretete száll nemzedékről nemzedékre. A kikerülő nyolcadikosok helyett minden évben „munkába lép” egy ötödikes, vagy hatodikos csoport, akik már tudják hova jönnek, mire vállalkoznak.

Mivel helytörténeti-honismereti szakkörnek valljuk magunkat, sokat járjuk környékünket, a megyét, az országot is. Legfőbb célunk azonban e tevékenységi körön belül: környezetünk, Tarján és környékének megismerése. Ezek után következhet a „kitekintés”. Ezért kapcsolódtunk be 1978-ban a Tájak—Korok—Múzeumok mozgalomba, aminek első fokozatát becsülettel, eredménnyel végeztük el. Ezt a tevékenységet azonban — bár 1976-tól, hogy bővebb anyagi lehetőségünk legyen a Petőfi Sándor Művelődési Ház szakköre lettünk — sajnos, anyagi okok miatt egy ideig nem tudtuk folytatni. Idővel azonban jobb tárgyi feltételek közé kerültünk. Vehettünk fényképezőgépet, villanót, gyűjtőmagnót, s a pályázatokhoz képeket is készíthettünk.

Az évek folyamán a tárgyi gyűjtés mellett egyre jobban előtérbe került a szellemi hagyományok gyűjtése. Nyilvános sikereink az Országos Néprajzi és Nyelvjárási pályázaton: 1980. megyei II. díj (Megőrizzük múltunk emlékeit), IV. díj (Januártól—decemberig — Mindennapi élet Vértestolnán). 1981. megyei III. díj (Szakrális emlékek Vértestolnán), IV. díj (Pajták Vértestolnán). A megyei III. díjas dolgozat első díjat nyert az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton. 1983-ban két megyei II. díj (Présházak és pincék Vértestolnán, Dédanyáink, nagyanyáink étkezési szokásai — Tarján).

1974 óta veszünk részt a megyei, s a már két év óta megrendezett Tatabánya városi szakköri szemlén. 1980-ban nálunk, Tarjában rendezték meg ezt a nevezetes eseményt, ahol szakkörünk is bemutatkozott. Az itt előadott lakodalmas szokások 1979-ben osztatlan sikert arattak

a tarjáni emberek körében, amikor is nyílt szakköri délutánon játszottak el az „igazi” lakodalmat.

Kétszer nyertük el már a kiváló szakköri címet, 1982-ben pedig a Tatabánya Városi Úttörő-elnökségtől a „Szülőföldért” kitüntető jelvényt kaptuk.

Az 1980-as nálunk rendezett szakköri szemle ismét nagy jelentőségű volt életünkben, mivel munkánk elismeréseképpen a városi tanács, a Gerecse Vidéke ÁFESZ, a községi tanács hozzásegített bennünket egy múlt század végén épült ház megvételéhez. 408 óra társadalmi munkával „tájházat” alakítottunk ki benne, s 1982. május 16-án nyitottuk meg a IV. Komárom megyei Nemzetiségi Hét záróakordjaként.

1980 óta tevékenykednek gyermekeink a megyei honismereti táborokban. Időnként neves személyiségeket hívunk meg szakköri foglalkozásainkra, akik színes előadásokkal segítik munkánkat. Hagyományainkhoz tartozik a német szakkörrel való szoros együttműködés. Közös karácsonyt, év végi zárófoglalkozást tartunk minden esztendőben. Vig hangulatban elevenítjük fel ilyenkor a különböző régi népi játékokat, szokásokat. Az ő kapcsolataik révén jutottunk el 1982-ben NDK-ba, a hallei testvériskola Friedrischbrunni úttörőtáborába.

A tarjáni Szőnyegüzem Laborfalvy Szocialista Brigádja két esztendeje anyagilag és erkölcsileg is támogat bennünket. Ezt az összeget a tájház karbantartására fordítjuk.

Gondjaink közé tartozik, hogy a nyolcadikos osztály végéig megtanultakat nem hasznosíthatják a továbbtanulók, kivéve akik a budapesti német gimnáziumba kerülnek. Tatabányán ugyanis nincs középiskolás honismereti szakkör.

Szakkörünk tevékenységét meghatározzák az életkori sajátosságok. Igyekszem úgy alakítani a munkát, hogy színes, nem túl kötött, főleg önkéntességen alapuló, de köteleességekkel járó legyen a szakköri tevékenység. Csoportonként dolgozunk. 20–23 tagunk van általában, s 2–3 fős kiscsoportok tevékenykednek együtt, egy-egy témán. A Néprajzi Múzeum gyűjtőiveivel dolgoznak, a könyvtárakat is látogatják munkájuk során. Egy hónapban egyszer tartunk összevont foglalkozást, ahol mérlegeljük az elvégzett munkát. A gyűjtéseket csoportonként segítim, ellenőrzöm. Az új tagok a közös foglalkozásokon ismerkednek a falu történetével, napirendre kerülnek a gyűjtés közben talált nevezetesebb dolgok. Minden szakköri tagtól elvárjuk a tájház anyagának pontos ismeretét, hogy bármikor kalauzolhassa a vendégeket. Igen sok külföldről hazalátogató német vendégünk van.

A tájházba a konyhaajtón lépünk be, s szemközt láthatjuk a rakott sparheltet, az üstházat, balra a tálast és a vizespadot. A kemencétől jobbra helyeztük el a kenyérsütés eszközeit (dagasztóteknő, sütőlapát, krumplyomó stb.). Az első szoba berendezése: jobb oldalt egyvégtében két ágy, ajtó felőli végében a bölcso, s „Náncsi, a fiatalasszony” áll. Szemben a két ablak között a falióra, alatta varrógép. Balra tőle a sarokpad, rajta ül „Józsi, a gazda”, előtte asztal. A székek az ágyak előtt állnak. A sarokpadot bal oldalon a sublót, fölötte a nagytükör, majd a szekrény követi. A falat szentképek díszítik. A szoba az 1930-as évek stílusában lett berendezve. A hátsó szobában helyeztük el a gazdasági eszközöket: ekét, taligát, kendertilót, kaszát stb.

1983-tól 1035-ös számmal bekapcsoltak bennünket a Tájak—Korok—Múzeumok látogatható helyeinek sorába. Sokirányú tevékenységünk nehéz, kitartó munkát igényel. Ezt a gyerekek önként és szívesen teszik, akárcsak jómagam, abban a reményben, hogy sikerül e néhány gyermekem keresztül is elhínteni a hagyomány, a múlt és a haza tiszteletét.

Szegedi Jánosné

Dr. Blaskovics József hetvenöt éves

Dr. Blaskovics József, a prágai Károly Egyetem nyugalmazott turkológus professzora hetvenöt évvel ezelőtt, 1910. június 12-én született a Komáromhoz közeli Imelyen. Édesapja falusi kovácmester volt, aki fiát is e nehéz mesterségre szánta. A kis kovácsinas fantáziáját azonban jobban foglalkoztatták a török időkről szóló mondák, s érdeklődését csak fokozta, mikor nagy-

apjától megtudta, hogy az ő családjuk is kun eredetű. Mint a hetvenedik születésnapja alkalmából adott interjúban elmondta „A török nyelvcsaládba tartozó kunok emlékét nemcsak szülőfalum, a Vág bal partján fekvő Imely határában a *Kunigis* nevű dűlő, de falumban több családnév is megőrizte. Pl. Kajan = árvíz; Cseri = katona, harcos; Bijik = nagybajuszú; Szolár = tamadó.”¹

Szülőföldjének múltja már gyerekkorában élénken foglalkoztatta. A török nyelvet komáromi gimnazistaként — itt érettségizett 1929-ben —, magánzorgalomból kezdte tanulni, s ezt a pozsonyi tanítóképző hallgatójaként, később pedig csallóközi tanítóként (Vásáruton és Galántán) is folytatta. Elvégezte a szegedi tanárképzőt, majd 1943—1945 között a budapesti egyetem Török Intézetében, 1947—1949 között pedig a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban dolgozott. Orientalisztikai tanulmányait a budapesti egyetem olyan nemzetközi hírű szaktekinetélyei mint Németh Gyula, Fekete Lajos és Germanus Gyula tanítványaiként kezdte. Stúdiumait a prágai Károly Egyetemen fejezte be, ahol 1950-ben doktorált; disszertációjában 42, Erdély, a kassai királyság és hét felvidéki vármegye történetére vonatkozó, addig ismeretlen török okiratot dolgozott fel. A Károly Egyetemen még ebben az évben az oktatást is megkezdte, 1950—1978 között turkológiát adott elő, 1950—1962 között magyar nyelvi szemináriumokat is vezetett. A cseh főváros Magyar Kultúra elnevezésű intézetében ez idő tájt szervezi meg nagy népszerűsége szert tett magyar nyelvtanfolyamait. Mint egyik tanítványa, nyelvünk és kultúránk avatott cseh szakértője, Jaroslava Pašiaková írja „1953 és 1977 között mintegy tizenkétezer hallgatója volt e nyelvtanfolyamainak.”²

Első — németül megjelent — tudományos munkájával, melyben a pozsonyi Egyetemi Könyvtár Jugoszláviából származó régi török, arab és perzsa kéziratait adta közre, nemzetközi elismerést aratott.³

Tudományos kutató tevékenysége elsősorban az oszmán-török birodalom északi határsávjára, a magyar—szlovák nyelvhatár vidék hódoltsági korára vonatkozó török okiratok felkutatására és publikálására irányult. Az e körben megjelent közleményei tizenhat országban, számtalan nyelven láttak napvilágot, a Szlovák Tudományos Akadémia Orientalista Munkaközösségének folyóirata életművének elismerő méltatása mellett százharminc tételben sorolja fel munkáinak bibliográfiáját.⁴ Kimagasló eredményeket ért el az oszmán-török paleográfia terén, így a rimaszombati török hódoltsági okiratok feldolgozásával, mely könyv alakban szlovákul jelent meg 1974-ben, a rimaszombati Honismereti Társaság kiadásában.⁵ Ez egy falba rejtett szekrényből 1929-ben előkerült 256 darab török irat anyagát tartalmazza, melyeknek még az első világháború idején vesztett nyomuk, s melyeket Tejníl Emil prágai történész talált meg újra, aki ekkor a rimaszombati gimnáziumban tanított. Az okiratok érdekessége, hogy valójában kétnyelvűek. Egyik oldalukat a török hatóságok hivatalnokai írták tele, míg hátoldalukra az arab írásjeleket elolvasni nem tudó magyar városatyák jegyezték fel röviden azok tartalmát kihirdetésükkor. Az okiratok mintegy fél évszázad alatt keletkeztek, s a város hódoltságának második feléből valók. Szemléletes képet adnak a török hatóságok és a lakosság viszonyáról, kapcsolatáról, utóbbiak hétköznapi életéről pedig realisan számolnak be. Felölelik a török hatóságok által kiadott írásbeli anyag legtöbb fajtáját, így szultáni *fermán*-t (írásos parancsot), a magasabb hivatal utasítását az alacsonyabb hivatal részére (*misszilis*), s az alsóbb hivatal jelentését, javaslatát a felettes hivatalnak (*telhissz*). De vannak köztük *deller*-ek, melyekben a török hivatalok a fizetési kötelezettségeket hozták a lakosság tudomására, *huruf*-ok és *tezker*-ek, melyekkel a lakossági befizetések részleteit nyugtázták a hatóságok, továbbá *bujurulti*-k, melyek a pasa felhívásai voltak az alacsonyabb hatóságok részére a törvények betartását illetően. Ezek az okiratok — melyek megfajtése Blaskovics professzor érdeme —, új szempöngből mutatják be a hódítók és meghódítottak viszonyát. Ékesen bizonyítják pl. az akkori fejlett jogrendszer: amikor a rimaszombatiak bepanaszolták a török földesurakat a Magas Portánál jogtalan eljárásukért orvoslást nyertek, s a hivatalnokoknak meg kellett részükre téríteniük az okozott kárt.

Ugyancsak elkészült, s megjelenésre vár Blaskovics professzor által élete főművének tartott, *Az érsekújvári ejálet (tartomány) 1664. évi részletes adóösszeírása* című munkája. Ez egy so-

¹Az ösztönzést a szülőföld adta. Látogatóban Blaskovics József turkológusnál. In: Új Szó, 1980. augusztus 3-i szám.

²Jaroslava Pašiaková: Tisztelgés a kiváló pedagógus előtt. In: Irodalmi Szemle, 1980. 7. szám 661. old.

³Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava. (Arab, török és perzsa kéziratok a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban.) Bratislava, 1961.

⁴Asian and African Studies. (Ázsiai és afrikai tanulmányok) XVI. kötet, Bratislava, 1980. 9—18. old.

⁵Rimavská Sobota v case osmanskotureckého panstva (Rimaszombat az oszmán-török uralom idején). Bratislava, 1974. A 370 oldalas, 20 fényképmelléklettel ellátott mű várhatóan a Gondolat kiadónál jelenik meg magyarul, *Ozogány Ernő* fordításában. Ebből közöl részleteket a pozsonyi Irodalmi Szemle 1983. évi 8. száma (747—758. old.)

káig megfejthetetlennek tartott török írástípussal (*szijákat*-tal), a megszálló oszmán-török hatóságok által készített adóösszeírás (defter) magyar nyelvű feloldása. Mint a tudós nyilatkozta: „A régi történelmi munkák elsősorban a vezető réteg tetteit örökítették meg, az nemigen kuttatták, milyen sorsa volt a dolgozó népnek a török uralom idején. Mint ismeretes, Érsekújváron és azon a tájon még 780 község, kisebb település — köztük szülőfalum, Imely is — 1663-tól 25 éven át török kézen volt. Az isztambuli titkos levéltárban megtaláltam a korabeli, idevonatkozó vagyon- és személyösszeírást. Ezek tanúsítják, hogy akkor pl. Újvárnak 20 184 felnőtt lakosa volt. A helynév- és személynévkutatás szempontjából valóságos kincsbenyánya a falvak, települések és ott élő családok — vagy 40 ezer név! — névjegyzéke.”⁶ A 780 észak-magyarországi település lakosságáról és az általuk fizetett adókról hírt adó defterből megtudható, hogy hány falut irtak ekkor össze a törökök, melyikben hány porta volt, hogyan nevezték az itt lakó családokat, melyik hány személyből állt, közülük hány volt a munkaképes (15 éven felüli) férfi, melyiknek mennyi vagyona volt, hány lova, ökre, mit termeltek és mennyi adót fizettek stb. Azaz hogyan éltek a jobbágyság a hódoltság idején. A több tízezer adat felbecsülhetetlen értékű történelmi forrás. A mű megjelenése 1985 folyamán Érsekújvár múzeumának kiadásában várható, lévén idén a város török uralom alóli felszabadulásának 300. évfordulója.⁷

Blaskovics professzor honismereti műveinek, tanulmányainak hosszú sorát említhetnénk még. Így az 1983-ban megjelent Gömör és oszmán-török uralom idején című,⁸ vagy A kegyes török szultánok és a Rákócziak levelezése a kassai királyság ügyében címűt, amelynek első része várhatóan a Levéltári Közleményekben jelenik majd meg.

Közleményein kívül számos előadása hangzott el a turkológia és a történelem témakörében. A szlovákiai magyarok 1980 augusztusában megrendezett IV. Nyári Művelődési Táborában, a Kassa vidéki Somodiban, Török nyelvű öslegesztá címmel tartott előadást. Az öslegesztá eredetileg latinul íródott, s I. Szulejmán szultán 1543. évi hadjárata során, Székesfehérvár elfoglalásakor jutott tolmácsa és íródeákja, a bajor születésű török, Mahmud Terdzsüman birtokába. Mint minden „hitetlen” iratra, erre is az elégetés várt, de a művelt írnok szerencsére megmentette, mi több — feltehetőleg 1550 és 1560 között — törökre fordította. A *Tarih-i Ungürüz* (Magyarok története), vagyis az öslegesztá e török változata régóta ismert. Az isztambuli levéltárban még Vámbéry Ármin fedezte fel, s egy másolatát hazahozta, ezt azonban kevés érdeklődés kísérte, mert sokan kételkedtek hitelességében. Többek között tartalmazza a csodaszarvas mondát, a magyarság eredet mondáját két változatban, megerősíti a kettős honfoglalás (László Gyula professzor által kidolgozott) elméletét. Így aztán sokan támadják, főleg olyanok, akik szerint mai történelmi ismereteink nemcsak elégségesek, de megállapításaink véglegesek és lezártak, s ami ezekkel ellentétes, az mindenféle vizsgálat nélkül eleve elvetendő! A *Tarih-i Ungürüz*t az ismeretlen szerző alkotta *Madzsar Tarihi* (Magyar Történet) című, ugyancsak török nyelven írott — de később keletkezett — krónikával együtt Blaskovics professzor fordította le magyarra. A két mű egy kötetben, *A magyarok története* címmel a Magvető Kiadó gondozásában jelent meg 1982-ben.

Dr. Blaskovics József munkássága a turkológia egyéb területeire is kiterjedt. Cseh nyelven megírt *Török nyelv tankönyve* című munkája két kiadásban is megjelent (1964 és 1972), a modern török irodalomról írott *kézikönyve* az egész világon kivívta a szakmai körök elismerését. Gazdag fordítói tevékenysége is, török, tatár, kazah stb. nyelvekről készült fordításai tíz kötetet tesznek ki, de lefordította hajdani barátja, az időközben elhunyt Nazim Hikmet verseit is, mégpedig magyarra és szlovákra. Cseh nyelven írt magyar tankönyve tizenegy, cseh-magyar társalgási zsebkönyve négy, cseh-magyar zsebszótára pedig három kiadásban jelent meg idáig.

Húsz nemzetközi turkológiai és orientalisztikai kongresszuson képviselte Csehszlovákiát, számtalan külföldi egyetemen tartott előadást a Szovjetuniótól Törökországig, Észak-Amerikától Ausztráliáig. Tudományos munkássága számos elismerésben és kitüntetésben részesült, így a Török Köztársaság kormánya díszoklevéllel jutalmazta, a Török Nyelvtudományi Intézet pedig tiszteletbeli levelező tagjává választotta.

Munkásságának legfőbb ösztönzője azonban egész hosszú pályája során a szülőföld szeretete volt. Az, hogy a táj múltjának ahol született, egyik kevésbé ismert, de izgalmas szakaszát feltárja, hozzáférhetővé és ismertté tegye. „Bárhol is jártam a világban — mondta egy alkalommal — mindig hazavágytam. Ott, a Vág és a Duna partján, a csallóközi rónákon érzem igazán otthon magam...”⁹

Tanítványai, barátai, tisztelői, a honismereti mozgalom hívei és a Honismeret olvasói nevében tisztelettel és szeretettel köszöntjük hetvenötödik születésnapján dr. Blaskovics Józsefet, a népe iránt elkötelezett tudóst és tanárt.

Dr. Polgárdy Géza

⁶Lásd az 1. számú jegyzetet.

⁷Az ugyanebbe a témakörbe tartozó Köprülüzáde Ahmed pasa nagyvezír kegyes alapítványai az érsekújvári kerületben (1664—1685) című tanulmánya az Új mindenes Gyűjtemény (Madách Kiadó, Bratislava) 1980. évi kötetében jelent meg 33—63. old.

⁸Új Mindenes Gyűjtemény. Madách Kiadó. Bratislava, 1983. 7—33. old.

⁹Lásd az 1. számú jegyzetet.

Koltón az elvetett mag kicsírázik . . .

Egy pápai pedagógus turistacsoport tagjaként jutottam el 1984 nyarán Koltóra, a híres erdélyi gróf, Teleki Sándor egykori kastélyába, ahol 1847 őszén Petőfi Sándor ifjú feleségével, Szendrei Júliával a mézesheteket töltötte. Itt a kastély parkjában, a nép által azóta elkeresztelt „Petőfi somfa” alatt írta a költő gyönyörűszip szerelmes verseit. A somfa egy kis parkban áll, mellette egy táblán kétnyelvű felirat: *Ez alatt a somfa alatt és ezen az asztalon írta Petőfi 28 versét, köztük a Szeptember végén-t is.*

Az épület a maga szépségével, klasszikus stílusával, beleértve a szemet gyönyörködtető tájat, vonzza a látogatót. Ez az épület Kelet-Európa egyik nemzetközi záránokhelye lett, évenként több tizezren fordulnak meg itt a szomszédos országokból, legtöbbször természetesen Magyarországról.

Itt minden annak a derék költői magyaroknak, *Sebők Kis Mihálynak* a munkáját, gondoskodását, szerénységét, szorgalmát dicséri, aki hosszú évtizedek óta fáradhatatlanul szolgál egy igaz ügyet. Erről a derék emberről, a költői kastély gondnokáról akarok írni, aki 25 éve minden nap fogadja a látogatókat, mindenféle ellenszolgáltatás nélkül. Az 1960-ban létrehozott múzeumban ma már három terem anyaga jelzi munkájának eredményét. S társadalmi összefogással, elsősorban pedagógusokra támaszkodva: nap, mint nap gyarapítja gyűjteményét. Öveze tisztelet az egykori Teleki grófok parádés kocsisát, az ezermestert, aki már számtalanszor meggyógyította a „Petőfi somfát”. Fáradhatatlanul kalauzolja a vendégeket, s lenyűgözően beszél a magyar történelem és irodalom költői vonatkozású eseményeiről. Elmondja, hogy Teleki Sándort „vad grófnak” nevezték a magyar főurak. Utolsó kívánsága volt, hogy az alá a somfa alá temessék, ahol 1847-ben Petőfi a verseit írta.

Ki is tulajdonképpen *Sebők Kis Mihály*? Hetvenesztendő parasztember, aki már gyermekkorában szolgálta a kuruc érzelmű Teleki grófokat, kezdetben mint labdaszedő gyerek a tenispálya körül, utána 12 évig a grófi család parádés kocsisaként. A Teleki grófok családtagjait a történelem vihara, a II. világháború a világ legtávolabbi tájaira sodorta, az egyiket Ausztráliába, a másikat Dél-Amerikába, *Sebők Kis Mihály* azonban a hadifogság után visszament Koltóra, s ottmaradt egész életében. A háború után pedig elkezdte menteni az egykori kastély bútórait, tárgyait, renoválta az épületet, gondozta továbbra is az azt körülvevő parkot. Egyszerűen tette a dolgát.

A néhai költői iskolaigazgatóval együtt megteremtette a múzeum alapjait. 1960-ban, amikor az emeleten lévő egyik szobát emlékhelyként megnyitották, még alig volt több néhány az egykori bútordarabokból. Azóta szorgalmas gyűjtéssel számtalan emléktárgy került elő, többek között Szendrei Júlia eredeti fényképe. Ma már 3 szobát töltenek meg az emléktárgyak, a negyedik szoba megnyitását is tervezik, ehhez Románia Kulturális Minisztériuma anyagi segítséget is nyújt.

A parasztemberből lett múzeumigazgatótól kérdezem: *Mennyiben lelel meg a valóságnak az a legenda, hogy a Petőfi somfát maga II. Rákóczi Ferenc hozta el Koltóra ajándékként egyik hívének, gróf Teleki Mihály kövári kuruc várkapitánynak elismerése jeléül, 1705-ben?*

A költői néphagyomány is így tudja — erősíti meg *Sebők Kis Mihály* —, hogy maga a fejedelem hozta el Sárospatakról derék vitézének, kapitányának. S ekkor elem teszi a *Honismeret* 1979. évi első számát, abban aláhúva szerepel dr. Kovássy Zoltán cikkének egy mondata, melyben a szerző korabeli levéltári források alapján hitelesen kimutatta, hogy vagy maga II. Rákóczi Ferenc, vagy a katonái ültették a fát a költői kastély parkjába.

A Petőfi somfája ezek szerint már 279 éves. Erősen látszanak rajta már a közeli kiszáradás

*Sebők Kis Mihálynal a költői
Teleki kastély udvarán*

jelei. Hogyan próbálja ezt a becses lát, ezt a történelmi ereklyét megmenteni az utókor számára? — kérdezem.

A somfát már több mint egy évtizede kikezdte az idő. A repedésekbe eddig két és fél mázsa cementet dolgoztam be, de a fa pusztulását már nem lehet megállítani. Szerencsére, mellette már ott nő az új hajtás, a fa tövében, így a fa él tovább. Sőt magról is kelt már csemete, melyet féltve őrzünk a jövőnek. Ebben a fában és a benne kisarjadó csemetében benne van Erdély magyar történetének csaknem 300 éve. Benne van II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, Teleki Sándor gróf és Petőfi Sándor barátsága, mely jelképe az 1948/49-es szabadságharcnak, de benne van a nemes történelmi hagyományokat megbecsülő és őrző jelen is.

Említette már, hogy egyre többen keresik fel a koltói kastélyt, a Petőfi Múzeumot, a világot minden tájáról. A Teleki grófok mai utódai még nem jelentkeztek, nem tettek tisztelgő látogatást őseik egykori kastélyában és a temetőben, ahol gróf Teleki Sándor hamvai pihennek?

De igen, 1978-ban. Ezt annak idején megírta Magyarországon az Új Tükör is. Felejthetetlen volt ez a találkozás, míg élek nem felejttem el. De a koltóiak sem. Magyarul beszélünk valamennyien, s ők is, mi is nagyon boldogok voltunk. Meghatódva tisztelgettük őseik emléke előtt, szeretettel ölelték magukhoz a mai koltóiakat. Büszkén vallották magukat magyaroknak. A koltói grófok hazalátogatásáról egyébként Beke György kolozsvári magyar író is beszámol a *Boltívek teherbírása* című, 1982-ben megjelent könyvében.

Végül szeretném megkérdezni, mi adta az erőt, ehhez a nagy kitartást igénylő tevékenységhez? Lesz-e folytatása ennek a munkának, ha már Sebők Kis Mihály nem tudja tovább vezetni a múzeumot?

Gyermekkorom óta él bennem a kényszer, a kötelességtudat magyar anyanyelvem ápolása, történelmi hagyományaink megőrzése iránt. Itt minálunk szinte magától kínálta fel a történelem e nemes törekvés gyakorlását. Az is természetes, hogy a hagyományápolás, az együvértartozás nemzeti környezetben még erőteljesebb formában jelentkezik. Itt, ha II. Rákóczi Ferenc, Petőfi Sándor nevét hallom, vagy gróf Teleki Sándorét, erősebben ver a szívem. De a koltói magyaroké is. Eppen ezért ezt a munkát nem érzem tehernek, hanem természetes szükségletnek, enélkül nem tudnék élni. Ez a munka szolgálat, a magyar kisebbség mai szolgálata.

A második kérdésre pedig azt tudom válaszolni: úgy érzem, hogy a munka folyamatossága, a hagyományörzés biztosított, ennek a tevékenységnek van és lesz folytatója. Látja itt van mellettem a tizenkét éves unokám. A kislány mindennap itt settenkedik körülöttem. S szívesen is csinálja mindazt, amit én 25 év óta teszek. *Az elvetett mag tehát kicsírázik*, nemcsak a koltói kastélykertben, hanem az unokám szívében is. A legnagyobb öröm számomra ez a két dolog, hogy mind a kettő szépen zöldell, termést hoz, mint csaknem 300 éve mindig, II. Rákóczi Ferenc csemetéje, Petőfi somfája.

Dr. Tunqli Gyula

Tájház a Mátyusföldön

Községeink arculatának változásakor szükséges, hogy a múlt értékeit megmentsük a jövő számára. Erre vállalkozott a galántai Járási Honismereti Múzeum, amikor Ján Sokol vezetésével 1979-ben létrehozta a járás első tájházát Vágsellyén (Sala), a város központjában. Látogatottsága jól mutatja a közönség érdeklődését, ezért Múzeum 1984 végén Taksony (Matúskovo) községben újabb tájházat nyitott.

A községet először 1138-ban Tocsun néven említik az irások, mint a pozsonyi várszolgák földjét. Gertrúd királyné okiratában 1214-ben Tochsun, 1236-ban a deáki határ leírásában Togsun, IV. Béla király 1240-ből való adománylevelében pedig Teksze névvel szerepel. A község 1439 körül a Taksonyi család birtoka lett, s ettől az időtől Taksonyként említik. A vármegyei községeket törzskönyvező bizottság 1909-ben Taksonyfalvára változtatta a község nevét. 1945 után azonban újra visszakarta a Taksony nevet.

A már Galánta városához tartozó Taksony jellegzetes népi architektúrát őrzött meg. A tájháznak kiválasztott épületet a homlokzatán olvasható irás szerint Panyik Ferencné építtette „ANNO 1847. 27. MÁR.”-ban. Az itteni épületektől annyiban tér el, hogy kívül kis kamrát építettek hozzá, és a hajlék léckerítéssel van elzárva. A lakórész az első és a hátsó szobából, valamint a konyhából áll. A kiállított tárgyak a házak egykori berendezését mutatják, mégpedig a lakosság két csoportjánál, ugyanis a faluban magyarokon kívül az Alföldről, Tótkomlósról idetelepült szlovákok is élnek.

A látogató megismeri, hogyan laktak valamikor a lakosság tehetősebb rétegei. Mindkét szoba berendezése eredeti, századunk első évtizedéből. A ház első szobájában a helybéli polgárosodó paraszti életmód környezetét sikerült feleleveníteni. A hátsó szobában a díszes tótkomlósi faragott ágyak, székek, asztalok kerültek. A bútorokon kívül érdeklődésre tarthatnak számot a hímzett párnahuzatok, a lakástextília és az ágy, a rétegesen felrakott vánkossokkal.

A Járási Honismereti Múzeum dolgozó Szanyi Mária etnográfus irányításával négy éven át gyűjtötték az itt bemutatott anyagot. A szépen rendbe hozott nyeregtetős, nádfedeles tájház láttán jóleső érzés tölti el az embert: a Mátyusföldön, a galántai járásban ismét tettek valamit azért, hogy egy letűnt életforma maradványait átmentsék és bemutassák az utókorak.

Szárász Pál

Maksay Ferenc (1916–1984)

Hosszan tartó, súlyos betegség után 1984. december 11-én elhunyt dr. Maksay Ferenc főlevéltáros, a magyar agrár- és településtörténet kiváló kutatója.

1916. október 21-én Budapesten, értelmiségi családban született. Tanulmányait szülővárosában végezte, egyetemi hallgatóként tagja volt a hazai tudományosság oly sok jeles személyiségét szárnyra bocsátó Eötvös Kollégiumnak, 1939-ben szerzett történelem-latin szakos tanári oklevelet, rá egy évre pedig bölcsészdoktori fokozatot. 1945-ig a Pázmány Péter Tudományegyetemen gyakornokként, majd tanársegédként működött. A következő évben már a Kelet-európai Intézet alkalmazásában állt, ahol mint parasztság- és településtörténeti előadó dolgozott 1949-ig. Ezután került a Magyar Országos Levéltárba, s maradt haláláig e nagy hírű intézmény mindenki által tisztelt és megbecsült munkatársa.

Történetkutatói pályája korán kibontakozott: doktori értekezése A középkori Szatmár megye címmel 1940-ben jelent meg, s ezt rövidesen több, ugyancsak település- és népesedéstörténeti tanulmánya követte. Az Országos Levéltárban kezdetben főként rendezési és levéltárrekonstrukciós munkát végzett; ennek során helyreállította a Thököly- és Rákóczi szabadságharc levéltárait, továbbá számos ismertetőleltárat és repertóriumot készített. A levéltár- és közigazgatástörténeti, valamint kartográfiai munkák mellett azonban eredeti témáját sem hanyagolta el; munkásságában már az 1950-es évek második felétől ismét előtérbe került a településtörténet és kibontakozott széles forrásismereteken alapuló agrártörténeti kutatómunkája. Ezzel kapcsolatos tanulmányai főleg az Agrártörténeti Szemlében, az Ethnographiában, az Acta Historicában, a Levéltári Közleményekben, a Studia Historicában, és a Történeti statisztika forrásai című kötetben jelentek meg. Tanulmányaiban a 16. századi allodizációt, a parasztság földtől való megfosztását, katonai szolgálatvállalását, a 18. századi parasztnemesség népesedési helyzetét, gazdálkodási módszereit elemezte. Összefoglalóan és monografikusan is vizsgálta a középkori Magyarország települési struktúrájának változásait. Szakirodalmi munkássága jelentős eredményeként könyvelendő el forráspublikációs tevékenysége is. A megújuló agrártörténetírás minél szélesebb alapokra

helyezése érdekében elengedhetetlennek mutatkozott a mezőgazdaságtörténet forrásainak rendszeres közzététele. E munkálatok keretében a legváltozatosabb és legéletszerűbb forrástípusok, az urbáriumok kiadásában Maksay Ferenc elvülhetetlen érdemeket szerzett. Az általa mintaszerűen szerkesztett Urbáriumok című kiadvány nemcsak a korszakot kutató és oktató szakembereknek, hanem a honismeret művelőinek is nélkülözhetetlen eszközzé vált.

Lankadatlan munkakedve, amely egész életében végig kísérte, egyre és egyre újabb feladatok megoldására ösztönözte. Sajnos, a sors megtagadta tőle annak a lehetőségét, hogy legutolsó nagy munkáját, a 16. századi Magyarország birtokviszonyainak történeti-statisztikai feldolgozását — a Mohács utáni nemesség birtoklástörténetének, gazdasági és társadalmi helyzetének teljes igényű, új eredményeket hozó megrajzolását — befejezze. Remény van azonban arra, hogy e sokak által érdeklődéssel várt fontos munka sajtó alá rendezése rövidesen megtörténik és a mű további gondozását erkölcsi kötelességének érző Magyar Országos Levéltár közreműködésével — a közeljövőben — napvilágot lát.

Maksay Ferencet szakmai igényessége, széles látóköre, alapos szakirodalmi tájékozottsága, a források „megszóllaltatásában” való jártassága és nem utolsósorban etikus emberi magatartása alapján a levéltáros- és a történelemszociológia egyöntetű megbecsülése és elismerése övezte. Igéretes indulás után maradandó műveket alkotott, de nemcsak ezek megírásakor állította magasra a mércét, hanem egyéb közszolgálati feladatai végzésekor is, lett légyen az levéltárba látogató csoportok kalauzálása, iratbecslési szakvélemények készítése, dolgozók érdekvédelmével kapcsolatos állásfoglalás vagy paleográfiai ismeretek oktatása fiatal levéltáros kollégák posztgraduális képzése során.

Fontosnak tartotta, hogy a levéltári területen dolgozók szakmai szintje állandóan emelkedjen, s a szakirodalom elmélyült tanulmányozása és a legfrissebb kutatási eredmények figyelemmel kísérése mellett jól ismerjék az iratok nyelvét, típusait és keletkezési körülményeit, mert ezek alapján lehet csak pontosan feltárni és helyesen értelmezni a papírra vetett sorokban rejlő múltat. Erre vonatkozó nézeteit az Országos Levéltár Hangtára őrzi.

Segítőkész, a más véleményekkel szemben toleráns, de elveit fel nem adó kolléga volt. Munkásságát a történettudományok doktora címmel és magasszintű kormánykitüntetéssel ismerték el.

Maksay Ferenc Mályusz Elemér kiváló tanítványaként példamutatóan sáfárkodott a mester által rábízott talentumokkal.

Bertók Lajos

Maksay Ferenc munkáinak válogatott bibliográfiája: 1. A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940. 241 old. (Település- és népiségtörténeti értekezések, 4.). — 2. Érendréd, egy vegyesnépű falu település- és népiségtörténete. In: Magyarságtudományi Intézet Évkönyve. 1942. 39—67. old. — 3. Néprajz és településtörténet. Ethnographia. 1948. 1—4. sz. 49—54. old. — 4. A Rákóczi-szabadságharc levéltára. Levéltári Közlemények. 1954. 94—129. old. — 5. A Thököly-szabadságharc levéltára. Levéltári Közlemények. 1955. 65—79. old. — 6. Ráday Pál iratai. I. kötet 1703—1706; II. kötet 1707—1708. Sajtó alá rend.: Benda Kálmán—Esze Tamás—Maksay Ferenc. Budapest, 1955—1961. 828 old., 560 old. — 7. Urbáriumok. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Budapest, 1957. 119—144. old. — 8. Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Budapest, 1958. 116. old. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 7.) — 9. Urbáriumok XVI—XVII. század. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Maksay Ferenc. Budapest, 1959. 895 old. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7.) — 10. A Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltári Repertórium. Budapest, 1971. 38. old. (Levéltári leltárak 52.) — 11. A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971. 237 old. — 12. Parasztnemesi gazdálkodás Szentgálon 1700—1848. Agrártörténeti Szemle. 1973. 13—38. és 245—300. old. — 13. Magyar Kamara Archivuma. Repertórium. Budapest, 1975. 326 old. (Levéltári leltárak 63.) — 14. A dunántúli településrendszer a XVII—XVIII. század fordulójáig. In: A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője II. A Dunántúl településtörténete I. (1686—1768). A székesfehérvári településtörténeti konferencia anyaga (1975. május 26—27.) Veszprém. 1976. 43—60. old. — 15. „A sok nemes országa.” In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: Fügedi Erik, H. Balázs Éva és Maksay Ferenc. Budapest, 1984. 277—295. old.

Új Herman Ottó kötetek¹

Örvendően szaporodnak Herman Ottó, a múlt század második fele polihisztor tudósa munkáinak új kiadásai. 1980-ban két kötetet látott napvilágot: egy válogatás természettudományos, nyelvészeti és archeológiai írásai-ból (Az átalakulások világáról, 1980), valamint néprajzi írásainak, monográfiáinak Kósa László szerkesztette válogatása (Halászélet, pásztorkodás, Gondolat, 1980).

Ezekhez most két újabb kötet járult. Előbb jelent meg a könyvesboltokban Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága című kötete. Ez a munka azért érdekes és jelentős, mert mind ez idáig sem folyóiratban, sem könyv alakban nem juthatott el a nagyközönséghez. A kézirat Sebestyén Gyula hagyatékában maradt fenn. A kitűnő folklorista nyilvánvalóan szerette volna kiadatni, ám az 1919-es forradalom alatt tanúsított magatartásáért idő előtt nyugdíjba kényszerült, s a megjelentetésre balatonszepezi magányában már nem volt módja. A szerencsés módon előkerült kézirat most Schelken Pálma gondozásában került sajtó alá. A *Beköszöntő* szóban Herman Ottó hangsúlyozza, hogy e tanulmányával is „egy nemzet közművelődésére fejlesztő hatást akar gyakorolni”, s most a „legnépesebb” költőket vizsgálva azt kívánja föl-tárni, hogy valójában milyen is a „nemzeti lelkület”. A *magyaros szellem biológiai hajlandóságáról* kacifántos címmel kíván tudományosabb alapot teremteni vizsgálataihoz. Kissé szövevényes a gondolatmenete, de annyi kitűnik belőle, hogy a magyar természetközeli nép. S ezt bizonyítja a kötet gazdag gyűjtése. A szerző tudósi pontossággal írja ki Arany, Tompa és Petőfi műveiből a madárneveket. Ki gondolta volna, hogy Arany műveiben 44, Tompában 54, Petőfiében 32 madáralak található? Mindhárom költő az Alföld madárvilágát ismerte a legjobban. Arany madarai realiztikusabbak, plasztikusabbak, Tompánál már allegorikus ábrázolással talál-

kozunk, s olykor-olykor vét is a költő a természettudományos elvek ellen. Petőfi madarai szintén realiztikusak. Herman Ottó tanulmánya második felében madártani szempontból vizsgálja a költők és a népköltés madarait.

Érdekes olvasmány. Igazat kell adni az utószót író Kósa Lászlónak, e munkának igazában nincs irodalomtörténeti jelentősége, nincs madártani tanulsága. Mégis élvezet lapozgatni, újfajta szempontokat, értékeket fedezhetünk föl benne.

A *pokol cseplője* című kötet Herman Ottó eddig nehezen hozzáférhető írásaiból ad közre egy csokrot. Három részre oszlik a kötet (válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót írta Erdődy Gábor): részletek a gyűjtőnaplók, a politikai vitacikkek és a nagyszámú levelezéséből. A kötet cím nagyon ötletes: egy politikai cikkének címéből származik, s kitűnően utal a szerző sokoldalúságára.

Herman Ottó gyűjtőnaplói a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában heverték mind ez idáig kiadatlanul. Néprajzkutatók lépten-nyomon hivatkoznak rá. A gyűjtőnaplók a csodával határos módon menekültek meg a második világháborús múzeumi károkozóktól, és nemcsak néprajzi értékük miatt figyelemre méltóak, hanem azért is, mert tanulságos, hasznos és élvezetes olvasmányok. A mai olvasó Herman Ottó naplói nyomán a felfedező kíváncsiságával járhatja a pusztákat, barlanglakásokat, a hazai és külhoni földet. Hallgathatja idős pásztorok meséjét, történeteit, dalait, tanulmányozhatja az egyszerű nép mindennapi életét, eszközeit. Ezek a naplók a szerző kitűnő rajzaival is megfogják az olvasót.

Míg a gyűjtőnaplók közreadásával elsősorban az etnográfus és természetűdós Herman Ottót ismerhetjük meg (s ezzel leírásai a szélesebb nagyközönség számára is elérhetőek lettek), a politikai cikkek a közéleti embert állítják elének. E helyen főként a kolozsvári korszakának (1864–1872) cikkeiből ad közre a válogató. Herman Ottóról köztudott, hogy elutasította a kiegyezést és 48-as függetlenségi nézeteinek mindig és mindenkor hangot adott. Ezek a nézetek tükröződnek leveleiben is.

Herman Ottó a magyar tudomány máig ható egyénisége. Műveinek újrakiadásával (kiadásával) tehát nemcsak művelődéstörténeti dokumentumok kerülnek birtokunkba, hanem szemléletet is tanulhatunk általuk.

Balázs Géza

¹Herman Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Szépirodalmi, 1983. 214 old.; *Uő*: A pokol cseplője. Magvető, 1983. 418 old.

Barátok, rokonok (Európa Könyvkiadó, 1984.)

Ahhoz képest, hogy vagy 6000 évvel ezelőtt váltunk el finn testvéreinktől — ki tudja, hol, a finnugor őshaza földrajzi helye máig vitatott téma —, ahhoz képest, mondom, elég későn kezdünk egymásra találni. Az első közvetlen kapcsolat, amelyet már rokoninak mondhatnánk, hiszen az atyafiúi összetartozás tudatos vállalása teremtette, alighanem a turkui (aboi) egyetemen tanárkodó Henrik Gabriel Porthan és a mi Verseyhy Ferencünk közötti levelezéssel jött létre, de meg is szakadt aztán, mikor a magyar jakobinus mozgalom sok más tagjával együtt Verseyhyt is börtönbe hurcolták. Ugyanebben az időben egy fiatal magyar orvos, Orlay János már személyesen is megjárta finn rokonaink földjét, további évtizedekbe telt azonban, míg Reguly Antal finnországi (1839—1841) és Erik Aleksanteri Ingman magyarországi (1847) útját követőleg a kapcsolatok többé-kevésbé rendszeressé váltak. Magyar részről Reguly mellett Bugát Pál, a reformkor kiváló orvosa, természettudósa volt az úttörő, aki bár soha nem jutott el északra, finnül, észtül és lappul is tanult, s finn rokonnépünk több jeles fiával levelezett, köztük Elias Lönnrottal. Számos könyvet is küldött ajándékba ottani barátainak. De az 1840-es évek elején Berlinben tanuló — s ott úszejáró — magyar és finn diákokról is tudunk (az előbbieik közé tartozott Mentovich Ferenc, aki aztán Arany János tanártársa és barátja lett Nagykőrösön). Folytathatnánk a sort Fábian Istvánnal, Hunfalvy Pállal, Barna Ferdinánddal, finn részről August Ahlquisttal, Kaarlo Yrjö-Koskinennel, Antti Jalavával és a többiekkel, de egy ilyen rövid ismertetésben csak utalni lehet rá, hogy eleinknek mennyi lelkesedése, buzgalma, fáradozása juttatta el korunk finnjeit és magyarjait az egymás iránt táplált testvéri érzelmekig. A kölcsönös rokonszenv ma szinte már általánosnak mondható a két nép körében, és a kölcsönös megismerés is egyre mélyül — tanúság erre az Európa Kiadónál nemrég megjelent *Barátok, rokonok* című kötet is, amelyről ezúttal szót ejtünk.

A kötet alcíme: „Tanulmányok a finn—magyar kulturális kapcsolatok köréből.” Valóban erről van szó: csokorba gyűjtött önálló tanulmányokról, amelyek a „testvéri téma” múltját és jelenét részletezik a két nemzet kutatóinak szemével. Jaakko Numminen finn oktatási és Nagy János magyar külügyi államtitkár bevezetőjétől, illetve előszavától eltekintve, amelyek röviden, magvasan — s távolról sem csak protokollárisan — az egész témakört felvázolják, a szerzők mindegyike egy-egy részterületet vállalt fel. Mikko Korhonen a finnugor nyelvtudomány kezdetéről, Viljo Tervonen a XIX. századi kulturális kapcsolatok építőiről, ifj. Kodolányi János a finn néptudomány magyarországi ismeretéről,

hatásáról, Hajdú Péter az újabb kori nyelvészeti együttműködésről értekezik, Antti Kultima és Láng István pedig közös tanulmányban számol be a magyar–finn természettudományos együttműködésről. A finn népköltészet hazánkbeli fogadtatását Voigt Vilmos ismerteti, a finn irodalomét Domokos Péter, a színház- és filmművészetét Pap Éva, a zeneművészetét Móra Klára, az építészetét Nagy Elemér, végül a képző- és iparművészetét Koczogh Ákos. Az ezekkel párhuzamos finn tanulmányokat a magyar művészet különféle ágainak finnországi fogadtatásáról Väinö Kaukonen, Tuomo Lahdelma, Aarne Laurila, Veikko Helasvuo és Aimo Reitala írta, eggyel kevesebbel tehát, mivel a magyar építészet *ottani* — teljesen elhanyagolható — hatására kár lett volna szót vesztegetni. Végül a finn—magyar társadalmi kapcsolatok tárgyalása következik, amelyeknek Finnországban ma a Finn—Magyar Társaság (Suomi—Unkari Seura), Magyarországon pedig a Hazafias Népfront a legfőbb ápolója, koordinálója, de szerepet vállalt benne a finn Népművelési Társaság, továbbá néhány szakszervezet, polgári szervezet és egyesület is (hazánkban elsősorban a magyar—finn baráti körök), és ami még igen fontos: a két ország rádiója, televíziója és sajtója. Mindezekről rendre Tauno Hotari-Väinö Kaukonen, Juhász Róbert, Aarne Laurila, Juhani Hotari, Fehérvári Győző és Horváth László szólnak a kötetben, (amely egyébként a magyar kiadással csaknem egyidőben Finnországban, finnül is megjelent), igyekezők sok „hússal” — tény-nyel, adattal — és kevés körítéssel lakatni az olvasókat. Ezután a kötetet indító két államtitkár közös utószava következik, majd a kapcsolatok részletes kronológiája — Jávori Jenő, Hannu Launonen, Aarne Laurila, Nyusztay László, Szió Enikő és Viljo Tervonen összeállításában —, s végül az igen pontos, s ennek folytán kitünően használható névmutató (H. Laborc Júlia és Szabó Ágnes munkája).

Kapcsolataink történetének alapvető fontosságú kézikönyve született meg. Nem egyszeri elolvasásra szánt munka (bajos is egyfolytában „falni fel” a közölt adatok hallatlan bősége miatt). Tények tárháza inkább, amely azonban sok apró részletével is mindig barátságunk, testvériségünk egészére, az előttünk kitérült közös horizont teljességére utal.

A szerkesztők — Päivi Heikkilä és Karig Sára — szemmel láthatóan nem voltak kicsinyesek. Nem akarták mindenáron együgyű gyalulni az asztalukra került anyagokat. Nem bánták, ha ezek itt-ott átfedték egymást. Így történhetett meg, hogy a két nép kapcsolatait szövögető jelentősebb személyiségekről többen is írtak. Összesen 37-szer esik említés a könyvben Antti Jalaváról, 34-szer a mi Regulyról — meg is érdemlik. Viljo Tervonen nagyon szépen érzékelteti például Reguly belső fejlődését. Mikor Finnországba érkezett, eleinte nem sokba vette a finn nemzeti

mozgalom képviselőit, inkább a magyar voltánál fogva rásugárzó népszerűséget élvezte, meg a fényes — finnországi értelemben fényes — társasági életet. Később viszont: „Lelkileg érettebben, az előtte álló feladatok tudatában jelenthette Kilpinennek: — Immár testvéretek vagyok csakugyan, ti finnek.” Így jutott el oda, hogy végül már az egészséget, fiatal életét sem sajnálta feláldozni a nagy célért, a finnugor rokonnépek megismeréséért.

Jalavának szerencsére nem jutott ilyen tragikus sors: ő évtizedeken át folytathatta békén a maga magyarbarát irodalmi és fordítói tevékenységét. A két nép testvériségének tán azóta sem akad nálánál lelkeesebb szöszölője. Holott nem volt elfoglalt: nevezetes könyvében (Unkarin maa ja kansa — Magyarország és népe) igen józanul mérlegeli például az 1867 utáni nemzetiségi politikában elkövetett — s magukat később oly keservesen megbosszuló — hibákat.

Visszatérő szereplője a kötetnek Hunfalvy Pál, két nyelvész Józsefünk: Bundenz és Szinnyi, továbbá finnországi néprajzi gyűjtőként is buzgólkodó Kalevala-fordítónk, Vikár Béla. A finnek közül Antti Jalava mellett az oroszországi rokonokat kutató Castrénról meg a Magyarországot megjárt két nyelvész-irodalmárról, Ahlquistól és Blomstedtről történik a legtöbb említés, de Akseli Gallen-Kallela, a jeles festő, Kustaa Vilkuna, századunk nagy etnográfusa és Viljo Tervonen, a ma élő „legmagyarabb finn” sem igen marad el mögöttük.

A rokon területek többszöri átpásztázása nemcsak azzal a haszonnal jár, hogy a legfontosabb személyiségek és események így méltó hangsúlyt kapnak a kötetben, hanem azzal is, hogy a fehér foltok előbb vagy utóbb, de eltűnnek. Podmaniczky Frigyes finnországi utazásáról például előzőleg senki sem szól, de hála a könyv utolsó — sajtótörténeti — fejezetének, mégsem marad említetlen. Még így is hiányolnunk kell a kötetből a magyar-finn evangélikus egyházi — kulturális kapcsolatok részletezését, s ezzel kapcsolatban Podmaniczky Pál, Zongor Endre, Koren Emil és mások nevét és munkásságát. K. Kovács László is több szót érdemelt volna és Korompay Bertalan is több jó szót.

Két tanulságról kell még beszélnem, amelyet a gyűjtemény kínál. Egyik abból fakad, hogy az elmúlt száz év alatt alapvetően megváltozott a két ország külső és belső helyzete, nemzetközi rangja. 1875-ben még így írt a Suomen Kuwalehti c. finn lap: „Magyar testvéreink állapota manapság sok tekintetben olyan, hogy mi, finnek fölsohajtva csak annyit mondhatunk: biz arra a csúcsra folkapaszkodni mi sohasem fogunk.” Most is mi számítunk a szemükben „idősebb testvérnek”, de hogy még mindig elérhetetlennek éreznék ormainkat, csúcainkat? Aligha. Ma is akad nyilván sok minden, amiben mi tartunk elő-

rébb, de talán még több minden, amiben ők — ezek miatt most mi sóhajtozunk.

A gyűjteményes kötet másik tanulsága: még a legtestvéribb népek sem könnyű igazi mivoltunkban megmutatni magunkat. A múlt századvég finn színházaiban például egy népszínműves Magyarországot ismert és szeretett meg a közönség. A *Piros bugyelláris* sikere ebben a században is folytatódott, de ekkor már a „modern magyar társadalmi drámák” is kapósabbak lettek: az 1940-es években például Bókay János volt a magyar sikerszerző. Móríc Zsigmond viszont még a *Légy jó mindhalálig*gal sem tudott igazán betörni, se a finn irodalmi köztudatba, se a nagyközönség kegyeibe.

Akadtak persze vigasztalóbb momentumok is, főleg néhány Jókai, Mikszáth, Gárdonyi regény sikere, vagy Otto Manninen 1920-as évekbeli Petőfi és Arany fordításai. Vagy már az 1930-as években: Kodály *Háry János*ának helsinki bemutatója. De ami tény, az tény, s kötetünk egyik szerzője, Tuomo Lahdelma nyíltan ki is mondja: „A Jókai-korszakot követően Herczeg Ferenc lett Finnországban a legnépszerűbb magyar prózaíró.” Azóta annyit változott a helyzet, hogy ma már Herczeg Ferencet, Harsányi Zsoltot, Zilahy Lajost sem igen olvassák. Átalakult a közlés: a nyugati — főleg amerikai — elbeszélő irodalom újabb hullámai szinte lesöpörték a könyvesboltok pultjairól a magyar szépprózát. A mégis kiadott magyar regényekből ritkán kel el ezernél több példány.

Nagyobb az érdeklődés a magyar líra iránt, főleg néhány kitűnő műfordító — a Niemenen—Raittila házaspár, Hannu Launonen és mások — jóvoltából. Mintha Adyt is kezdenék már érteni finn testvéreink s még inkább Illyést, Weörest, Juhászt, Nagy Lászlót, Csoórit. A mai magyar drámák is hoztak néhány szép sikert, kivált Örkény és Szakonyi darabjai, meg Kazimir „magyar” Kalevalája. De amiben igazán nagyok vagyunk finn testvéreink szemében, az a zenekultúra és ezen belül a zenepedagógia. E tekintetben úgy néznek fel ránk, mint mi a finn építészeti nagyjaira.

Bartók és Kodály vetése Finnországban is beért. Olyan értelemben is, hogy megnőtt a magyar folklór becsülete: népdaloké, balladáké, népmeséké, népi táncoké. De a népi mélységekig visszanyúló modern művészet alkotásai is kapósak lettek, elsősorban persze a zenében.

Az egész tanulmánykötet arról vall: gazdag hagyományokra támaszkodnak és jöfelé haladnak kapcsolataink: nemcsak szélesednek, hanem mélyülnek is. A humán örökség továbbra is meghatározó erejű, de már a természettudományos együttműködés sem elhanyagolható. Ma már valóban legalább annyira vagyunk barátok is, mind rokonok. Mind erősebb szálak szövődnek közöttünk — mindkét nép javára.

Varga Domokos

Nagycenk múltja és jelene

(A szerző kiadása, Sopron, 1983. 245 old.)

Az olvasó örömmel veszi kézbe helytörténeti irodalmunk új alkotását, a Nagycenkről szóló történeti munkát. Sokan megfordultak már Sopron környékén és a rengeteg történelmi nevezetességből Nagycenk — éppen a Széchenyiek miatt — bizonyára kitörölhetetlen marad az emlékezetükben. Mi lehet még a Széchenyieken kívül, ami figyelemre méltó Nagycenken, amit meg kell írni az utókor-nak: nem szorítja-e maga alá ez a család a kis falut? Nos, erre a kérdésre is keressük a választ, amikor a kötet értékeire kívánjuk felhívni az olvasók figyelmét.

A szerző tömören mutatja be községe természeti viszonyait, a növényzetet és az állatvilágot. Az ásatások alapján kerül sor röviden a honfoglalás előtti korszak bemutatására. Községünk nevével — Zenk — először 1291-ben találkozunk egy latin nyelvű birtokeladási oklevélben. A XVIII—XIX. századig két község neve szerepelt az okiratokban Nagy Czenk és Kis Czenk formában. A Nagy Czenk név már 1544-től ismeretes a királyi adójegyzékekből. De előfordult német elnevezés is, pl. Zintendorf; sőt horvát is: Welika Cinka. Nagycenknek több, egymást követő birtokosa ismeretes (Czenki, Gődörccenki és Kanizsai családok), de nem kevés számú Kis-cenk birtokos családjaik száma sem (Czenki, Poki és Ember).

A szerző dicséretes alaposággal követi nyomon a két község családainak birtoklási történetét, a bérletek sorsának alakulását. A két Czenk egymás melletti tárgyalása a téma ismerői számára nem okoz gondot, de a kötet első olvasásánál bizony vissza-vissza kell lapozni az érthetőség kedvéért. A törökök Nagycenket is kirabolták és felégették. De megsínylette Sopron környéke a német és vallon katonák dülését, Bocskai szabadcsapatának pusztításait. A hitújítás 1552-ben Nádasdy Tamás alatt kezdődött el, amikor lutheránus lelkesek foglalták el a plébániát. Nádasdy Ferenc viszont 1643-ban visszatért a katolikus hitre és vele természetesen a jobbágyok is. A lakosság élete a XVI—XVII. században igen nehéz volt. Mindennapi életükben teljesen önmagukra voltak utalva, másrészt nehéz úrbéri kötelezettségeket kellett teljesíteniük, miközben súlyosan érintették őket a törökök pusztításai és a hitújítás vallási háborgásai. A Széchenyi család tekintélyes tagja Széchenyi György, aki győri püspök, majd kalocsai és esztergomi érsek volt, szerzett kiterjedt birtokot, amelynek része volt Nagy- és Kiscenk is. A Rákóczi-szabadságharc alatt a kuruc—labanc világ további pusztítást okozott. Sopron környéke nemegyszer cserélt gazdát.

Széchenyi Antal az „építő”, a „szerző” családtagok egyike volt. Nevéhez nemcsak a birtoknövelés kapcsolódott, de új ménes, istállózott tehenészet, juhászat létesítése is. Széchenyi Ferenc gróf — akinek titkára Hajnóczy József volt — tovább fejlesztette a kastélyt és a parkot: birtokgyarapítása révén egyesítette az egész nagycenki határt. A gazdálkodás modern eszközei — az első cséplőgépek — is az ő intézkedései nyomán jelentek meg. Az állattenyésztést lendületesen és tervszerűen fejlesztette tovább. 1809. május 9-én franciák szállták meg Cenket, de 20-án már el is távoztak. „A franciák mennyi költségünkbe nem teltek, amelyet csak az Isten tudja, és annyira elnyomordított, hogy alig élhetünk.” A „legnagyobb magyar” cenki munkálkodása külön ismertetést érdemelne. Apjától Sopron megyében 16392 holdat örökölt. A hatalmas birtok mindentudó gazdasztizje Lienberg János lett. Széchenyi 1825-ben a cenki gazdálkodás elé a következő programot tűzte ki: A Gatyás-tóból öntözni, és benne halat tenyészteni. Hamu a réten, mint trágya. Az osztrák gépet átgondolni. Vajkészítő gép. A Fertő tó lecsapolása. Kukoricalevelek szalma helyett az ágyakba. A magyar nyelvet jól megtanulni. Faecet. Len és kender. Könyvek, amiket át kell olvasni. Birtokaimon mely földek öntözhetőek.

Más helyütt munkálatai lakásokról, szállítható fedelese fürdő készítéséről, a középső épület befejezéséről, két híd építéséről, a színháznak istállóvá való átalakításáról stb. ír. 1829. november 16-án szerződést kötött jobbágyaival a „helyföldek” és a „helyrétek” bíráására. A jobbágyok szerették Széchenyi Istvánt. „Nekünk panaszunk nem lehet földesurunkra. Ó, ha Czenken van, velünk beszélget, minket kihallgat, velünk meg járja a határt.” Irányításával tovább fejlődött az állattenyésztés, eredményes volt a szakszerű gazdálkodás.

A Széchenyiek mellett más családok is gazdálkodtak a községben (Esterházyak, Erdődyek, a Szluka és a Belesits családok). Maga a falu tipikus jobbágyfalu volt. Igen érdekes a kötetnek az a része, amely a jobbágyság életét eleveníti meg. A tények birtokában rajzolódi ki előttünk a község nemzetiségi, vallási, művelődési és egészségügyi helyzete. 1797-ben Ferenc gróf vásártartási jogot szerzett a község számára — így ezzel Nagycenk mezővárossá rukkolt elő. A szabadságharcot településünk harc nélkül úszta meg. A forradalom leverése után kerületi jegyzőt neveztek ki Nagycenkre. A szerző értékes ismereteket közöl Széchenyi fiairól. A gazdaság tökéletes mezőgazdasági nagyüzemi szervezése Hajnik János nevéhez fűződik. Nem lehet szó nélkül hagyni a létesített cukorgyárat, a rézöntödét és a mezőgazdasági géppgyárat. Jelentős fejlődés következett be az infrastruktúra és a kultúra—egészségügy terén. A világháború, majd a forradalmak kora következett. A trianoni békeszerződés értelmében

Sopron és környéke népszavazáson döntött hovatarozásáról. A nagyecenki eredmények: Magyarország mellett 1026 fő, Ausztriára 5 fő szavazott. A két világháború közötti években Nagycenk élte az önálló nagyközség életét.

A második világháború első áldozatai, a menekülő lengyelek barátságos fogadtatásban részesültek Nagycenken. 1941. április 6-án gépesített német csapatok vonultak át a községen Jugoszlávia megtámadására. 1944 novemberében zsidó- és munkaszolgálatos-tábor létesítettek a községben. A nyugatra menekülők négyszeresére emelték a község létszámát.

A Vörös Hadsereg 1945. március 31-én szabadította fel Nagycenket. Csaknem negyven oldalon tekinti át a szerző Nagycenk felszabadulás utáni életét (földosztás, tanácsalakítás, mezőgazdaság, ipar, kultúra, egészségügy és sport).

Igen hasznos a kötet végén található Függelék, amely az idegenforgalmi nevezetességeket, községi statisztikát, jobbágyleveleket, települési jegyzéket, dűlőneveket, a tanács gazdasági tevékenységét, helyi néprajzi szokásokat, népdalokat, előforduló fogalmak, kifejezések gyűjteményét tartalmazza.

Összegezve: nem mondhatunk mást, érdemes kézbe venni Keszey Dénes hasznos munkáját. Néhány szubjektív megjegyzést azonban nem hallgathatunk el: a jegyzetek csak jelöléseket tartalmaznak, holott ezekben sok olyan dolgot el lehetne mondani, ami megítései a kötet folyamatos szövegét: „Nem sok jót hozott a kiegyezés sem” (95. oldal) — úgy gondolom, differenciáltabb értékelésre kellett volna vállalkozni: a szövegben pl. dec. rövidítés zavaró — itt nem kellett volna spórolni, csakúgy, mint a jegyzetben pl. 260. Szabó — nyugodtan kiírhatjuk István. Végül megjegyzem, hogy bátrabban kellett volna a történeti irodalmunk legújabb eredményeit beépíteni a kötetbe. A korabeli fotók, rajzok, grafikonok minősége nem a legjobb, de nagyon hasznosak, külön jó, hogy a szöveg között jelentek meg.

Kötetünk nemcsak a Széchenyieket idézi fel élményszerűen, de bemutat egy magyar kisközséget a történelem viharának sodrában.

Gazdag István

Jogtörténeti interjú az erdélyi magyarokról

Ez a könyv a nemzetiségi lét sajátos korszakába vezet bennünket. És sajátos módon is. Hiszen jogtörténeti beszélgetést ritkán olvashat az ember. De tájainkon az sem tartozik a szokványos esetek közé, hogy egy anyországi tudós kisebbségben élő idős pályatárral készítsen interjút. A beszélgetést folytató Joó Rudolf a nemzetközi kisebbségvé-

delem, a nemzetiségi politika elméleti-gyakorlati ügyeiben egyaránt járatos, felkészült kutató. A fiatal politológus munkásságát nyelvhátárainkon belül és azokon túl is megérdemelt figyelem és elismerés kíséri.

Mint ahogy tekintélyes tudós az interjú alanya is. A 75 éves Demeter János annak idején ügyvédként kezdte, majd hamarosan lapszerkesztő, közíró lett. Igen korán, már az 1930-as években kapcsolatba került az erdélyi munkásmozgalommal s részt vett az antifasiszta ellenállásban. Érthető, hogy 1944 végén vezető tisztséget kapott a Magyar Népi Szövetségben. Előbb Kolozsvár helyettes polgármestereként, majd a Bolyai Egyetem dékánja és professzoraként szolgálta a demokratikus kibontakozás és a nemzetiségek egyenjogúsításának ügyét.

1950-ben több társával együtt letartóztatták, 1956-ban rehabilitálták. Azóta jogtudományi munkákat publikál. Joggal övezi a szakma és egy közel kétmillió népközösség tisztelete.

Az interjúkötet az 1944 szeptember és 1948 április közti időszakokkal foglalkozik. Ismeretes, hogy a háború utolsó hónapjaiban és a béke első heteiben milyen mérhetetlen szenvedés szakadt az itteni tájakra. A fasiszta rendszerek tomboló terrorját s a háborús pusztításokat az etnikai—faji megtorlások és visszatorlások elszabadult pokla tette szinte elviselhetetlenné. A kegyetlenkedések, mint mindig is, az etnikai—faji kisebbségeket sújtották legjobban. Az időszakról megfontolt és tárgyilagos jogi fogalmakkal, mégis megrázó erővel szól Joó Rudolf beszélgető partnere. Előbb, érthetően, a félelem légkörét tartósító körülmények kerültek terítékre. Romániában az 1944. aug. 23-i sikeres kiugrást követően szeptember 2-án királyi intézkedés hatálytalanította az Antonescu-féle fasiszta diktatúra etnikai—faji rendeleteit. Egyedüljleg visszaállították az 1923-as, polgárinak mondható alkotmányt. A régi közigazgatás azonban a helyén maradt. Ennek köszönhetően „a csendőrség — mondja Demeter János — az első években még a régi vezetés és a hagyományok hatása alatt állt”. S mint az interjúból kiderül, ennek megfelelően cselekedett is.

Ez az apparátus magyarelles szándékai érvényesítéséhez sajnálatos módon fel tudta használni a fegyverszüneti egyezmény egyik pontját is. Az 1944. szeptember 12-én aláírt egyezmény 2. pontja ugyanis kimondta: mivel Német- és Magyarország akkor még hadban állt a szövetséges hatalmakkal, ezért „Románia kormánya és főparancsnoksága kötelezi magát” arra, hogy a „területén (...) tartozkodó” német és magyar állampolgárokat internálja.

A gond mindjárt ott kezdődött, hogy ki is tekinthető magyar állampolgárnak. Hozzávetőleges becslések szerint ugyanis mintegy százezer lehetett az olyan erdélyi magyar lakos, aki a két háború között nem kapta meg a román állampolgárságot. Hasonlóan nagy-

nak mondható azoknak a száma, akik 1918. után Erdélyből a megmaradó országrészre menekülve, most, Észak-Erdély visszatérte után „ide nősültek vagy itt telepedtek le”. Azaz: visszaköltöztek Erdélybe. Ugyanakkor 1940 őszétől mintegy kétszázezren menekültek át Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe, elvesztve ezzel esetlegesen meglévő román állampolgárságukat is. (Ugyanakkor hasonló tömegű románság özönlött át északról délre). A félelmet keltő helyzetet tovább rontotta, hogy a „csendőség helyenként — mondja a szemtanú — képtelen volt különbséget tenni magyar állampolgár és magyar nemzetiségi között, s emiatt falvaikból ki sem mozdult gazdák és az erdélyi magyar kisebbségi élet közismert személyiségei is internáló táborokba kerültek”. Így hurcolták oda például a neves baloldali író, Kacsó Sándort is. De éppen ez a rendelkezés s annak szándékos félremagyarázása növelték nagyarányúvá „azt a fejvesztett menekülést, amelyet részben a frontvonalak közeledése, részben a Horthy-rendszer vezető tisztviselőinek távozása váltott ki”. A nem éppen megalapozatlan pánik újabb százezreket sodort magával.

A fegyverszüneti egyezmény említett pontjával összhangban, 1945. április 4-én megjelent rendelet megfosztotta állampolgárságuktól azokat is, akik 1940 után „idegen” (pl. magyar) állampolgárságra optáltak, vagy „olyan állam hadseregében vállaltak önkéntes szolgálatot, vagy csatlakoztak annak valamely katonai vagy félkatonai alakulatához”, amellyel Románia 1944. augusztus 23-a után hadiállapotba került; továbbá mindazokat, akik a frontvonalak előtt és a megtorlások elől menekülve, később visszatértek szülőföldjükre; végül azt a sok ezernyi fiatalt is, akiket a háború utolsó heteiben „gyorsmozgósítással és félrevezető manőverekkel hurcoltak el”. Némi túlzással ugyan, de annak voltak tekinthetők a magyar hadsereg kötelékébe Erdélyből behívott katonák is. A végeredmény megdöbbentő: a pontatlan rendelkezések réseit kitágítva Erdélyben több száz ezer embert taszítottak könnyűszerrel a jogfosztottság reménytelen állapotába. Számkivetett, siralmas helyzetüket csak az 1947. május 30-án elfogadott törvény rendezte. Eszerint mindazok jogosultak lettek az állampolgárságra, akik 1920. szeptember 20-án az akkori román állam határai között éltek, illetve akik ezt megelőzően ezen a területen születtek vagy olyan szülőktől származtak, akiknek az előbbi időpontban ott volt a lakhelyük.

Súlyos sérelmek fakadtak a vagyoni jogi kérdések terén hozott intézkedések nyomán is. A megtorlás legképtelenebb formája mégis az volt, hogy a háborús behívások elől Dél-Erdélyből északra futott magyar férfiakat katonaszökevényeknek minősítették. Dezertálás címén 1944. augusztus 23-a után „letartóztatják, munkatáborokba viszik őket, és sokat közülük kényszermunkára ítélik” — írta

a Magyar Népi Szövetség 1945 júniusában. Valójában a „fasiszta uralom szerencsétlen áldozatai” voltak ők, akiket „mint az ellenséghez átszököttöket” ítélték fogságra. Ezt a durva visszaélés-sorozatát az 1945 júliusában kiadott katonai közkegyelmi rendelet állította meg. Végül nem lehet említetlenül hagyni a kegyetlen vérengzéseket sem, miket a magyar haderő kivonása után — félig legálisan — a Maniu-gárdisták hajtottak végre Észak-Erdélyben.

A demokratikus és baloldali erők fokozatos térnyerése nyomán azonban megcsillantak már a reményt keltő jelek is. A félelem és remény feszültségében bontakozott ki az egyenjogúsítás lassú folyamata; ha bottladoxva is, de kiépült a nemzetiségi jogok új rendszere. Az augusztusi fordulatot követően nyomban visszaállították az 1923. évi polgári alkotmányt. Ezt követte a zsidóságot sújtó brutális intézkedések eltörlése (noha vagyoni jogi ügyekben akadtak meghökkenítő visszaélések is). A kisebbségi sérelmek orvoslásában fontos helye volt a Románosítási Nemzeti Központ felszámolásának. Az intézményes, pozitív jogosztás a Nemzetiségi Minisztérium felállításával vette kezdetét. A kisebbségi jogvédelem tételek kifejtését pedig az 1945 februárjában kiadott, Románia első nemzetiségi jogszabálya tartalmazta. A jogszabályt okkal nevezték el Nemzetiségi Statutumnak. Minthogy ez a törvény ma is érvényben lévőnek tekinthető, a szembesítés okából is szükségesnek látszik, hogy néhány pontját kiemeljük.

A statutum a kisebbségek nyelvhasználati jogát, a jog szabad gyakorlását a törvényeségekben és járásbíróóságokon, a községekben és a megyékben a nem román ajkú lakosság legalább 30%-os részarányához kötötte. Ahol tehát a lakosság legalább 30%-a nemzetiségi, ott anyanyelvüket az alsó és középfokú bíróságokon és közigazgatási fórumokon ügyeik intézése közben szabadon használhatják, s velük is ilyen nyelven kötelesek érintkezni. A nemzetiség 30%-os részesedése esetén — szolt a másik pont — egy-egy településben „az utcák nevét az illető nemzetiség nyelvén is meg kell jelölni”. Alapjogot rögzített, az etnikai megmaradás elemi feltételét próbálta megteremteni a közoktatásra vonatkozó intézkedés: „A román állam biztosítja az anyanyelvi oktatást állami elemi, középfokú és felsőfokú iskolák útján mindazoknak az együtt élő nemzetiségeknek, amelyek megfelelő számú tanulóval rendelkeznek”. A reményt keltő folyamatba szervesen illeszkedett az anyanyelvű közoktatás teljes körű biztosítása. A statutum megjelenését követő évben, 1946 márciusában a Groza-kormány külön rendelkezett arról, hogy (szemben az addigi gyakorlattal) a magyar előadási nyelvű középfokú és elemi oktatásban, valamennyi tantárgy előadása, beleértve a történelmet, földrajzot és az országi alkotmányát, magyar nyelven történjen.

Heves viták és bonyodalmak támadtak 1945 elején a kolozsvári önálló magyar egyetem és mezőgazdasági akadémia további működése körül. Végül is a Groza-kormány úgy döntött, hogy a kolozsvári egyetem valamennyi kara megmarad és Bólyai János nevét veszi fel (amit azonban 1958-ban beolvasztottak az ottani román egyetembe). A kiegyezés után létesített mezőgazdasági főiskolát viszont már ekkor sem sikerült megmenteni. Később törvény rendelte el „a kolozsvári Zenei és Színművészeti Konzervatórium felállítását főiskolai jelleggel”. Tartós eredmények születtek a közművelődés, az anyanyelvi kultúra ápolására hivatott intézmény-hálózat kiépítése során (színházak, könyvkiadás).

A nemzetiségi egyenjogúsítás folyamatát, hangoztatja Demeter, az 1948. évi új alkotmány kibocsátása zárta le. Az alkotmány ismételen leszögezte valamennyi állampolgár egyenjogúságát és jogegyenlőségét. Az egyéni-polgári jogokra vonatkozó általános normák mellett már a csoportjogra utaló szankciók is kerültek az alkotmányba, tételesen nyilvánítva „az anyanyelv használatának jogát az oktatásban, az államigazgatásban és az igazságszolgáltatás előtt”. A jogok gyakorlati alkalmazásának formáit a továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statutum szabályozta. Az alkotmányt azóta két ízben is módosították (1952, 1969), a statutum rendelkezései azonban ma is érvényesek.

Az 1945 és 1948 között eltelt időszak — összegezi mondandóját Demeter — „túl rövid és amellet túlságosan zaklatott volt ahhoz, hogy minden kérdést megoldjon (...) A történetek merlege azonban így is kétségtelenül pozitív”; az akkor szerzett jogok és tisztességes eredmények „ma is nagyrabecsült haladó hagyományként élnek emlékezetünkben”. Úgy tűnik persze, hogy kevésbé lenne gondokkal terhelt felettünk az ég, ha ezek a haladó hagyományok nem az emlékezetünkben, sokkal inkább a mindennapok gyakorlatában élhetnének tovább.

Áttekintve a nemzetiségi egyenjogúsítás lassú folyamatát, két nagyon fontos tanulság megfogalmazása — és megszívlelése — szinte önként kínálkozik. „Egyrészt a kisebbségi demokrácia és a többségi demokrácia között mindig szoros összefüggés van — írja Joó Rudolf bevezetőjében; a nemzetiségek jogai nagyjában-egészében annyira biztosítottak, amennyire a társadalom egésze élhet jogai-val.” Szervesen kapcsolódva ehhez, ugyanilyen kézenfekvő az is, hogy „az az állam, amely nemzetiségeinek biztosítja az egyenjogúságot, nem vitatja el tőlük az anyanemzetükkel való kapcsolataik jogát sem”. Aho-

gyan ezt bölcsen látta és pontosan tudta a korszak és a térség egyik legnagyobb formátumú politikusa, Petru Groza, aki a kisebbségek megbékélését és a két szomszédos nép közeledését, annyi nagy előd után, csakugyan a szíven viselte.

Für Lajos

Új Mindenés Gyűjtemény, II.

(Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1983. 182 old. 16 tábla)

Idestova jó két éve, hogy az *Új Mindenés Gyűjtemény* első kötetének megjelenését regisztrálhattuk e helyen, kiemelve a sorozat indításának értékes, hasznos voltát. A sorozat most napvilágot látott második kötete — az eredeti célkitűzéseknek megfelelően — öt újabb szaktanulmányt tartalmaz a csehszlovákiai magyar tudósok tollából a tudományok különböző területéről, nevezetesen egy történelmi, egy orvostörténelmi, egy művészettörténelmi, egy néprajzi és egy sajtótörténelmi tanulmányt.

Blaskovics József, a neves prágai turkológus, a török hódoltság korának kiváló ismerője *Gömör az oszmán-török uralom idején* című tanulmányában eredeti török okmányok — fermánok (rendeletek, parancsok), defterek (adóösszeírások), terkerék (elismervények), bujurultuk (menedéklevelek) — és korabeli megyei jegyzőkönyvek, valamint más dokumentumok alapján érdeklletes képet fest az egykori Gömör megye magyar lakosságának szorongatott helyzetéről, a török hadsereg katonái és hivatalnokai, nemkülönben a magyar főnemesség részéről elszenvedett fosztogatások, zaklatások és kegyetlenkedések vég nélküli soráról.

Inkább ismeretterjesztő, mint tudományos tanulmány jellege van Duka Zólyomi Norbert: *Fejezetek a himlőoltás történetéből* című, érdekesen, olvasmányosan megírt dolgozatának, amelyben a szerző történelmi áttekintést ad a himlőoltás magyarországi fogadtatásáról és elterjedéséről. Megállapítja, hogy a himlőoltás a 18. század közepéig Magyarországon (éppúgy, mint máshol) nem terjedt el, jöllehet az eperjesi Raymann János Adam — nálunk elsőként — már 1721-ben alkalmazta. Széles körben való gyors elterjedését, mint annyi sok mindennek, az újtól való idegenkedés gátolta meg.

A Felvidék — szerencsés földrajzi helyzeténél fogva — kevésbé selyette meg a történelem viszontagságait, így felettebb gazdag építészeti emlékekben. Különböző területein más és más stílust őriznek a megmaradt műemlékek. Így a Szepességre a gótika, Sáros megyére a reneszánsz, Gömörre pedig a klasszicista stílus jellemző. Erdélyi Géza tanulmánya ez utóbbi terület műemlékeit tárgyalja. Helységről helysére haladva, a szaktudós alaposágá-

¹A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. A nemzeti jog fejlődése a népi demokratikus Romániában (1944. szeptember 2.—1948. április 13.) Joó Rudolf bevezetője *Demeter Jánossal*. Kossuth, 1983. 143 old.

val vizsgálta meg e tájegység épülettípusait. Tanulmányában 118 község egyházi (templomok) és 44 község világi (kastélyok, közigazgatási, művelődési és gazdasági) műemlékeit ismerteti, elemzi. Sajnos, elég gyakran állapít meg stílusromlást, avatatlan beavatkozást, bontást, szakszerűtlen átalakítást, „modernizálást”. Felrója azt is, hogy a világi műemlékek java részét (akárcsak hazánkban) nem rendeltetésüknek megfelelően használják.

Tardoskéd jellegzetes mátyusföldi nagyközség a szlovák—magyar nyelvhatáron. Méryné Tóth Margit — valóban öt perccel éjjél előtt — vállalkozott a feladatra, hogy e község teljes táncanyagát filmszalagra, táncéletével kapcsolatos népdal- és adatanyagát magnetofonszalagra vegye. Történelmi háttérként — nagyon helyesen — felvázolta Tardoskéd természeti viszonyait, valamint társadalmi és művelődési fejlődésvonalát. Kitért azokra a tényezőkre, amelyek a község táncéletének alakulására meghatározó hatással voltak. Vizsgálódását a 19. század utolsó évtizedeivel, illetve a századforduló éveivel kezdi, mivel a régi közösségi élet szokásai akkor még fénykorukat élték, és napjaink táncéletével zárja.

Nagy figyelmet szentel a tánc típusok osztályozásának és elemzésének, külön tárgyalva a népi táncokat (körtánc vagy színelőadás, verbunk, lassú és friss csárdás) és a mű- vagy polgári táncokat (polka, reszketős, magyar ketős, „birkástánc”). Tanulmányában kitér a szlovák népi táncpárhuzamokra is.

Fónod Zoltán: *A valóság vonzásában...* című tanulmányában a két világháború közötti csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó történetét vázolta fel, örvedetesen gyarapítva az utóbbi években e témakörben megjelent publikációk számát. A történelmi előzmények ismertetése után behatóan megvizsgálja és értékeli a baloldali napi és hetilapjait, valamint folyóiratát, *Az Utat*, utalva a párhuzamosan megjelenő különböző jobboldali polgári pártok sajtótermékeire.

A kötetben közzétett tanulmányok — témajuknál fogva — forrásértékűek. Valamennyi dolgozat szerzője alapos felkészültségéről, gondos, körültekintő munkájáról tanúskodik. Erdemes lett volna e kiadványt nagyobb példányszámban kiadni.

Sándor László

1. I. István király Esztergomban, bajor mintára vert ezüstdénárja. „A LANCEA REGIS (a király lándzsája) és REGIA CIVITAS (királyi város) feliratú ezüstdénár a legkorábbi magyar pénzveret. Az előlapon a felhőkből kinyúló kéz (Isten keze) zászlós lándzsát nyújt. A mozzanat István király koronázására a pápa által küldött vexillumot (zászlós lándzsa) tünteti fel; ennek fontossága abban állt, hogy a császártól való függetlenséget jelképezte. A hátoldal feliratának mintája egy REGINA CIVITAS feliratú regensburgi veret volt. (Györffy György)

2. László király pénze. MNM, Éremtár
3. II. Géza ezüstdénárja
4. III. Béla címeres ezüstdénárja
5. Károly Róbert aranyforintja

1.

3.

2.

4.

Magyar pénzek
(Hornyak László rajzai)

5.

Ara: 8 Ft

1985/4

HONISMERET

